

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРИМІНОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТІЇ МОЛДОВИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

ПРАВО.UA

LAW.UA

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
INSTITUTE FOR DEMOCRACY OF MOLDOVA
NATIONAL ACADEMY OF LEGAL SCIENCES OF UKRAINE
MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE

№ 1, 2023

Спеціалізоване
видавництво

Specialized
publishing house

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

БІЛАС І.Г. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПУТІНА ТА РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРА ЗА СКОЄНІ ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ, ТЕРОРУ І ГЕНОЦИДУ СУПРОТИ УКРАЇНИ І СВІТУ (трагічні долі тиранів та незламність української нації у боротьбі за свободу - історико-правовий аналіз)	5
МОСКАЛЮК О.В. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПІДСТАВИ РОЗМЕЖУВАННЯ КАТЕГОРІЙ «ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ» ТА «ОБХІД ЗАКОНУ».....	18
ЗАГУМЕННА Ю.О. ФУНКЦІЯ ГАРАНТУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ОДНА З ПРОВІДНИХ У СИСТЕМІ ФУНКЦІЙ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ	23
СЛІНЬКО Т.М., ТКАЧЕНКО Є.В. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОСВІТУ НАЦІОНАЛЬНИМИ МЕНШИНАМИ В УКРАЇНІ	32
КУКСОВ В.Г. ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ПРАЦЮ ЯК ЗАСІБ ПРОТИДІЇ ЗАГРОЗАМ ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я.....	41
СЕЛЕЗНЬОВ М.О. ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ОБОВ'ЯЗКОВОЇ УЧАСТІ У ВИБОРАХ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПЕРЕВАГ ТА НЕДОЛІКІВ: АНАЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ	47
ЖИДОВЦЕВА О.С. МАЙНОВИЙ ПРАВОВИЙ СТАТУС УДОВИ В УКРАЇНІ У XVI СТ.....	53

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

ЄВДОКІМЕНКО С.А. ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ, РОЛЬ І МІСЦЕ ГРОМАДСЬКОСТІ У ЗДІЙСНЕННІ ТАКОГО КОНТРОЛЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	59
ГРАБИЛЬНИКОВА О.А., ЛЕГЕЗА Є.О. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБОВ'ЯЗКОВОСТІ ВИКОНАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ	66
ПАСЛАВСЬКА Н.Т. ОСНОВНІ ФОРМИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ В НІМЕЦЬКІЙ ІМПЕРІЇ (1871–1918 РР.)	73
ЛІСНЯК (ОВСЯКОВА) М.Ю. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОМІЧНИКА СУДДІ ЯК КАТЕГОРІЇ ПОСАД У ПАТРОНАТНІЙ СЛУЖБІ.....	79

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

КАНЦІР В.С. НАРАТИВИ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ	86
КРАВЧУК О.В., ЦИГАНЮК Ю.В., КОПАНЧУК В.О. АНАЛІЗ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ.....	96
БОНДАРЕНКО О.С., ЯНІШЕВСЬКА К.Д. КООРДИНАЦІЯ ПРОКУРАТУРОЮ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ	101
ГУЗЕЛА М.В. ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ (ПРОТИДІЇ) КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ЩОДО УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	112
ЦИЛЮРИК І., КУШПІТ В. УПОВНОВАЖЕНІ СЛУЖБОВІ ОСОБИ ТА ПІДСТАВИ ЗДІЙСНЕННЯ ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	120
БАРАНЯК В.М. КОНЦЕПЦІЯ СУТНОСТІ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	127
СМУШАК О.М. ІНСТИТУТ ПРИЧЕТНОСТІ ДО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЙОГО ПРОФІЛАКТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ	132

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

ЗИГРІЙ О.В., ПАПІЖ В.В., ЯЦУХ Т.С. СИСТЕМА ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА ПІД ЧАС ВІЙНИ	141
ЧОХРІЙ В.С. ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ З НЕСПЛАТОЮ АЛІМЕНТІВ.....	149

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

NAMAZOVA L. GENERAL DIRECTIONS OF ACTIVITY OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN COMBATING VIOLENCE AGAINST WOMEN	156
КІНАШ Н.Б., ЮРЧИШИН Н.Г. ВИДИ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ	161

МОРСЬКЕ ПРАВО

ПАНЧЕНКО І.М.

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВОРУ МОРСЬКОГО СТРАХУВАННЯ..... 168

ОБГОВОРЕННЯ, ДИСКУСІЇ, АКТУАЛЬНО

КУЗІВ І.-М.І., МАРКОВА М.В.

АНГЛІЙСЬКА МОВА - КЛЮЧ ДО СВІТУ 175

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПУТІНА ТА РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРА ЗА СКОЄНІ ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ, ТЕРОРУ І ГЕНОЦИДУ СУПРОТИ УКРАЇНИ І СВІТУ

**(трагічні долі тиранів та незламність
української нації у боротьбі за свободу - історико-
правовий аналіз)**

БІЛАС Іван Григорович - доктор юридичних наук, доктор історичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри порівняльного і європейського права науково-навчального Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.1.1

У статті автор прослідковує долі окремих диктаторів та аналізує норми міжнародного права, законів війни і національного законодавства, які повинні бути застосовані до путіна, щоб припинити його міжнародну терористичну діяльність і розв'язані ним війни, врятувати світ від «божевільного з ядерною кнопкою». Історія останніх ста років засвідчує, що долі диктаторів, як і їхні характери, дуже подібні, і вони, як правило, закінчують своє життя трагічно.

На підставі проведеного аналізу злочинної діяльності нинішнього політичного керівництва московської держави-агресора автор дослідження аргументовано доводить незворотність покарання, коли за вчинені воєнні злочини проти людяності, терору і геноциду, путін неминує постане перед Міжнародним воєнним трибуналом у Гаазі та справедливо буде засудженим до довічного ув'язнення.

Історія не раз підтверджувала, що коли політику роблять бездушно, розтоптавши моральні людські цінності, вона приносить людям горе і страждання в одній країні. Коли ж таким чином роблять велику політику заради мільярдних статків, задоволення власних політичних амбіцій – життя людей може ставитися в ніщо в декількох сусідніх державах.

А коли на арену виходить геополітика сильних світу цього, які хочуть перерозподілу сфер політичного впливу, встановити на свій розсуд новий світовий порядок, контроль над природни-

ми ресурсами життєзабезпечення – починаються світові війни, лється море людської крові, у жертву приносяться сотні тисяч, мільйони, десятки мільйонів людських життів. Сьогоднішній психопат путін погрожує світу ядерною війною заради задоволення своїх політичних амбіцій, заявляючи, що допускає включення концепції превентивного ядерного удару в російську воєнну доктрину.

На підставі здійсненого аналізу та наведених фактичних обставин автор констатує цілеспрямовану, умисну і системну злочинну діяльність нинішнього політичного керівництва російської держави-агресора проти України і цивілізованого Світу, що здійснюються у формі воєнних злочинів проти людяності, терору і геноциду. З метою якнайшвидшої дієвої нейтралізації цих міжнародних терористів і локалізації подальших згубних та незворотних наслідків їх злочинної діяльності – цивілізована світова громадськість повинна негайно застосувати проти них незворотність покарання, що визначене нормами як міжнародного, так і національного права.

Ключові слова: норми міжнародного права, національне законодавство, політика, держава-агресор, диктатор, терор, злочини проти людяності, терор і геноцид, ядерний шантаж, міжнародні терористи, воєнні злочини, воєнний злочинець, терорист путін, воєнний трибунал, міжнародна відповідальність

Рефреном цього аналізу нашого сьогодення та застереженням майбутнього цивілізованого розвитку світу, на нашу думку, має бути пророчий вислів сенатора США Г'юї Лонга (1932-1935рр), який помилково приписується Уїнстону Черчиллю: *«Фашисти майбутнього будуть називати себе антифашистами»*

Вкотре повертаючись до теми, що зло повинно бути покараним (оскільки непокаране зло породжує абсолютне зло, яким була і є імперська росія), ми замислюємось над тим, що ще повинен зробити злодійського терористичний режим на чолі з воєнним злочинцем путіним, щоб цивілізований світ нарешті нейтралізував його (економічно, фінансово, політично, юридично, фізично)?

Невже дійсно кривавий кремлівський диктатор так залякав весь світ, що його всі бояться, окрім одного народу – Українського, який спільно з партнерами чинить йому героїчний спротив, рятуючи цивілізацію від загибелі.

Путінський фашистський терористичний режим сьогодні вчиняє новий геноцид проти українського народу, умисно наносячи системні масовані терористичні ракетні удари по критичній інфраструктурі, щоб позбавити мирне населення тепла, світла, води під час зими, що може призводити до трагічних наслідків для мільйонів людей.

У заяві Верховної Ради України від 1 грудня минулого року щодо енергетичного тероризму російської федерації зазначено, що «методичне знищення росією об'єктів енергетичної інфраструктури України є продовженням російської політики геноциду Українського народу» [1].

Український парламент наголосив на тому, що Україна протистоїть збройній агресії російської федерації, розпочатій 19 лютого 2014 року, що значно посилилася з повномасштабним вторгненням 24 лютого 2022 року із застосуванням сухопутних військ, авіації, ракетних систем, методів, що порушують закони та звичаї війни, що призвело до знищення українських міст та інфраструктури, масового, жорстокого, цинічного вбивства мирного населення, у тому числі дітей, вимушеного переміщення більше ніж 14 мільйонів українців, вчинення

близько 35 тисяч воєнних злочинів та актів, що мають ознаки геноциду Українського народу.

При цьому військово-політичне керівництво російської федерації умисно зловживає своїм перебуванням на правах постійного члена в Раді Безпеки ООН, на якого Статутом ООН покладена основна відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки,

Безпрецедентними злочинними діями московська держава-агресор цинічно порушує такі основоположні міжнародно-правові документи, як Статут Організації Об'єднаних Націй, Загальну декларацію прав людини, Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 року, Конвенцію про захист прав людини й основоположних свобод, Міжнародну конвенцію про боротьбу з фінансуванням тероризму, Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенцію про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Конвенцію про закони і звичаї суходільної війни, Женевську конвенцію про поводження з військовополоненими, Декларацію про неприпустимість втручання у внутрішні справи держав, про захист їх незалежності та суверенітету 1965 року, Декларацію про неприпустимість інтервенції та втручання у внутрішні справи держав 1981 року, Декларацію про посилення ефективності принципу утримання від погрози силою чи застосування сили в міжнародних відносинах 1987 року, Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 року (Будапештський меморандум) [2].

Знову повторюються злочини геноциду українців, що проявилось в системних діях росії, спрямованих на створення умов, які розраховані на поступове знищення українського народу через піддрив економічного потенціалу та безпеки, що проявляються у знищенні об'єктів господарської інфраструктури (пошкодження зерносховищ, пе-

решкодження посівній кампанії, блокада морських торговельних шляхів, руйнування електричної та газотранспортної інфраструктури тощо) [3].

Звернення путіна до федеральних зборів 21 лютого 2023 року не сформулювало конкретних цілей чи намірів щодо війни в Україні, натомість посилило кілька давніх риторичних ліній, намагаючись виграти для путіна більше простору і часу для затяжної війни. путін заявив, що росія розпочала «спеціальну військову операцію» в Україні рік тому, щоб захистити людей на «історичних землях росії», забезпечити внутрішню безпеку росії, усунути загрозу з боку українського «неонацистського» режиму, який, за його словами, існує з 2014 року, і захистити населення Донбасу[4].

При цьому путін злобно звинуватив колективний Захід в озброєнні України та розміщенні баз і біолабораторій поблизу російських кордонів, тим самим розв'язавши війну проти росії, зумисно порівнявши Збройні сили України з різними нацистськими дивізіями і подякував збройним силам росії за їхні зусилля у боротьбі з нацистською загрозою [5].

Значна частина промови була присвячена нібито стійкості російської економічної, соціальної та культурної сфер, і путін зробив кілька рекомендацій щодо розвитку окупованих територій України [6]. Промова путіна, зокрема, відновила кілька давніх російських інформаційних операцій щодо виправдання війни і не представила жодних змін у російському риторичному позиціонуванні щодо війни. путін міг би використати цю подію, щоб сформулювати нові цілі та засоби їх досягнення, наприклад, оголосити чергову офіційну хвилю часткової мобілізації, перевизначити «спеціальну військову операцію» як офіційну війну або взяти додаткових заходів для мобілізації російської оборонно-промислової бази (ОПБ) у більш конкретний спосіб. Натомість путін сказав дуже мало по суті, ймовірно, для того, щоб створити інформаційні передумови для затяжної війни в Україні, не артикулюючи конкретні часові цілі і представляючи війну як екзистенціальну для російського населення всередині країни.

Заява путіна про призупинення участі росії в Договорі про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО) привернула більше уваги, ніж відносно шаблонний зміст решти промови. Наприкінці своєї промови путін заявив, що колективний Захід використав СНО для того, щоб завдати росії стратегічної поразки, і тому росія призупиняє свою участь у СНО, хоча путін підкреслив, що призупинення не є повним виходом з Договору [7]. путін закликав міністерство оборони (МО) росії і російське агентство з ядерної енергетики «росатом» забезпечити готовність до випробувань ядерної зброї [8]. Можливо, путін зробив цю заяву для того, щоб знову ввести ядерну риторичку в інформаційний простір і тим самим відволікти увагу від загального браку змісту решти своєї промови. ISW раніше повідомляв про використання росією ядерної риторички як інформаційної операції, щоб збентежити Україну і Захід і компенсувати невдачі росії на полі бою [9]. Однак ISW продовжує вважати, що росія не застосує ядерну зброю в Україні або проти НАТО.

Президент США Джо Байден виступив з промовою у Варшаві 21 лютого цього року, щоб підтвердити повну підтримку України з боку США і НАТО після свого візиту до Києва. Байден підкреслив єдність між країнами НАТО і заявив, що «наша підтримка України не похитнеться, НАТО не буде розділене, і ми не втомимося»[10]. При цьому Байден також безпосередньо звернувся до промови путіна 21 лютого цього року, заявивши, що «Захід не планує нападати на росію» і що «путін може закінчити цю війну одним словом»[11].

Свого часу демократичний світ не відреагував належним чином на дві війни, розв'язані президентами росії ельциним і путіним проти Чеченської Республіки Ічкерії, яка на законних підставах проголосила незалежність. Не визнав її незалежності, як, наприклад, Республіки Косово (входила як Автономний край у складі Сербії). Незалежність Косово на сьогодні визнали 114 країн світу (США, Франція, Велика Британія, Італія, Німеччина та інші).

Проголошення незалежності, обрання президента і парламенту Ічкерії відбувалося

на підставі чинного на той час законодавства і не було оскаржено чи скасовано урядами або верховними радами тодішнього радянського союзу або росії. Чеченська Республіка Ічкерія, відповідно до чинного на той час законодавства і норм міжнародного права, законно постала незалежною суверенною державою і відкрила свої представництва в Афганістані, Азербайджані, Грузії, Литві, Естонії, Туреччині, Катарі та ще приблизно в десяти країнах.

Однак через подвійні стандарти сильних світу цього Ічкерія не отримала міжнародної підтримки у вигляді визнання її суверенітету і незалежності провідними світовими країнами, зокрема США, Великою Британією, Францією, Німеччиною, Канадою, Австралією, Японією, а також ООН.

Це стало однією з основних причин для військового вторгнення росії в Чечню 11 грудня 1994 року на підставі указу президента росії Єльцина про проведення в Чеченській республіці «військової операції з метою деескалації військового конфлікту», а насправді – знищення незалежності Ічкерії (як повномасштабна військова агресія в Україні 24 лютого 2022 р. з метою «демільтаризації і денацифікації України»).

З точки зору міжнародного права це був акт воєнної агресії росії проти незалежної суверенної держави Ічкерія. Російська сторона звинуватила чеченське керівництво на чолі з президентом Дудаєвим в ескалації внутрішнього військового конфлікту (організованого ФСБ і ГРУ), попри постійні пропозиції Дудаєва вести переговірний процес для його врегулювання. Спровоковане ФСБ загострення конфлікту Єльцин використав як привід для введення військ у Чечню. Окрім того, новостворена держава російська федерація (як правонаступниця СРСР) де-юре не визнавала незалежність Чеченської Республіки Ічкерія і вважала її територію – територією в складі рф.

За наказом президента Єльцина 21 квітня 1996 року спецслужби у взаємодії з авіацією провели операцію і ракетою, випущеною з літака, вбили першого президента Чеченської республіки Ічкерія Джохара Дудаєва.

У далекому нині 1995 році (28 років тому) він передбачив війну росії з Україною

і заявив: «росія зникне, коли зійде Українське сонце!» [12].

У віртуальності, яка зветься «русскій мір», є таке гасло-кричалка: «росія ніколи ні на кого перша не нападала!». А чим же насправді є «миролюбна» росія, яка вела лише «оборонні війни»? Заради об'єктивності звернемося до російських істориків і воєначальників.

Сумновідомий російський генерал Куропаткін у своєму меморандумі царю в 1900 році писав, що «за попередні 200 років росія була в стані війни 128 років і мала 72 роки миру. Із 128 років війни – лише 5 років прийшлося на оборонні війни і 123 – на завойовницькі».

Російський письменник Іван Ільїн у книзі «Про Росію» пише, що «російський історик, професор Сергій Соловйов нарахував із 1240 по 1462 рік (за 222 роки) – двісті воєн, які вела Росія. З XIV століття по XX (за 525 років) генерал царської армії, державний діяч Микола Сухотін нарахував 329 років війни. Росія провоювала дві третини свого життя».

Найбільшу кількість воєн росія розв'язала і вела в часи, коли стала імперією. У загальному підсумку московське царство, російська імперія, Радянський Союз і нинішня російська федерація, за підрахунками істориків, провели понад 300 загарбницьких воєн, колонізувавши сотні народів і анексувавши їхні території. Серед цих воєн були і війни проти власних народів, які вели національно-визвольну боротьбу за свою незалежність.

Російська імперія за 350 років у результаті загарбницьких воєн збільшила свою територію у понад сім разів (!) – з 3 млн. кв. км у 1547 році до 21,8 млн. кв. км у 1914 році і займала 1/6 суходолу Землі. Після розпаду Радянського Союзу територія рф складає «лише» 17 млн. кв. км, і це, вочевидь, дуже засмучує Путіна та росіян. Адже перший шукає будь-які спроби, щоб «мирно» приєднати собі ще хоча б клаптик землі, а другі гаряче його підтримують.

За всю свою історію росія сьогодні веде проти України вже 24-ту загарбницьку війну!

Російська федерація вчинила проти України п'ять видів агресії, передбачених

пунктами a, b,c,d, g ст 3 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 3314 «Визначення агресії» від 14 грудня 1974 року. Зокрема, вранці 24 серпня 2014 року за наказом президента рф путіна батальйонно-тактичні групи ЗС РФ разом з танками та при вогневій підтримці артилерії й системи «Град» вторглися в Україну.

Сили вторгнення російських військ, які перетнули кордон, склалися з дев'яти батальйонно-тактичних груп, 3,5 тисячі чоловік особового складу, до 60 танків, 320 БМД, 60 гармат, 45 тяжких мінометів, 5 ПТРК. На військовій техніці були зняті або замасковані російські розпізнавальні ознаки. З метою введення в оману і вбивства українських військовослужбовців на російську техніку були нанесені розпізнавальні знаки українських підрозділів, що прямо забороняється Женевською конвенцією.

Після надзвичайного засідання Комісії Україна-НАТО наприкінці серпня 2014 року у зв'язку з ескалацією збройного нападу росії на сході України генеральний секретар НАТО Расмуссен кваліфікував вторгнення збройних сил рф через східний російсько-український державний кордон як «серйозну ескалацію збройної агресії Росії проти України».

За висновками експертів, основною причиною, яка перебуває у причинно-наслідковому зв'язку з Іловайською трагедією наприкінці серпня 2014 року, є пряма військова агресія збройних сил рф проти України та вторгнення російських військ в Україну. Під Іловайськом загинуло 366 українських військових, отримали поранення 249, потрапили в полон 128 і 158 осіб зникли безвісти.

У січні 2015 року, відповідно до норм Статуту ООН та Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 3314 «Визначення агресії» від 14 грудня 1974 року, Верховна Рада України визнала російську федерацію «державою-агресором, що всебічно підтримує тероризм».

«Верховна Рада **визнає Російську Федерацію державою-агресором** та закликає міжнародних партнерів України не допускати безкарності винних за злочини проти людяності, вчинені від початку російської

агресії проти України», – наголошується в заяві [13].

У червні 2015 року ПАРЄ прийняла резолюцію, у якій рф визнана агресором і окупантом. У липні 2015 року ПА ОБСЄ прийняла резолюцію, у якій чітко визнала, що дії РФ у Криму й на Донбасі є «актами військової агресії» проти України.

У грудні 2016 року Генасамблея ООН ухвалила резолюцію, якою росія визнана «державою-окупантом», а Крим і Севастополь – «тимчасово окупованою територією» [14].

У листопаді 2016 року Міжнародний кримінальний суд визнав росію державою-агресором і встановив, що «агресія розпочалася не пізніше 26 лютого 2014 року, коли росія задіяла особовий склад своїх збройних сил для отримання контролю над частиною території України без згоди уряду України» [15].

За повідомленням Державної прикордонної служби України, наприкінці лютого 2014 року з росії до Криму було перекинуто близько 30 тисяч російських військовослужбовців спеціального призначення.

Озброєні військовослужбовці збройних сил рф захопили аеропорти Сімферополя, «Бельбек», закрили повітряний простір Криму і приймали літаки лише з росії. На військовий аеродром «Бельбек» приземлилися 6 транспортних літаків з десантниками і понад 10 російських військових гелікоптерів. До Сімферополя прибула колона російських БТР з десантниками і зайняла ключові позиції в місті.

Генеральна прокуратура України, на підставі зібраних доказів, офіційно повідомила про підозру в розв'язанні агресивної війни (ст. 437 КК), зміні меж території і державного кордону (ст. 110 КК) раднику президента рф Сергію Глазьеву, міністру оборони рф Шойгу С. К., трьом його заступникам (Булгакову Д. В., Панкову М. О., Герасімову В. В.) та іншим воєначальникам московії, усього понад двадцятьом особам. Усі підозрювані оголошені в державний розшук. Суд надав дозвіл на їх затримання і доставку в суд для обрання для них запобіжного заходу – тримання під вартою. На наше глибоке переконання, згідно із законами веден-

ня війни, вони підлягають ліквідації на місці виявлення, якщо добровільно не здаються у полон або при вчиненні ними супротиву під час їхнього затримання.

За понад чотири роки воєнної агресії росії український народ втратив понад 11 тис. громадян вбитими (з них майже 3000 військовослужбовців усіх силових структур і понад 500 добровольців), майже 24 тис. пораненими (з них близько 10 тис. військових), близько 2,5 млн. осіб стали вимушеними переселенцями. За даними ООН, через війну близько 4,4 млн. осіб опинилися у важкій гуманітарній ситуації. У полоні російських агресорів перебувають понад 120 українців і майже 500 – вважаються зниклими без вісти.

За даними Союзу комітетів солдатських матерів росії, під час війни на Донбасі загинуло мінімум дві тисячі російських військових і майже 5 тис. поранених. Повних даних про загиблих і поранених немає, за наказом путіна вони утаємничені.

Російські війська і підконтрольні Кремлю найманці-бойовики захопили окремі території Донецької і Луганської областей площею 15,8 тис. кв. км. Унаслідок анексії Криму Україна втратила 26,1 тис. кв. км.

Цим злочинним діям кремлівського військово-політичного режиму передувала не менш злочинна терористична діяльність безпосередньо путіна – вихідця та ставленника репресивно-каральної системи КДБ-ФСБ.

Так, з метою захоплення державної влади путін замовив і організував в росії терористичні акти (лише з 4 по 16 вересня 1999 року в Москві, Буйнакську та Волгодонську було підірвано чотири житлових будинки), що забрали життя у понад 300 громадян, сотні людей отримали поранення. Режимом путіна були вчинені десятки політичних вбивств опозиціонерів (Борис Немцов, Сергій Юшенков, Борис Березовський, Станіслав Маркелов, Сергій Магнітський, Денис Вороненков), журналістів, які жорстко критикували його діяльність (Галина Старовойтова, Анастасія Бабурова, Анна Політковська, Наталія Естемірова, Павло Хлебніков, Юрій Щекочихін, Артем Боровик).

Старші офіцери і генерали КДБ-ФСБ, які знали про злочини путіна або були його

спільниками, – за його ж наказом були ліквідовані. Їх вбивства, як правило, були замасковані під несподіваний інсульт, інфаркт (викликаний спеціальною отрутою), дорожньо-транспортні пригоди, нещасний випадок на полюванні, необережне поводження зі зброєю, падіння під потяг в метро чи на залізничній колії, випадіння з вікна, балкону, падіння з мосту або раптове “самогубство” (застрелився, повисівся) – і при цьому з слідами на тілі ознак боротьби і насилля.

Вбивство в центрі Києва екс-депутата Державної Думи рф Дениса Вороненкова, який критикував Путіна і його режим і змушений був втекти до України, тодішній президент України Петро Порошенко назвав “актом державного тероризму з боку росії”.

Сенатор США Джон Маккейн у грудні 2016 року заявив: “Володимир Путін – бандит, убивця й агент КДБ. Давайте називати Путіна тим, ким він є.” У лютому 2017 року, виступаючи в Сенаті, Маккейн зазначив: “Усі знають, що Путін є вбивцею. Він м’ясник і головоріз”. Під час промови Маккейн перерахував загиблих політичних опонентів Путіна і журналістів, у вбивстві яких обґрунтовано підозрюють Путіна. Маккейн наголошував, що “з Путіним потрібно говорити саме з позиції сили, як це робив президент Рональд Рейган!” [16].

Колишній віце-прем’єр росії Михайло Полторанін безпосередньо звинуватив Путіна в організації ним та здійсненні 3 липня 1998 року вбивства голови Всеросійського руху на підтримку армії, депутата Державної Думи рф генерала Льва Рохліна, який готував усунення Єльцина з поста президента росії. Після цього вбивства президент Єльцин поспіхом призначив Путіна директором ФСБ.

Колишні колеги путіна по службі в КДБ-ФСБ – підполковник Олександр Литвиненко та заступник директора ФСБ РФ генерал-полковник Анатолій Трофімов, які знали, що Путін – педофіл, бачили оперативні матеріали і відеозйомки (вони зберігалися в архіві Управління власної безпеки ФСБ до призначення Путіна директором ФСБ у 1998 році), на яких було зафіксовано, як він займається педофілією з хлопчиками, і вони обговорювали це у вузькому колі про

те, що “тепер конторою (так між собою називали КДБ-ФСБ... примітка автора) буде керувати не тільки не професіонал, а ще й педофіл”, невдовзі були вбиті.

10 квітня 2005 року о 19:30 у Москві Трофімов, вийшовши із автомобіля разом з дружиною у дворі будинку по вулиці Клязьмінська, де мешкав, був застрелений невідомим з пістолета. Дружину, як безпосереднього свідка, також було вбито. Кілер втік на автомобілі з напарником, який чекав біля будинку. У результаті проведених оперативних і технічних заходів слідство встановило, що найбільш імовірним виконавцем цього злочину є оперативний працівник спецпідрозділу ФСБ Балашов (він же Пасєчніков) – його прізвище було опубліковано російськими ЗМІ. Проте ця справа до судового розгляду не дійшла. Балашов безслідно зник, його подальша доля невідома.

У липні 2005 року Олександр Литвиненко у виданні “Chechenpress” опублікував статтю під заголовком “Кремлівський чикатило”, у якій, зокрема, розповів, що путін займався сексом із малолітніми хлопчиками, коли навчався в інституті зовнішньої розвідки КДБ СРСР ім. Андропова, що ледь не коштувало йому службової кар’єри. Як стверджував Литвиненко, чекістам таємно вдалося зафіксувати на відео свого майбутнього шефа, коли він займався педофілією. Матеріали оперативних зйомок зберігалися в архіві Управління внутрішньої служби безпеки ФСБ, допоки їх там не знайшов путін після призначення директором ФСБ.

Після цієї публікації Литвиненка експерти, вивчивши поведінку путіна та її характерні ознаки за багатьма відеоматеріалами, дійшли до висновку про те, що “путін має явні ознаки педофілії”.

Невдовзі, 1 листопада 2006 року Литвиненко був отруєний радіоактивною речовиною – “полонієм-210” – і після тяжких фізичних мук помер 23 листопада в лікарні. Суддя Високого суду Британії Роберт Оуен, який розглядав справу про отруєння Литвиненка, у своєму висновку зазначив, що “офіцер ФСБ РФ Литвиненко публічно неодноразово звинувачував президента росії Володимира путіна у педофілії, організації терористичних актів, зокрема вибухів

житлових будинків у Буйнакську, Москві, Вологодонську та політичних вбивствах, що допомогло йому стати президентом росії. У путіна і керівництва ФСБ були мотиви для вбивства Литвиненка” [17].

Виконавцями отруєння Литвиненка суддя визнав “колишнього співробітника спецслужб СРСР і РФ (добре знайомого Литвиненка) Андрія Лугового і бізнесмена Дмитра Ковтуна, які разом прибули до Лондона із “полонієм-210” для отруєння Литвиненка.

Суддя Оуен дійшов висновку: “За отруєнням Литвиненка стоїть “імовірно” директор ФСБ РФ Патрушев (на посаді 1999 – 2008 рр.) і президент росії Путін, який, “імовірно”, віддав наказ або затвердив операцію ФСБ щодо вбивства Литвиненка” [18].

Психіатри, психологи, фізіологи, фізіоломісти зробили висновок: путін – соціопат, який має явні ознаки шизофренії, педофілії, страждає манією величч; у його поведінці яскраво виражені прояви садизму. Він – мстивий, злопам’ятний, образливий, що є неприпустимо для політика, який займає пост президента країни.

Путіна досить часто називають: “Сталін-Гітлер 21-го століття”. Чого лише варта його заява на засіданні міжнародного дискусійного клубу “Валдай” щодо розв’язання ядерної війни: “А ми (росіяни) будемо жертвами агресії, і ми, як мученики, попадемо в рай, а агресори просто здохнуть, не встигнувши розкаятися”. Присутня на форумі делегація росіян ці слова Путіна зустріла бурхливими оплесками, що засвідчує про повну моральну деградацію нинішнього російського суспільства [19].

21 лютого 2023 року, виступаючи із посланням перед федеральними зборами (парламентом) рф, путін заявив, що росія призупиняє свою участь у договорі про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, що було сприйнято бурхливими оплесками присутніх. Моральна деградація російської держави-агресора дійшла до краю прірви перед імовірним ядерним апокаліпсом [20].

Очевидно, що це новий етап російської ескалації, спрямований насамперед на США та НАТО. А також черговий раунд ядерного шантажу, який у тій чи іншій мірі завжди

був присутнім упродовж усього повномасштабного вторгнення в Україну.

«Путін не вперше натякає на погрозу застосування ядерної зброї. Наразі він йде ще далі, заявляючи про припинення участі в договорі про стратегічне стримування, який має діяти до 2026 року. За його словами, це означає, що росія фактично може продовжити нарощування ядерного потенціалу, хоча б у рамках угоди – до 1550 стратегічних зарядів та до 700 на кораблях та літаках», – зазначив у коментарі РБК-Україна керівник Центру військово-правових досліджень Олександр Мусієнко [21].

На думку Мусієнка, путін бачить реальне становище на полі бою та розуміє, що може програти, не досягнувши головної мети – захоплення українських територій. Російський президент відчуває невпевненість і вдається до радикальної риторики.

«Потрібно називати речі своїми іменами. Він використовує шантаж як козир, про це говорить його термінологія – не вихід із договору, а призупинення участі. «Не погодитися, я далі вийду з Договору про заборону ядерних випробувань». *Це відверто терористична тактика держави, яка схиляється до терористичних способів ведення переговорів*», – наголосив експерт [22].

Нагадаємо, що Договір про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь СРСР-США (СНО-1), (англ. Strategic Arms Reduction Treaty, START-1), був підписаний 31 липня 1991 р. в Москві під час зустрічі на вищому рівні президентів СРСР і США Михайла Горбачова і Джорджа Буша і набув чинності 5 грудня 1994 р.

Після розпаду СРСР Договір СНО-1 застарів. 23 травня 1992 р. в Лісабоні Росія, Білорусь, Казахстан, Україна і США підписали Лісабонський протокол до договору СНО-1, який набув чинності 5 грудня 1994 р. Протокол фіксує підключення Білорусі, Казахстану і України до договору по СНО і водночас вимагає приєднання їх до договору про нерозповсюдження ядерної зброї.

Термін дії Договору становив 15 років (до 2009 року). За згодою сторін термін міг продовжуватися після закінчення 15 років на подальші 5 років. 6 грудня 2001 року офіційні представники Росії і США заявили, що

їхні країни виконали зобов'язання за договором СНО-1.

Договір між росією і США про подальше скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Договір СНО-2) підписали президенти Росії Борис Єльцин та США Джордж Буш старший 3 січня 1993 у Москві.

Договір забороняв використання балістичних ракет з головними частинами. Хоча він був ратифікований парламентами обох держав, він так і не набув чинності. У відповідь на вихід 14 червня 2002 США з договору про ПРО від 1972 росія вийшла зі СНО-2. Він був замінений м'якшим договором СНП, підписаним у травні 2002 року.

У 2010 році угоду СНО-3 підписали тодішні президенти США та росії Барак Обама й Дмитрій Медведєв. Договір обмежував сумарну кількість стратегічних наступальних озброєнь в обох країнах. Ішлося про скорочення ядерних боезарядів до 1 550 одиниць, міжконтинентальних балістичних ракет, підводних човнів та важких бомбардувальників – до 700 одиниць.

Договір мав діяти до 4 лютого 2021 року, однак 3 лютого 2021 року Вашингтон і Москва продовжили дію договору ще на 5 років – до 4 лютого 2026 року. Також за цією угодою вперше підлягали скороченню «нерозгорнуті» носії та пускові установки, які не перебувають у бойовій готовності, а використовуються для навчання або випробування і не мають боеголовок.

По суті, саме ця угода, разом з чинним на той час Договором про ліквідацію ракет середньої й малої дальності (РСМД), ухваленим ще у 1987 році, стримувала США та росію від повернення до гонки озброєнь.

У вересні 2014 року Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет заявив: «Серед правителів світу цього, які за фактом хрещення належать до Православної церкви, виявився справжній новий Каїн – не по імені, але по справах – путін. Справи ці свідчать, що цей правитель, як і перший в історії братовбивця Каїн, попав під дію Сатани.

Путін говорить відверту і явну брехню: організовуючи та засилаючи в нашу країну вбивць-найманців, каже про «внутрішній конфлікт», до якого він нібито не причетний; направляючи в Україну підлеглі йому

війська, всюди публічно заявляє, що цих військ немає. Путін називає себе братом для українського народу, але насправді він за ділами своїми істинно став новим Каїном, проливаючи братню кров та брехнею обплутуючи весь світ. У путіна, як в Іуду Іскаріота, ввійшов Сатана..." [23].

У цій статті зазначені долі окремих диктаторів та аналіз норм міжнародного права, законів війни і національного законодавства, які повинні бути застосовані до путіна, щоб припинити його міжнародну терористичну діяльність і розв'язати ним війни, щоб врятувати світ від «божевільного з ядерною кнопкою».

Історія останніх ста років засвідчує, що долі диктаторів, як і їхні характери, дуже подібні, і вони, як правило, закінчують своє життя трагічно.

Тиран комуністичного режиму в СРСР параноїк Йосип Сталін і такий же параноїк-диктатор нацистської Німеччини Адольф Гітлер – нелюди ХХ століття, що розв'язали Другу світову війну. У ній брала участь 61 країна світу (80% населення Землі). Загальні людські втрати склали понад 71 млн. осіб: з них військових – 24,4 млн., мирних жителів – 46,7 млн. осіб.

Прямі людські втрати українського народу у війні – близько 10 млн. осіб. Загальні втрати українців за період війни (1939-1945 рр.) склали 14 млн. осіб, або 33,6% населення України на початок червня 1941 року (41,6 млн. людей). Втрати українців у цій війні є найбільшими, непорівняними з втратами інших країн і народів світу і складають 20,1% від загальносвітових людських втрат, або 33% від загальних втрат СРСР (42 млн.).

Попередники Сталіна – Троцький (Бронштейн) і Ленін (Бланк) після більшовицького перевороту в Росії у жовтні 1917 року за чотири роки організованого ними «червоного терору» і громадянської війни знищили мільйони росіян, українців, білорусів, сотні тисяч православних священнослужителів; зруйнували або перетворили в склади, клуби – православні церкви, храми, собори. Троцький був убитий за наказом Сталіна в 1940 році. На Леніна було вчинено

замах, але він вижив. Щоб захопити владу Сталін отруїв Леніна у 1924 році.

29 квітня 1945 року Гітлер і його коханка Ева Браун повінчалися, а наступного дня покінчили життя самогубством. Фашистський диктатор Італії Беніто Муссоліні (союзник Гітлера) і його коханка Кларетта Петаччі 28 квітня 1945 року були схоплені партизанами і розстріляні. Наступного дня їхні тіла були вивішені на глум натовпу.

Нарком внутрішніх справ СРСР Лаврентій Берія з метою захоплення влади і через боязнь бути розстріляним, як його попередники Ягода і Єжов, на початку березня 1953 року отруїв Сталіна. У грудні того ж року Берія був розстріляний.

Яка подальша доля може очікувати сучасного диктатора путіна – продовжувача злочинів Сталіна-Гітлера?

Путін може повторити долю румунського диктатора Ніколи Чеушеску або лівійського – полковника Муаммара Каддафі, чи іракського – Саддама Хусейна, якщо розпочнеться «російський бунт» – «безглуздий і безпощадний», за визначенням поета Олександра Пушкіна.

Якщо ж путіну пощастить, то його чекає доля югославського диктатора Слободана Мілошевича. Путіна може ліквідувати і його найближче оточення, отруївши як Сталіна або «замочивши в сортирі», щоб зберегти свої мільярдні статки, або хтось із тих, хто має до нього кровну помсту, а таких багато і в Чечні, і в Грузії, і в Сирії, і в Україні.

За дві війни, розв'язані Єльциним і путіним у Чечні, російські війська знищили близько 120 тисяч мирного населення, включаючи понад 15 тисяч дітей, більше 200 тисяч чеченців були поранені й скалічені, майже половина населення республіки стала біженцями. За незалежність Ічкерії загинуло 3 тис. вояків.

Результат воєнної агресії Росії проти Грузії: сотні убитих, тисячі поранених мирних жителів, майже 120 тисяч біженців, окупація Грузії і анексія 20% її території (на територіях самопроголошених квазі-держав Абхазії і Південної Осетії Росія розмістила свої військові бази). У війні з російським агресором загинуло майже 200 грузинських солдатів і офіцерів.

За два з половиною роки від російських бомбових і ракетних ударів у Сирії загинуло понад 7 тисячі мирних мешканців, серед них майже 2 тисячі дітей, знищено десятки шкіл, дитячих садків, лікарень, сотні тисяч сирійців стали біженцями. Проти свого народу уряд Башара Асада, якого підтримує Путін, застосовував хімічну зброю.

У квітні минулого року в метро Петербурга було здійснено теракт. Його жертвами стали 16 осіб, у тому числі й виконавець теракту Акбаржон Джалілов. ФСБ РФ повідомила, що затримала організатора теракту Аброра Азімова.

Відповідальність за теракт у Петербурзі взяло на себе терористичне угруповання «Батальйон імама Шаміля», яке пов'язане з «Аль-Каїдою». Угруповання також пригрозило новими терактами. Про це повідомляє SITE Intelligence Group, що займається моніторингом діяльності терористів.

Редактор журналу «Long War Journal» Томас Джослін із посиланням на SITE у своєму Твіттері написав, що вибух був «помстою за дії росії в Сирії, Чечні та Лівії» [24].

Нагадуємо, що 25 грудня 1989 року Чаушеску та його дружина Єлена при спробі втекти з Румунії були арештовані і цього ж дня, за рішенням воєнного трибуналу, розстріляні.

Путіну немає куди тікати, хіба що до Північної Кореї, до такого ж диктатора, як він сам, – Кім Чен Ина.

У квітні 2001 року екс-президент Югославії Мілошевич був арештований і переданий Гаазькому міжнародному трибуналу за вчинення злочинів проти людства, масові убивства тощо. У березні 2006 року Мілошевич помер у в'язниці від серцевого нападу. Професор медицини Андріч Вукашин заявив, що Мілошевича отруїли.

У грудні 2003 року американські військові арештували Саддама Хусейна. 5 листопада 2006 року Вищий кримінальний трибунал Іраку засудив Хусейна до страти через повішання за вчинення воєнних злочинів, злочинів проти людства (те, що вчинив і путін). Хусейна повісили на військовій базі 30 грудня 2006 року.

У лівійського диктатора Муамара Каддафі кінець життя був набагато страшнішим

і трагічнішим. 20 жовтня 2011 року при спробі втекти з країни поранений диктатор був захоплений повстанцями, які над ним вчинили самосуд. Понівечене тіло було виставлено в рефрижераторі для огляду. Згодом був розстріляний і його син Мутассім. Отримавши звістку про знищення диктатора Каддафі, лівійський народ декілька днів радісно святкував цю подію.

Свято буде і у поневолених народів, коли за вчинені воєнні злочини геноциду путін постане перед Міжнародним воєнним трибуналом у Гаазі та справедливо буде засудженим до довічного ув'язнення.

Відео про страту Чаушеску, Хусейна і Каддафі, які викладені в інтернеті, путіну потрібно дивитися щоденно перед сном. Щоб з ним не трапилося подібного, радимо путіну добровільно подати у відставку, попросити прощення у поневолених народів росії, України, Грузії, Польщі, Сирії та у народів країн, громадяни яких загинули у літаку МН 17, збитого російськими військовослужбовцями, й добровільно здатися міжнародному правосуддю. Це, можливо, буде єдиним шансом для нього померти своєю смертю та зберегти життя своїх дітей і онуків.

«Ніяких переговорів з путіним. Це очевидно. Він не знає, що таке гідність і чесність. Ми готові до діалогу з росією, але вже з іншим президентом росії. Тільки шлях посилення України і вигнання окупантів з усієї нашої території повертає мир. Саме в Україні вирішується доля демократії у протистоянні з тиранією,» – написав на своїй фейсбук сторінці президент Зеленський після введення в дію рішення РНБО України, яким визнано, що проведення переговорів з воєнним злочинцем, терористом путіним **неможливе** [25].

Американський журнал «Time» назвав президента України Володимира Зеленського та «Дух України» людиною 2022-го року. Про це йдеться у статті, що вийшла 7 грудня 2022 року.

«Незалежно від того, чи битва за Україну сповнює надією чи страхом, Володимир Зеленський зарядив світ так, як ми не бачили десятиліттями», - пояснив свій вибір головний редактор журналу Едвард Фелсенталь.

«Через кілька тижнів після того, як російські бомби почали падати 24 лютого, його рішення не тікати з Києва, а залишитися і згуртувати підтримку, стало доленосним. Від свого першого 40-секундного допису в Instagram 25 лютого 2022 року, який показав, що Кабмін України і громадянське суспільство були непорушними та на своїх місцях, до щоденних промов, які дистанційно виголошувалися в парламентах, Світовому банку та церемонії вручення премії Греммі, президент України був скрізь», – додав Фелсенталь [26].

Раніше, 5 грудня 2022 року, британське видання Financial Times також обрало президента Зеленського людиною року за власною версією. На думку редакції Financial Times, президент України «став втіленням хоробрості та стійкості українського народу» [27].

Здійснюючи коментар щодо визнання Зеленського «Людиною 2022-го року», акцентується увага на визнанні американським журналом «Time» людиною року саме **«ДУХ УКРАЇНИ» – хоробрість, мужність та стійкість Української нації** в боротьбі з ядерним монстром – російською імперією! Саме з цих причин Financial Times і обрала Зеленського як президента України «Людиною року», – йдеться у матеріалі.

При цьому Президент України Володимир Зеленський справедливо зауважив: «Це честь для мене – представляти боротьбу українців і Дух України. Це Дух вільного світу. І зробимо все, щоб наш Дух переміг!» [28].

Філософ Віталій Пономарьов справедливо зазначив: «Затятий спротив українців проти різного етнічного походження навалі кочівників зі Сходу викликав в одних західних європейців захват і спонукав їх підтримати цей опір, натомість інших мешканців Заходу він здивував і навіть роздратував: мовляв, навіщо оборонятись і тим збільшувати число жертв і руйнування?»

І така реакція показала напрямок ціннісного дрейфу Заходу впродовж кількох останніх десятиліть: від свободи – до безпеки («заради миру віддайте наїзнику частину своєї країни»), від гідності – до вигідності (бо «бізнес є бізнес»), від волі – до покори

(бо «гроші люблять тишу»), від цінностей – до інтересів (бо важить лише «прагматична» – і навіть «реальна», – політика), від розвитку – до стабільності («Та дайте ж нам нарешті спокій!»), від настанови «The bad land, but the my land» / «Погана країна, але це моя країна» – до переконання «Ubi bene, ibi patria» / «Де добре, там і батьківщина».

«Отак, розбурюючи деякі звичні для Західної Європи ідеї та уявлення, нинішня війна тим самим надає їй шанс позбутися застарілих стереотипів сприйняття і шаблонів власного мислення, а відтак і дарує їй добру нагоду повернутися до своїх (європейських!) цінностей і водночас виробити нове, сучасне бачення світу, який нині так швидко змінюється. Звісно, якщо вона хоче і надалі залишатися собою», – додав Пономарьов [29].

Проведений аналіз злочинної діяльності тиранів-диктаторів минулого і нинішнього тиранічного військово-політичного керівництва російської держави-терориста та особисто путіна супроти України і світу, скоєних ними воєнних злочинів проти людяності, терору і геноциду української нації як у минулому, так і в сьогоденні, дає підставу стверджувати, що незнищимий дух Української нації у прагненні до свободи і волі, героїчний спротив Українського народу у боротьбі за незалежність та національну самостійну державу – завжди були і залишаються підґрунтям і гарантом нашої Перемоги над московитами-загарбиками, яку ми неодмінно здобудемо у щоденних звичайних битвах.

Література

1. Про Заяву Верховної Ради України щодо визнання російського режиму терористичним, нелегітимності перебування російської федерації в Організації Об'єднаних Націй від 01.12.2022 р. №2787-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2787-20#Text>
2. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2787-20#Text>
3. <https://kolo.news/category/suspilstvo/33380>.
4. <http://kremlin dot ru/events/president/news/70565>
5. <http://kremlin dot ru/events/president/news/70565>

6. <http://kremlin dot ru/events/president/news/70565>
7. <http://kremlin dot ru/events/president/news/70565>
8. <http://kremlin dot ru/events/president/news/70565>
9. <https://isw.pub/UkrWar110622>; <https://isw.pub/PutinNuclearThreats>
10. <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2023/02/21/rem...>
11. <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2023/02/21/rem...>
12. <https://www.youtube.com/watch?v=XazxDeH4JkQ>.
13. Верховна Рада визнала росію державою-агресором. <https://www.pravda.com.ua/news/2015/01/27/7056514/>
14. Генасамблея ООН ухвалила українську резолюцію по Криму, якою Росію визнано державою-окупантом. <https://novynarnia.com/2016/12/19/genasambleya-onn-uhvalila-ukrayinsku-rezolyutsiyu-po-krimu-yakoyu-rosiyu-viznano-derzhavoyu-okupantom>
15. Визнано міжнародним судом: Росія – агресор. <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2121218-viznano-miznarodnim-sudom-rosia-agresor.html>
16. Маккейн: називаймо Путіна тим, ким він є. Він – бандит, убивця і агент КДБ. https://lb.ua/world/2016/12/12/353170_makkeyn_davayte_nazivat_putina.html
17. «Якби не Путін – ми були б живі»: чому регулярно звучать похоронні марші російського генералітету. <https://www.umoloda.kiev.ua/number/3279/188/120976/>
18. <https://www.umoloda.kiev.ua/number/3279/188/120976/>
19. Підлягає ліквідації як Усама бен Ладен. <https://argumentua.com/stati/p-dlyaga-lkv-dats-yak-usama-ben-laden>
20. Путін виступив з посланням перед Федеральними зборами. Що говорив про війну в Україні? <https://expres.online/podrobisi/putin-vistupiv-z-poslanniam-pered-federalnimi-zborami-shcho-govoriv-pro-viynu-v-ukraini>
21. <https://www.rbc.ua/rus/news/derniy-shantazh-shcho-stoyit-prizupinennyam-1676995723.html>
22. <https://www.rbc.ua/rus/news/derniy-shantazh-shcho-stoyit-prizupinennyam-1676995723.html>
23. Патріарх Філарет закликає кремлівського Каїна отямитися. Інакше – прокляття і вічне осудження. <https://blogs.pravda.com.ua/authors/yevstratij/5409e27e09750/>
24. Відповідальність за теракт в Петербурзі взяло угруповання, пов'язане з «Аль-Каїдою». <https://www.pravda.com.ua/news/2017/04/26/7142285/>
25. Президент увів у дію рішення РНБО щодо неможливості переговорів із путіним. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3585441-prezident-uviv-u-diu-risenna-rnbo-sodonemozlivosti-peregovoriv-iz-putinim.html>
26. Президент Зеленський та дух України стали «Людиною року» за версією журналу Time. <https://ukrainian.voanews.com/a/time-nazvav-zelenskogo-ludynou-roku/6866189.html>
27. Зеленський став людиною року за версією Financial Times. <https://www.slovoidilo.ua/2022/12/05/novyna/polityka/zelenskyj-stav-lyudynoyu-roku-versiyeyu-financial-times>
28. Виступ Володимира Зеленського у Конгресі США. <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3638854-vistup-volodimira-zelenskogo-na-spilnomu-zasidanni-obo-hpalat-kongresu-ssa.html>
29. <https://nv.ua/ukr/opinion/viyna-rosiji-proti-ukrajini-yak-zminilosya-stavlennya-zahodu-do-rosiji-ostanni-novini-50287190.htm>.

Bilas Ivan Hryhorovych, Head of the Chair of Comparative and European Law of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, Institute of International Relations, Doctor of Law, Doctor of Historic Sciences, Professor, Honorary Lawyer of Ukraine

In the article, the author traces the fates of individual dictators and analyses the norms of international law, laws of war, and national legislation, which should be applied to putin to stop his international terrorist activities and the wars he unleashed, to save the world from a “madman with a nuclear button.” The history of the last hundred years shows

that dictators' fates, like their characters, are very similar, and they usually end their lives tragically.

Based on the analysis of the criminal activities of the current political leadership of the moscow aggressor state, the author of the study argues the irreversibility of the punishment for war crimes, crimes against humanity, terror and genocide and that putin will inevitably appear before the Hague International Military Tribunal and will be justly sentenced to life imprisonment.

History has confirmed more than once that when politics is done soullessly, trampling on moral values, it brings grief and suffering to people in one country. When, in this way, great politics are made for the sake of billions of dollars in wealth and the satisfaction of one's own political ambitions, people's lives can be put to nothing in several neighbouring states.

And when the geopolitics of the powerful of this world enters the arena, they want to redistribute the spheres of political influence, establish a new world order at their discretion, and control over the vital natural resources – world wars begin, a sea of human blood flows, hundreds of thousands, millions, tens of millions human lives are sacrificed. Today's psychopathic putin threatens the world with nuclear war to satisfy his political ambitions, arguing that he finds it

possible to include the concept of a preventive nuclear strike in the russian military doctrine.

On the basis of the analysis carried out and the given factual circumstances, the author ascertains the purposeful, deliberate and systematic criminal activities of the current political leadership of the russian aggressor state against Ukraine and the civilized world, which are carried out in the form of war crimes, crimes against humanity, terror and genocide. To effectively neutralize these international terrorists as soon as possible and to localize the further harmful and irreversible consequences of their criminal activities, the civilized world society should immediately apply against them the irreversibility of punishment, which is determined by the norms of both international and national law.

Keywords: *norms of international law, national legislation, politics, aggressor state, dictator, terror, crimes against humanity, terror and genocide, nuclear blackmail, international terrorists, war crimes, war criminal, terrorist putin, military tribunal, international responsibility.*

(Далі буде.

Частина друга буде опублікована у журналі «Наше право №2)

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПІДСТАВИ РОЗМЕЖУВАННЯ КАТЕГОРІЙ «ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ» ТА «ОБХІД ЗАКОНУ»

МОСКАЛЮК Олександр Володимирович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права ННІ права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

<https://orcid.org/0000-0002-5310-9507>

УДК 340.131

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.1.2

Стаття присвячена питанню співвідношення таких правових явищ, як «зловживання правом» та «обхід закону». У вітчизняній юридичній літературі ця проблема практично не досліджувалася. Між тим правильна кваліфікація правової ситуації дозволяє зрозуміти причини виникнення цих правових аномалій і шляхи їх усунення та подолання. При зловживанні правом відбувається використання вже існуючого суб'єктивного права, внаслідок реалізації уповноважуючих та диспозитивних норм. При обході закону використовуються помилки законодавчої техніки (колізії, прогалини, техніко-юридичні неточності), допущені при написанні юридичних текстів. Також появи можливості обходу закону сприяє особливості мови як засобу комунікації.

Ключові слова: обхід закону, зловживання правом, буква закону, дух закону

Проблема таких правових аномалій як «зловживання правом» та «обхід закону» неодноразово розглядалася в юридичних публікаціях та дослідженнях. Очевидно, що це пов'язано зі свого роду протистоянням букви закону та його духу, яке завжди наявне, коли мова йде про ці правові явища. Втім, не зважаючи на велику кількість наукових розвідок, окремі аспекти все ще залишаються не достатньо проаналізованими. Мовиться, насамперед, про співвідношення цих правових категорій, які досить часто в науковій літературі плутаються. Підтвердженням цьому є і те, що в жодному з проаналізованих мною вітчиз-

няних підручників з теорії права «зловживання правом» та «обхід закону» не порівнюються. Відтак, ми спробуємо все ж встановити між ними співвідношення.

На думку М.Козюбри, зловживання правом – це реалізація правової норми всупереч меті, для якої вона була встановлена, коли припис правової норми свідомо виконується однією особою на шкоду інтересам іншої особи [1, с.295]¹. В одному з найбільш свіжих підручників з теорії права дається дещо інше визначення. Зловживання правом – це практичне використання своїх прав, яке об'єктивно шкодить іншій особі чи групі осіб [2, с.96]. Можна зустріти також визначення, що при зловживанні правом існує невідповідність реалізації правової норми її цільовому призначенню [3, с.402] чи призначенню права [4, с.202]. На моє переконання, усі ці визначення потребують певного коригування. При зловживанні правом існує не просто невідповідність цілей, який ставить суб'єкт правовідносин меті самої правової норми, а саме меті суб'єктивного права. У цьому контексті видається слушною думка Б. Малишева, який вказує, що головною ознакою зловживання правом є реалізація

¹ У цій статті під зловживанням правом розуміються випадки, коли з формальної точки зору підстави говорити про порушення норм права відсутні. Якщо ж у законодавстві встановлена відповідальність за «надмірне» використання своїх прав і встановлена юридична відповідальність, то вести мову про «зловживання правом» некоректно.

суб'єктивного права всупереч його меті, а факультативною ознакою – завдання шкоди іншим суб'єктам [5, с.131].

Втім, позиція Б.Малишева також може бути уточнена. При зловживанні правом завжди наявна шкода, проте вона може завдаватися не обов'язково якомусь визначеному суб'єкту чи групі осіб. Як варіант вона може призводити до негативних наслідків у цілому для суспільства (суспільних відносин). Тому варто підтримати думку Р.Калюжного та Г.Андрущенка, що зловживання правом означає здійснення суб'єктивного права однією особою всупереч інтересам іншої особи або суспільства [6, с.18]. Таким чином, завдання шкоди може мати три форми прояву: 1) конкретно визначеному суб'єкту; 2) невизначеним суб'єктам; 3) загалом суспільним відносинам.

Ілюстрацією першого варіанту є хрестоматійний приклад із французької судової практики середини ХІХ сторіччя, коли вперше було обмежено абсолютне право власності. Так, у 1855 р. у м. Кольмаре власник на даху свого будинку спорудив велику піч без відводу диму, щоб заслонити сусідові світло. Суд своїм рішенням ухвалив зруйнувати піч з наступних підстав: оскільки особисте право кого-небудь є абсолютним, власник вправі використовувати своє майно на власний розсуд, але це право може здійснюватися в межах серйозного і виправданого інтересу. А якщо моральні принципи суперечать якійсь дії, то суд визнає цю дію як інспіровану злобою, вчинену під дією пристрасті, що не виправдана жодним особистим інтересом, проте іншому наносить збиток [6, с.17]. Як бачимо, тут справді право власності використано з метою завдання шкоди конкретній особі. У той же час у Рішенні Конституційного Суду України в справі про виборчу заставу вказується, що метою грошової (виборчої) застави є обмеження чи усунення зловживання громадянином виборчим правом, передусім за рахунок платників податків [7]. Інакше кажучи, якби законодавець не встановив бар'єр проти зловживання правом бути

обраним, то шкода могла б завдаватися невизначеному колу суб'єктів.

Нарешті спричинення шкоди може завдаватися в цілому суспільству (суспільним відносинам). До прикладу в конституційному праві США існує таке явище, як філібастер. Це тактика затягування прийняття закону шляхом його забовтуння, внесення величезної кількості правок, щоб врешті-решт унеможливити ухвалення відповідного рішення. Історії відомі випадки, коли деякі сенатори могли тримати слово десятками годин, читаючи Біблію, розказуючи анекдоти чи історії зі свого дитинства. У той же час законодавчі перепони обмежувати це явище були відсутні. Причиною цьому були міркування Джорджа Вашингтона, який вбачав у необмеженості часу тривалості обговорення законопроектів засіб для охолодження пристрастей у процесі прийняття законів. Як наслідок, сенатори реалізовували своє право на висловлювання в стінах парламенту чи право законодавчої ініціативи, однак їхні мотиви були далекі від благих намірів, спрямованих на ухвалення закону². Незважаючи на те, що в зазначених ситуаціях шкода якомусь конкретному суб'єкту не завдається, загалом можна констатувати негативні наслідки для суспільних відносин у сфері законодавчої діяльності. Також теоретично про завдання шкоди інтересам суспільства, адже зловживання парламентарями своїми правами дискредитує законодавчий орган як інституцію, підриваючи авторитет державної влади.

Таким чином, на наше переконання найбільш точне визначення зловживання правом - це використання суб'єктивного права особи всупереч меті, для якої воно

² З цієї причини сучасні регламенти передбачають заходи, спрямовані на оперативний розгляд питань: встановлення фіксованого часу розгляду питання («гільйотина» - зупинка дебатів), надання голові палати право вибрати для обговорення з запропонованих поправок до проекту рішення лише деякі («кенгуру» - перепригування через низку поправок), позачерговий розгляд пропозицій про закриття дебатів, що має наслідком зняття питання з порядку денного, попереднє встановлення числа засідань, відведених на обговорення питання, і скорочення часу на виступи, голосування без дебатів.

було встановлено, внаслідок чого завдається шкода іншій особі, групі осіб або суспільним відносинам загалом.

Втім, у юридичній сфері можлива юридична поведінка, яка схожа до зловживання правом, однак потребує окремої кваліфікації. Мовиться про «обхід закону». Складність розмежування «зловживання правом» та «обходу закону» підтверджується тим, що в жодному з проаналізованих підручників з теорії права не згадується про це правове явище. Можливо це пов'язано з тим, що вказані правові аномалії сприймаються як тотожні. Підстави для такого висновку наявні. І при зловживанні правом, і при обході закону, як уже вказувалося, виникає суперечність між буквою та духом закону, при цьому суб'єкт реалізації правової норми формально дотримується правової норми, фактично використовує правові норми всупереч їхній меті. Втім, юридична природа цих негативних явищ усе ж різниться. Як зазначає Б.Малишев, категорія «зловживання правом» витікає з сутності диспозитивних та уповноважуваних норм права, які вже самим своїм існуванням створюють передумови і можливість для «надмірно егоїстичного» їх використання [5, с.131]. При «обході закону» використовуються такі недоліки законодавства як знання про «прогалини у законодавстві», «колізії в законодавстві», «техніко-юридичну недосконалість норми права» [8, с.14]. У цьому зв'язку логічною видається позиція Ж.-Л. Бержеля, який наголошує, що зловживання передбачає використання заздалегідь передбачених прерогатив, у той час як обхід втілюється не у використанні вже визнаного права, а в ухиленні від юридичного правила з метою отримати право, яким цей суб'єкт не володіє [9, с.448].

Отже, що ж таке обхід закону? Для розуміння сутності цього явища скористаємося кількома прикладами. На початку XX століття в одному зі штатів США був прийнятий нормативно-правовий акт, згідно з яким заклади, що здійснювали продаж спиртних напоїв, не могли знаходитися на відстані ближче однієї милі від освітніх установ. Новела переслідувала мету об-

межити діяльність закладів, що здійснювали продаж алкоголю. У підсумку за рішенням судів закривали освітні заклади, нівелюючи справжні наміри законодавця. [9, с.61]. Як бачимо, у цьому випадку відбувалася реалізація забороняючих норм, а отже вона не могла бути пов'язана з використанням суб'єктивного право.

Втім, при аналізі «обходу закону» в юридичній літературі не звертається увага, що часто обхід закону є наслідком своєрідної «накладки» недалекобачності законодавця, допущених ним техніко-юридичних помилок та особливості мови як засобу комунікації, невід'ємною ознакою якої є її багатозначність. Для пояснення висловленої тези скористаюся кількома прикладами з неюридичної сфери. Цицерон, посилаючись на свідчення Плутарха, згадує випадок, коли спартанський цар Клеомен, уклавши перемир'я зі своїм ворогом Аргосом на тридцять днів, вночі спустошував його землі, оскільки укладене перемир'я начебто відносилось до денного, а не нічного часу [10, с.66]. Очевидно, що Клеомен формально дотримувався даного ним слова, проте нас не покидає відчуття здійсненого ним обману.

Не менш знаменитою є датована XIII століттям легенда, пов'язана з приєднанням до Англії Уельсу і яка пояснює, чому наступник титулу монарха у Великій Британії носить титул принца Уельського. Відповідно до переказів, коли Едуард I здобув низку звитяг на території сучасного Уельсу, він зібрав валлійських князів і запропонував їм визнати васальну залежність. Останні як головну умову зажадали, щоб принцом Уельсу був народжений на цій території, який не знав би ні слова англійською. Едуард I одразу ж дав урочисту клятву дотримати цю умову. Князі ж підписали договір про васальну залежність, після чого Едуард виніс ім свого сина (майбутнього короля Едуарда II), що народився напередодні у валлійському замку Карнарвоні, вигукнувши: «Ось вам принц Уельський, народжений у вашій країні!». Попри цілком зрозумілу очевидність того, що Едуард I обхитрував уельських вельмож, формально обіцянка була дотримана.

Що ж поєднує обидві історії? Одна сторона в договірних відносинах не передбачила, що інша матиме намір порушити взяті зобов'язання, використавши текстуальну недосконалість угод та особливість мови як засобу комунікації.

Приклади, коли законодавчі помилки стають причиною спотворення сутності останніх у процесі їх втілення, можна знайти також у конституційному праві. Однією з найбільш важливих конституційних гарантій недопущення узурпації влади є передбачення максимально допустимої кількості разів перебування однієї особи на посаді глави держави. При цьому в текстах конституцій така вимога сформульована по-різному. Є Конституції, згідно з якими Президент не може обиратися більше двох разів (США), а є, які встановлюють заборону щодо неможливості обіймати посаду Президента більше двох разів підряд (Україна, Франція, Росія). В останньому випадку при буквальному тлумаченні виходить, що особа може після своєрідної паузи знову обиратися на посаду глави держави. Формально у випадку обрання втретє особи після перерви ніби відбувається дотримання законодавства, проте в дійсності порушується мета правової норми. По суті саме така ситуація мала місце в РФ, коли перерва в правлінні Путіна була суто формальною, а саму правову ситуацію слід характеризувати як «обхід закону». Ця неточність законодавця, допущена розробниками Конституції РФ, у 1993 році сприяла узурпації влади Володимиром Путіним³.

³ До речі, в чомусь подібну ситуацію можна знайти і в українській правозастосовчій практиці. Відповідно до статті 42 Закону України «Про вищу освіту», одна і та сама особа не може бути керівником відповідного закладу вищої освіти більше ніж два строки. Тобто людина, яка вже займала посаду два строки в конкретному університеті, не може вже обиратися ректором у цьому самому університеті. З метою обходу вищезазначеної норми Закону України «Про вищу освіту», Уряд за ініціативи профільних міністерств, які мають у своєму підпорядкуванні заклади вищої освіти кілька разів приймав рішення щодо штучної реорганізації закладів вищої освіти, а саме про створення начебто нових закладів вищої освіти з метою надання права чинним ректорам обиратися додатково на два строки. Відтак формально

З огляду на сказане можна зробити наступні висновки.

1) Як і при зловживанні правом, так і при обході закону реалізація правових норм здійснюється всупереч тій меті, заради яких вони створювалися; 2) у результаті реалізації правової норми в обох випадках завдається шкода правам конкретних осіб, невизначеному колу суб'єктів або ж суспільним відносинам; 3) зловживання правом і обхід закону є правовими аномаліями, коли постає проблема суперечності між буквою закону і його духом. У той же час при зловживанні правом відбувається використання вже існуючого суб'єктивного права, внаслідок реалізації уповноважуючих та диспозитивних норм. Сама по собі ця проблема обумовлена природою суб'єктивного права. При обході закону використовуються помилки законодавчої техніки (колізії, прогалини, техніко-юридичні неточності), допущені при написанні юридичних текстів. Також появи можливості обходу закону сприяє особливості мови як засобу комунікації.

Література

1. Загальна теорія права. Підручник. За заг. ред. М.І. Козюбри. Київ, 2015. – 392 с.
2. Загальна теорія права. Академічний курс. за ред. С.В. Бобровник. Київ, 2021. 576 с.
3. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. Скакун О.Ф. 2001. 656 с.
4. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 268 с.
5. Застосування норм права (теорія і практика): Навч. посіб. За заг. ред. Б. В. Малишева. Київ. 2010. 260 с.
6. Калюжний Р.А., Андрущенко І.Г. Зловживання правом: сутність та шляхи протидії. Бюлетень Мін. юст. України. 2006. № 8. С. 16–22.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 63 народних депутатів України

ніби приписи законодавства не порушувалися, проте фактично принцип ротації керівників вищих навчальних закладів ліквідувався.

щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 43 Закону України «Про вибори народних депутатів України» справа про виборчу заставу) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-02#Text> – Заголовок з екрану.

8. Шульга А. М. Обхід закону як вид зловживання правом. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2010. № 3 (50). С. 11-20.

9. Черданцев А.Ф. Вопросы толкования советского права. Учеб. пособие. Свердловск. 1972. 191 с.

10. Цицерон Марк Туллий. О старости. О дружбе. Об обязанностях. Москва. 1974. – 247 с.

SUMMARY

The article is devoted to the problem of the relationship between “abuse of right” and “circumvention of the law”. However, despite the large amount of scientific research, certain aspects still remain insufficiently analyzed. We are talking, first of all, about the relationship between these legal categories, which are quite often confused in the scientific literature. This is confirmed by the fact that in none of the domestic textbooks on the theory of law that I have analyzed, «abuse of the law» and «the law evasion» are not compared. Therefore, we will still try to establish a relationship between them. Besides, this question has great value for the legal practice. The correct qualification of legal situation allows us to understand the causes of legal anomalies and to propose the way to address and overcome them.

As with the abuse of the law, so with the law evasion, the implementation of legal norms is carried out contrary to the purpose for which they were created; as a result of the implementation of the legal norm in both cases, damage is caused to the rights of specific persons, an undefined circle of subjects, or social relations; abuse of the law and law evasion are legal anomalies when there is a problem of contradiction between the letter of the law and its spirit. In the case of abuse the law person uses rights. In the case of law evasion, the errors of the legislator are used (conflicts of the norms, legislative gaps, legal-technical “mistakes”).

Key words: law evasion, abuse of law, the letter of the law, the spirit of the law

ФУНКЦІЯ ГАРАНТУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ОДНА З ПРОВІДНИХ У СИСТЕМІ ФУНКЦІЙ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

ЗАГУМЕННА Юлія Олександрівна - кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ,

<https://orcid.org/0000-0003-0617-8363>

УДК 340.1:351.746.1(477)

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.1.3

У статті в контексті уявлень про призначення сучасної держави, природу її функцій, принципів забезпечення національної безпеки визначаються деякі особливості функції гарантування національної безпеки. Робиться наголос на тому, що функція гарантування національної безпеки в тій чи іншій модифікації залежності від історичного контексту має розглядатися як універсальна (генеральна) функція держави, що властива їй, незалежно від її розвитку чи деградації, і витікає з сутності держави як соціального феномена. Функція гарантування національної безпеки є одним із ключових понять, через яке розкривається структура і весь зміст діяльності правової, демократичної, соціальної держави.

Провідний характер функції гарантування національної безпеки для держави виявляється в тому, що без її здійснення інші функції держави в силу об'єктивних причин не набувають свого значення та будь-якої реалізації, адже без гарантування національної безпеки неможливо взагалі вести мову про існування держави. Вона об'єктивно відображається як у зовнішній, так і внутрішній політиці держави. Тому вона знаходить свій розвиток й у інших функціях держави, причому як у зовнішніх, так і у внутрішніх. Це з теоретико-правового боку дає підстави робити акцент на тому, що функції держави мають розрізнятися не тільки як зовнішні та внутрішні, а ще як основні та побічні.

Зроблено висновок, що у загальнотеоретичному аспекті функція гарантування національної безпеки має розумітися як сукупність напрямів діяльності держави у широкій взаємодії з інститутами громадянського із забезпечення правовими, організаційними, інформаційними, політичними, економічними воєнними заходами стану національної безпеки, включаючи захист національних інтересів і гарантування в державі безпеки особи, суспільства і самої держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності.

Ключові слова: функції держави, зовнішні загрози, внутрішні загрози, національна безпека, безпека особи, національні інтереси, призначення держави, принципи забезпечення національної безпеки.

Обґрунтування наукової актуальності проблеми

Дбаючи про власну безпеку, людство в цілому та окремі країни зокрема завжди переймалися розбудовою таких інституційних та правових механізмів, які б сприяли організації, підтриманню, зміцненню й гарантованості їхньої безпеки. Зазвичай, світова історія демонструє безліч більш чи менш удалих прикладів та моделей улаштування національної безпеки, відмінних від одного історичного періоду до іншого, від однієї держави до іншої. Але спільним у цих моделях є якраз те, що всі вони так чи інакше, більш чи менш виразно, рельєфно відтворюють основне призначення держави. Таким призначенням останньої, безсумнівно,

є безпечне існування соціуму, оскільки саме безпека є основним пунктом «угоди», що незримо укладається між суспільством і «його» державним апаратом; сутність самої держави полягає в гарантуванні й підтриманні нею безпеки всіх громадян на найвищому (національному) рівні; тільки державна влада, будучи монопольною і поширюваною на всю територію країни, здатна виконати це завдання, тоді як недержавні (суспільні) інститути можуть тільки сприяти їй у певних межах; національна безпека стосується всієї держави і всього населення, виходячи з політичного тлумачення сутності нації, відповідно до якого нація – це сукупність всього населення країни [1, с.64-65].

Та попри таку увагу, що її підкреслює постійне вдосконалення систем національної безпеки, нарощування її інституційної складової, збільшення її фінансування тощо, реалії вказують на крайню «крихкість» і вразливість національної безпеки, її граничну нестабільність, а звідси – й потребу її повсякчасного (постійного) захисту й підтримки. І досі для багатьох людей сучасний світ – це явно незахищений простір, сповнений загроз і небезпек у найрізноманітніших сферах життя. Відповідно, саме безпека закономірно постає чи не найдефіцитнішим ресурсом сучасного суспільства [2, с.20; 37]. Як резюмують соціологи з цього приводу, світ людей досяг принципово нового стану, за якого, зокрема, ризики множаться, а повсякденність стає дедалі менш безпечною [2, с.9-10]. Дедалі популярнішим стає визначення стану справ у соціумі як ризикованого, сумнівного, хисткого, ненадійного, навіть небезпечного [2, с.21].

Отже, як переконливо показує новітній історичний досвід, ті численні виклики, з якими зіткнувся світ у XXI столітті (військові конфлікти, поширення пандемій, зростаючий рівень бідності, природні й техногенні катастрофи, міжнародний тероризм та глибокі фінансово-економічні кризи), системно підривають засади як національної, так і регіональної та міжнародної безпеки, деформують стабільне життя людей та знижують перспективи сталого розвитку, миру та стабільності [3, с. 111]. Тим часом «наявна архітектура безпеки, що ґрунтується на до-

триманні принципів і норм міжнародного права та діяльності міжнародних режимів контролю, стає менш надійною, спонукає держави посилювати власні військові потенціали» [4]. Так само дедалі частіше й наполегливіше в різноманітних джерелах та в різних країнах світу звучить та обґрунтовується теза про кризу як міжнародних, так і національних безпекових механізмів, їхню архайчність, вичерпаність, неадекватність новітнім викликам і загрозам.

Стан дослідженості проблеми

Проблематика функцій держави, яка, безсумнівно, охоплює функцію гарантування національної безпеки, перебуває у полі зору вітчизняних науковців, які представляють різні напрями науково-юридичного дискурсу – від загальнотеоретичного правознавства до галузевих правових наук (передусім конституційного, адміністративного, екологічного, кримінального, воєнного, інформаційного, фінансового права тощо). Це, передусім, роботи В. Андрейцева, В. Антонова, М. Баймуратова, О. Бандурки, А. Бейкуна, П. Богуцького, І. Дороніна, А. Єзерова, Є. Кобко, І. Коржа, К. Косяченко, В. Ліпкана, Н. Нижник, Г. Новицького, А. Остапенко, М. Пендюри, І. Петріва, В. Пилипчука, С. Пономарьова, В. Селіванова, Г. Ситника, В. Сокурєнка, З. Чуйка, О. Чувакова, А. Янчука та ін. Означені наукові праці сформували досить солідний дослідницький корпус, зміст якого вказує на пріоритетні, конститутивні і перспективні риси національного безпекового законодавства. Водночас у цих розвідках ґрунтовному науковому дослідженню не піддані провідні структурні та функціональні особливості національної безпеки як з точки зору її актуального стану, так і динаміки розвитку, телеологічних та аксіологічних аспектів тощо.

Метою статті виявляється визначення особливостей функції гарантування національної безпеки як однієї з провідних функцій сучасної держави.

Виклад основного матеріалу

Насамперед, маємо звернути увагу на те, що термін «функція» був запозичений юри-

дичною наукою з інших наук з наступним наповненням його специфічним політико-правовим змістом. Уперше термін «функція» був введений до наукового обігу представниками фізико-математичних наук Г. Лейбніцем та Й. Бернуллі й означав залежність однієї змінної величини від іншої. Варто зауважити, що у філософії під функцією розуміють явище, що є залежним від іншого і змінюється в міру зміни цього іншого явища. В обох визначеннях можна відстежити певну схожість, що свідчить про однакове розуміння досліджуваного поняття представниками різних наук. Водночас, у біології, соціології, етнографії, антропології та інших науках термін «функція» ототожнюється з роллю, яку виконують різні процеси та структури щодо підтримання цілісності та стабільності систем, частинами яких вони є. Під функцією розуміють роль, значення чого-небудь, зобов'язання, коло діяльності. Аналіз запропонованих визначень дозволяє виокремити такі характеристики досліджуваного терміна: 1) залежність одного явища від іншого; 2) ототожнення функції та ролі діяльності певного явища. Однак такі характеристики не можуть повною мірою відобразити істинну сутність вказаної дефініції. Найбільш вдалим є таке визначення поняття «функція» - конкретний напрям діяльності людини чи професійної групи людей [5, с. 55; 6, с. 105]. Р.Я. Шай вказує на те, що у вітчизняній і зарубіжній літературі існують різні варіанти трактування функції держави. По-перше, у межах юридичної науки отримало доволі широке розповсюдження уявлення про функції держави як про предметно-політичну характеристику змісту її діяльності. По-друге, при трактуванні функцій держави допускається їх ототожнення, як головних напрямів діяльності держави, з самою її діяльністю. По-третє, поняття функції держави інколи обмежується уявленням про головні напрями її діяльності лише «по управлінню суспільством» або, навпаки, розширюється за рахунок включення в їх поняття і зміст «механізму державного впливу на розвиток суспільних процесів» [7, с.116-118].

Своєю чергою, у межах теоретико-правової науки найбільш устояним є підхід, відповідно до якого функції держави – залежна

від історичних, політичних, соціальних та інших факторів категорія, що впливає на наукові дослідження і безпосередньо на визначення цього поняття. Виходячи із цього, функції держави розглядаються як динамічні, властиві конкретному історичному етапу основні напрями діяльності держави, які виражають її сутність і соціальне призначення, покликані реалізовувати управління суспільством і поставлені перед нею цілі та задачі [8, с.17].

Звертаючи увагу на видову багатоманітність функцій держави, слід зазначити про те, що в науковій літературі зустрічається думка про те, що сучасна номенклатура функцій держави повинна здійснювати, перш за все, за сферою територіального поширення – локальні, регіональні та глобальні функції. У свою чергу, локальні функції ми пропонуємо поділити на традиційні (економічна, соціальна, правоохоронна, природоохоронна, культурна, оборонна, політична) та новаційні (інформаційна, правозахисна, боргова, митна) функції сучасної держави, які реалізуються у відповідних сферах діяльності держави. До регіональних ми можемо віднести функцію міжнародної співпраці зі світовою спільнотою. А до глобальних – екологічну, функцію забезпечення миру, комунікативну, функцію нормального функціонування громадянської спільноти. Це дасть нам змогу уникнути прив'язаності до внутрішньої і зовнішньої сторони діяльності держави, а також виразити співвідношення державної політики і функцій держави задля досягнення найбільшої ефективності держави, покликаної задовольняти потреби суспільства і кожного окремого його члена на принципі публічних послуг [9, с.174-175]. Водночас, аксіоматичною є точка зору про те, що спрямованість діяльності держави на вирішення зовнішніх чи внутрішніх завдань слугує критерієм поділу функцій на внутрішні і зовнішні. Внутрішні функції дають уявлення про напрями діяльності держави всередині країни, виявляючись у таких сферах життя суспільства, як економічна, екологічна, соціальна та ін. Зовнішні функції дають уявлення про діяльність держави поза її межами, характеризують її напрями діяльності на міжнародній арені

в галузі встановлення і підтримування відносин з іншими державами (захист країни, забезпечення інтеграції у світову економіку, підтримка світового порядку та ін.). Як внутрішні, так і зовнішні функції не можуть бути однаковими для всіх держав. Певні відміни залежать від типу держави і характеру політичного режиму, від етапів її розвитку, міжнародної обстановки, характеру взаємовідносин співіснуючих між собою держав. Між внутрішніми і зовнішніми функціями є тісний зв'язок. Кожна держава заради найефективнішого вирішення внутрішніх завдань вступає у відносини з іншими країнами у сфері економіки, політики, культури, розбудови збройних сил, за допомогою яких держава може ефективно вирішувати ті проблеми, які з різних причин не може вирішити самостійно, особливо тоді, коли для цього бракує необхідних сировинних та інших матеріальних ресурсів. Це призводить до того, що значна частина зовнішніх функцій є продовженням внутрішніх, особливо в державах з однотипною соціальною базою [10, с.7-11].

Маємо констатувати, що в юридичній літературі вже сформувався бачення функції гарантування національної безпеки як однієї з провідних у системі функцій сучасної держави взагалі [11, с.43-46; 12, с.9-16; 13, с.12; 14-16] або навіть і головної (генеральної) її функції [17, с.2; 391]. З цього погляду, саме гарантування національної безпеки створює передумови для існування всіх інших функцій держави; безпекова функція визнається «підставою, умовою та критерієм для обсягів державного регулювання, тобто втручання держави у суспільне й особисте життя» [17, с.391]. Ця функція, зокрема, спрямована на захист національних інтересів і гарантування в державі безпеки особи, суспільства і самої держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності. З точки зору українського дослідника О. Лемака, вона «полягає у гарантуванні безпеки відповідних національних інтересів (цінностей) у військово-силовій, екологічній, економічній, політичній, інформаційній сферах або об'єктів захисту, відповідно, територіальної, екологічної, економічної, політичної та інформаційної безпеки держави

за умови виникнення негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам» [1, с.67].

Як багатоаспектне явище, національна безпека знаходить своє безпосереднє вираження в таких її різновидах, як: державна, воєнна, політична, економічна, інформаційна, екологічна, науково-технологічна, продовольча тощо [18; 19; 20, с.760-761]. Систематика таких форм національної безпеки досі все ще не має усталеного вигляду і переконливої наукової концептуалізації та, відповідно, по-різному об'єктивується на рівні як національного, так і зарубіжного позитивного права. Проте, попри неоднакові способи законодавчої інсталяції в різних країнах, повсюдно вона «дає змогу розглядати національну безпеку як єдину систему видів безпеки, кожен із яких виступає самостійним підвидом з характерними для нього особливостями. Практика свідчить, що всі види та відповідні їм підвиди національної безпеки перебувають у діалектичній взаємодії та взаємозалежності» [21, с.136].

Поза тим, формально-юридичне закріплення форм та видів національної безпеки засвідчує визнання державою їх об'єктивного існування (диференціації) та дозволяє твердити про «присутність» безпекової функції як системної практично у всіх сферах державної діяльності [22, с.58]. Така функція, по суті, «пронизує» всю цю діяльність держави, незважаючи на її тип, форму, інші характеристики та параметри її організації й функціонування. Тому завжди проблематика формування, забезпечення і реалізації на практиці національної безпеки мала й, вочевидь, ще довго матиме актуальний характер, пов'язаний як зі станом забезпеченості й гарантованості прав людини, політичною стабільністю і правопорядком у соціумі, так і з ефективністю дій відповідних органів державної влади [23, с.88].

Ключовий характер безпекової функції в сучасній Україні зумовлений не лише сутнісними (соціально-юридичними), але й певними формально-юридичними обставинами (що знаходять свій прояв на рівні позитивного права). Так, наприклад, в Україні відповідно до статті 17 її Конституції «захист суверенітету і територіальної

цілісності України» гарантування економічної та інформаційної безпеки України є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу... Гарантування державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом» [24]. При цьому Конституція України чітко встановлює, що: 1) основи національної безпеки визначаються винятково законами України (пункт 17 частини першої статті 92 Конституції України); 2) певні обмеження прав і свобод людини можуть здійснюватися в інтересах національної безпеки (статті 32, 34, 36, 37, 39, 44 Конституції України); 3) Президент України забезпечує національну безпеку (пункт 1 частини першої статті 106 Конституції України) [24].

При цьому на рівні Основного Закону України безпосередньо згадується як сама національна безпека, так і найважливіші її форми – економічна (частина перша статті 17 Конституції України), інформаційна (частина перша статті 17 Конституції України), державна (частина третя статті 17, частина перша статті 37 Конституції України), екологічна (пункт 6 частини першої статті 92 Конституції України), особиста (частина восьма статті 126 Конституції України) та громадська (пункт 7 частини першої статті 138 Конституції України) безпека [24], та, відповідно, встановлюється тісний правовий зв'язок між явищем національної безпеки (як самої, так і її конкретно визначених форм) із функціями держави, способом її правової регламентації, а також – із можливостями правового обмеження певних прав і свобод людини. Це, на наш погляд, засвідчує фундаментальність правового феномену національної безпеки та необхідність її системної юридизації в межах національного правопорядку.

Закон України «Про національну безпеку України» закріплює визначення таких видів національної безпеки, як «воєнна безпека», «громадська безпека», «державна безпека» і пропонує дефініцію категорії «наці-

ональна безпека» як родового поняття [25; 26, с.124].

Офіційно на нормативно-правовому рівні – Стратегією національної безпеки України – пріоритетами забезпечення національної безпеки є: відстоювання незалежності й державного суверенітету; відновлення територіальної цілісності в межах міжнародно визнаного державного кордону України; суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу; захист прав, свобод і законних інтересів громадян України; європейська і євроатлантична інтеграція [27]. Вбачається, що в конструюванні означених пріоритетів нормотворцем застосовано аксіологічний підхід. При цьому реалізація більшості згаданих пріоритетів забезпечується конкретними напрямками державної політики, що мають правовий характер. До останніх можна віднести такі, як відновлення миру, територіальної цілісності та державного суверенітету на тимчасово окупованих територіях України на основі міжнародного права; здійснення міжнародно-правових, політико-дипломатичних, безпекових, гуманітарних та економічних заходів, спрямованих на припинення РФ незаконної окупації низки територій України; повна імплементація Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, та модернізація її параметрів там, де необхідно, за результатами всебічного огляду досягнення цілей Угоди відповідно до статті 481, з метою набуття повноправного членства України в ЄС; розвиток особливого партнерства з НАТО з метою набуття повноправного членства України в цій організації; захист особи, суспільства та держави від правопорушень, зокрема корупційних, забезпечення відновлення порушених прав, відшкодування заподіяної шкоди та ін. [27].

Разом з тим, саме злочини проти основ національної безпеки (статті 109 – 114³ Кримінального кодексу України) законодавець ототожнив із групою особливо небезпечних державних злочинів [28]. Такий підхід зумовлений тим, що безпосереднім об'єктом таких злочинів є «суспільні відносини у сфері охорони внутрішньої безпеки держави,

які залежно від конкретного роду посягань можуть складати такі елементи, як конституційний лад, державна влада, територіальна цілісність і недоторканність, політична, економічна, екологічна безпека й обороноздатність» [29, с.396]. Як видно, і в цьому випадку юридизація відповідного блоку правовідносин національної безпеки зумовлена їх високим аксіологічним статусом та важливістю для підтримання правопорядку та забезпечення поступального розвитку особистості, суспільства і держави.

Державна політика України у сфері забезпечення національної безпеки базується на певних правових принципах. Натепер вони є формально визначеними на рівні позитивного права. До них, зокрема, належать такі, як: верховенство права, підзвітність, законність, прозорість та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки і оборони та застосуванням сили; дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях з підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки; розвиток сектору безпеки і оборони як основного інструменту реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони (частина друга статті 3 Закону України «Про національну безпеку») [25].

Відомий учений-правознавець П. Богуцький систематизував принципи права національної безпеки так: верховенства права; конституційної законності; охорони та гарантування прав і свобод людини відповідно до вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини; пріоритетності охорони загальнозначущих для суспільства і держави національних інтересів; відповідності галузевих норм і приписів вимогам міжнародного права та міжнародних договорів, учасником яких є Україна. Наведені принципи слід вважати визначальними для права національної безпеки [30, с.135-136]. І, нарешті, дещо ширшу систему принципів забезпечення національної безпеки України обґрунтував український учений-конституціоналіст-

В. Антонов, виокремивши з-поміж них такі: забезпечення прав і свобод людини і громадянина; верховенство права та дотримання законності; забезпечення балансу життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави; своєчасність і адекватність вжиття заходів захисту національних інтересів від реальних і потенційних загроз; надання пріоритету договірним (мирним) засобам у розв'язанні конфліктів; розмежування повноважень у розв'язанні конфліктів; розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади у забезпеченні національної безпеки; демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією держави та іншими структурами в системі забезпечення національної безпеки; адекватне оперативне реагування на надзвичайні ситуації; дотримання норм міжнародного права і належне виконання взятих державою на себе зобов'язань; повага України до суверенітету та територіальної цілісності інших держав; участь України у міжнародних миротворчих структурах безпеки, у тому числі у світовому розподілі сфер відповідальності щодо підтримання миру та міжнародної безпеки; постійне підтримання миру та міжнародної безпеки; постійне підтримання на належному рівні професіоналізму суб'єктів системи забезпечення національної безпеки; відповідальність суб'єктів системи забезпечення національної безпеки за прийняття рішень у сфері національної безпеки Української держави [21, с.259-260]. Більшість означених принципів втілені у змістові Закону України «Про національну безпеку», а також в інших актах безпекового законодавства, інші (як-от, наприклад, принцип постійного підтримання на належному рівні професіоналізму суб'єктів системи забезпечення національної безпеки) усе ще потребують пересмислення з точки зору доцільності їх безпосередньої законодавчої інсталяції. Проте, взяті в сукупності, усі вищезначені правові принципи є нічим іншим, як найголовнішими, найзагальнішими, вихідними керівними ідеями, на яких ґрунтується державна політика в галузі національної безпеки України.

У зв'язку з цим, як справедливо зауважує українська вчена-юристка Т. Подковенко, формування та реалізація в Україні дер-

жавної політики національної безпеки є чи не найголовнішою проблемою ефективного управління суспільством. При цьому сама «українська політична практика засвідчує, що технологія реалізації доктрин, стратегій, концепцій і програм державної політики у сфері національної безпеки об'єктивно має інтегрувати всі компоненти політичної активності держави і базуватися на ґрунтовних теоретичних засадах та історичному досвіді» [13, с.12]. Відтак, слід погодитися з позицією В. Сокурєнка, який вважає, що забезпечення національної безпеки об'єктивно виступає одним з пріоритетних напрямів державної політики, що нині досягається з використанням мало не всіх наявних сил, засобів та ресурсів держави [31, с.173].

Отже, як впливає з наведеного, здійснення державної політики у галузі національної безпеки передбачає розробку, прийняття і реалізацію спеціального законодавства у сфері регулювання правових відносин з національної безпеки України – безпекового законодавства України. Проте, як зауважував П. Богущкий, «правову форму і правовий зміст національної безпеки представити як систему досить складно. Існує певна неузгодженість між сприйняттям національної безпеки як системи, в умовах якої формується стан захищеності особи й суспільства, і правовим вирішенням національної безпеки на онтологічному рівні» [30, с.91].

Висновки

Функція гарантування національної безпеки в тій чи іншій модифікації залежності від історичного контексту має розглядатися як універсальна (генеральна) (генеральна) функція держави, що властива їй, незалежно від її розвитку чи деградації і витікає з сутності держави як соціального феномена.

Функція гарантування національної безпеки є одним із ключових понять, через яке розкривається структура і весь зміст діяльності правової, демократичної, соціальної держави.

Провідний характер функції гарантування національної безпеки для держави виявляється в тому, що без її здійснення інші функції держави в силу об'єктивних причин

не набувають свого значення та будь-якої реалізації, адже без забезпечення національної безпеки неможливо взагалі вести мову про існування держави. Вона об'єктивно відображається як у зовнішній, так і внутрішній політиці держави. Тому вона знаходить свій розвиток й у інших функціях держави, причому як у зовнішніх, так і у внутрішніх. Це з теоретико-правового боку дає підстави робити акцент на тому, що функції держави мають розрізнятися не тільки як зовнішні та внутрішні, а ще як основні та побічні.

У загальнотеоретичному аспекті функція гарантування національної безпеки має розумітися як сукупність напрямів діяльності держави у широкій взаємодії з інститутами громадянського із забезпечення правовими, організаційними, інформаційними, політичними, економічними воєнними заходами стану національної безпеки, включаючи захист національних інтересів і гарантування в державі безпеки особи, суспільства і самої держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності.

Таким чином, функція забезпечення національної безпеки характеризується такими властивостями: 1) чітко визначена законодавством, виходячи із завдань та цілей органів державної влади ; 2) обумовлена компетенцією суб'єктів забезпечення національної безпеки; 3) її реалізація потребує визначених правових засобів; 4) обумовлена необхідністю захисту публічних інтересів; 5) її основу складають права та обов'язки, які покладаються на суб'єктів забезпечення національної безпеки відповідно до законодавства; 5) може розглядатися у двох значеннях: як безпосередньо діяльність в часі та як кінцева роль (значення) діяльності.

Література

1. Лемак О.В. Забезпечення національної безпеки як функція держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2016. Вип. 38. Т. 2. С. 64-65.
2. Стан сингулярності : соціальні структури, ситуації, повсякденні практики /-- С. Макеев та ін.; за ред. С. Макеева і С. Оксамитної. Київ : НаУКМА, 2017. 179с.

3. Аблазов І.В., Гордієнко Л.О. Фактор державоцентричності системи національної безпеки України та використання британського досвіду впровадження концепції безпеки людини. *Політичне життя*. 2020. № 2. С. 111-117. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2020.2.15>
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України»: Указ Президента України від 26 серпня 2021 року-№ 448/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017>.
5. Мичка В. І. Генеза кримінально-процесуальної функції прокуратури на досудових стадіях кримінального судочинства (друга половина XIX ст. – 1991 р.): дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.01. Харків, 2019. 221 с.
6. Литвиненко В. І. Функції правоохоронних органів як суб'єктів протидії корупції в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 105-109.
7. Шай Р. Я. Принципи та форми реалізації функцій держави. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journalpaper/2017/may/2312/vnulpurn201481021.pdf>
8. Марущак А. О. Функції держави: визначення поняття. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2019/5.pdf
9. Дзевелюк М. Номенклатура функцій сучасної держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. №11. С.171-176. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/11/35.pdf>
10. Дубінський І. Ю. Класифікаційні особливості функцій держави. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2019. №4. С.7-11. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/4_2019/4.pdf
11. Андрусенко О.М. До питання про зовнішні функції сучасної держави. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Юридичні науки*. 2006. Т. 53. С. 43-46.
12. Волинець В. Функція гарантування національної безпеки в контексті державно-правового розвитку сучасної України. *Юридична Україна*. 2013. № 1. С. 9-16.
13. Подковенко Т. Національна безпека України : аксіологічний та правовий аспекти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 1 (25). С. 11-18.
14. Джураєва О.О. Функції сучасної держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2006. 20 с..
15. Дзевелюк М.В. Традиції та новації в розвитку функцій сучасної держави: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2017. 209 с.
16. Загуменна, Юлія Олександрівна.- Органи внутрішніх справ України як суб'єкти реалізації правоохоронної функції держави : монографія / за заг. ред.-/О. М. Бандурки ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х. : Ніка Нова, 2012. 264 с. URL: <http://univd.edu.ua/scienceactivity/index.php?usid=38#wi1>
17. Доронін І.М. Національна безпека України в інформаційну епоху: теоретико-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2020. 539 с.
18. Медвідь Ф., Чорна М. Безпекова політика України в умовах зовнішньої агресії : нормативно-правове забезпечення. *Наукові записки Інституту політології та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса*. № 5-6 (79-80). С. 117-126.
19. Загуменна Ю.О. Сучасні тренди та концептуальні підходи до розуміння сутності поняття «національна безпека». *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. №4 (99). С.34-48. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.4.03>
20. Конституційне право України. Академічний курс : [підруч. для вищ. навч. закл.] : у 2 т. 359 / [за заг. ред. Ю.С. Шемшученка]. Т. 2. Київ : Юридична думка, 2008. 800 с.
21. Антонов В.О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія / наук. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ : ТАЛКОМ, 2017. 576 с.
22. Мельничук С.М. Правові форми реалізації функцій сучасної держави Україна : загальнотеоретична характеристика : монографія. Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г.М., 2018. 435 с.
23. Кравчук О.Ю. Загрози та виклики політичній безпеці України в умовах гібридної

війни : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02.
Одеса, 2019. 211 с.

24. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст.

25. Про національну безпеку України: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 31. Ст. 241.

26. Ганьба О.Б. Правові відносини у сфері прикордонної безпеки України : теоретичні і прикладні проблеми : монографія. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 448 с.

27. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. *Урядовий кур'єр* від 16.09.2020. № 179.

28. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25-26, ст. 131.

29. Чуваков О.А. Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України : теорія і практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2017. 468 с.

30. Богуцький П. П. Теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2020. 445 с.

31. Сокурєнко В. В. Законодавчі основи публічного адміністрування сфери оборони в Україні. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014.- Т. 14. С. 173-182.

Zahumenna Yu.O.

ENSURING NATIONAL SECURITY FUNCTION AS ONE OF THE LEADING FUNCTIONS IN THE SYSTEM OF THE MODERN STATE

The author of the article defines some specific features of the function of guaranteeing national security in the context of ideas about the purpose of the modern state, the nature of its functions, the principles of ensuring national security. It has been emphasized that the function of guaranteeing national security in any modification, depending on the historical context, should be considered as universal (general) function of the state, inherent to it, regardless of its development or degradation and that arises from the essence of the state as a social phenomenon. The function of guaranteeing national security is one of the key concepts, through which the structure and entire content of the activity of a constitutional, democratic, social state is revealed.

The leading nature of the function of guaranteeing national security for the state is revealed in the fact that other functions of the state without its implementation do not acquire their significance and any implementation, due to objective reasons, because it is impossible to talk about the existence of the state at all without ensuring national security. It is objectively reflected in both the external and domestic policy of the state. Therefore, it finds its development in other functions of the state, both external and internal ones. This gives reasons to emphasize that the functions of the state from theoretical and legal point of view should be distinguished not only as external and internal, but also as primary and secondary.

The author has concluded that the function of guaranteeing national security within general and theoretical aspect should be understood as a set of directions of state activities in a broad cooperation with institutions of civil society to ensure the state of national security by legal, organizational, informational, political, economic and military measures, including the protection of national interests and the guarantee of human, society and the state itself security from external and internal threats in all spheres of vital function.

Key words: functions of the state, external threats, internal threats, national security, human security, national interests, purpose of the state, principles of ensuring national security.

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОСВІТУ НАЦІОНАЛЬНИМИ МЕНШИНАМИ В УКРАЇНІ

СЛІНЬКО Тетяна Миколаївна - кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ТКАЧЕНКО Євгеній Володимирович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

УДК 342.565.2

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.1.4

У статті розглянуто категорію «мовні права національних меншин у сфері освіти», з'ясовано її суть. Придільено увагу особливостям реалізації представниками національних меншин і корінних народів мовних прав, окреслено проблеми їх забезпечення в Україні. Акцентовано на тому, що законодавча гарантія навчання представників національних меншин рідною мовою вужча за конституційну. Запропоновано в законодавстві про освіту закріпити чіткий та однаковий для всіх етнічних груп України порядок вивчення або навчання мовами меншин.

Ключові слова: мовні відносини, мовні права, національні меншини, освіта, конституційне право на освіту, освітні відносини, мовна політика, корінні народи.

Постановка проблеми

Актуальність статті полягає в тому, що в ній розглянуто теоретичні й практичні проблеми реалізації в сучасній Україні мовних прав національних меншин у сфері освіти.

Передусім варто вказати, що нині метою мовної політики демократичної, правової держави, у якій проживає багато етнічних спільнот, є створення умов для повної і безперешкодної реалізації кожною особою мовних прав. Україна, яка на конституційному рівні закріпила саме такий статус, прагне зробити все для рівноправного розвитку й активної всебічної участі своїх громадян усіх національностей у соціальному, економічному, політичному й духовно-культурному житті.

Історично склалося так, що Україна належить до багатонаціональних і полімовних країн. Варто додати, що нині вона перебуває на важливому (навіть ключовому) етапі державотворення, коли під натиском зовнішньої загрози нація, незалежно від мови, релігії, консолідується. Виходячи з цього, влада мусить не лише прагнути забезпечення функціонування державної мови, а й докласти зусиль, щоб гарантовані ст. 11 Основного Закону, яка закріплює: «Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України», мовні права усіх національних груп України безперешкодно реалізовувалися, що є важливою передумовою досягнення суспільної злагоди. На теперішній час в Україні в освітній сфері ще й досі невирішеною й актуальною залишається проблема віднайдення балансу між необхідністю, з одного боку, чіткого законодавчого забезпечення використання й розвитку української мови як державної, а з другого – гарантування представникам меншин права на навчання або вивчення рідної мови, безперешкодної його реалізації і неухильного дотримання.

Метою статті є науковий пошук шляхів вдосконалення правового регулювання мовних відносин в освітній сфері в Україні. Завдяки використанню теоретичного й практичного підходів, проведено ґрунтов-

ний аналіз мовної ситуації й мовного законодавства нашої країни, окреслено проблеми забезпечення мовних прав у сфері освіти національних меншин.

Стан дослідження проблеми

Теоретичні засади правового регулювання мовних відносин у сфері освіти закладено вченими, у працях яких, присвячених вивченню й вирішенню проблем правового регулювання мовних відносин у сфері освіти, забезпечення мовних прав етнічних меншин, висвітлено різні погляди і підходи. Загалом різноманітними аспектами захисту прав національних меншин опікуються такі дослідники, як Колісник Л., Котигоренко В., В. Коцур, Панчук М., Рябошапка Л., Якубова Л. та ін.

Виклад основного матеріалу

Важливими складовими мовних прав національних меншин у сфері освіти (з теоретичної точки) зору є наступні.

Мова – одна з основних характеристик національно-етнічної спільноти, один з головних засобів існування її духовності й розвитку її культури, фактор національної ідентифікації і консолідації.

Із сфери національно-мовних відносин виокремлюється та частина, яка підлягає правовому регулюванню. Це перш за все публічні мовні відносини, тобто ті, що пов'язані з діяльністю держави, її органів і посадових осіб, державних підприємств, установ та організацій; а також ті, обов'язковим учасником яких є органи державної влади. Додамо, що такі відносини складаються в галузі судочинства, офіційного діловодства, законотворчості, діяльності органів державної влади й управління, у роботі державних наукових установ і навчальних закладів, державних засобів масової інформації, у збройних силах тощо. Виходячи зі сказаного, можна констатувати, що особливістю правового регулювання мовних відносин у різних сферах, як-от: освіта, культура, наука, книговидання та інформаційна (публічна сфера), є те, що держава має, з одного боку, задовольнити загальнонаціональні інтереси, чого можливо досягти завдяки переважанню державної мови у цих сферах; із другого – забезпечити

громадянам усіх національних груп право на навчання національною мовою, розвиток своєї особистості через її використання й отримання інформації [1, с. 36]. У приватній сфері державно-правове регулювання мовних відносин взагалі не здійснюється або відбувається шляхом законодавчого закріплення загальних мовних свобод людини. Із наведеного випливає, що, на відміну від цивільного законодавства, із сфери конституційно-правового регулювання фактично випадає широке коло взаємовідносин громадян як приватних осіб між собою.

Держава повинна забезпечити реалізацію цієї свободи громадян, не втручатися у сферу «особистого» життя й не встановлювати правила використання мов у приватних сферах життя людини. Більше того, особисте благо самого індивідуума, фізичне або моральне, не є достатньою підставою для будь-якого втручання в його дії [2, с. 295–296; 3, с. 150–152]. Однак кожен член цивілізованого суспільства може зазнавати примусу, якщо це потрібно для того, щоб попередити шкідливі для інших людей його дії, і це справедливо. Як зазначав В. ф. Гумбельдт, держава не повинна робити жодного кроку далі, аніж це необхідно для гарантування безпеки громадян один від одного й від зовнішніх ворогів, для жодної іншої цілі вона не може обмежувати особисті свободи [4, с. 49].

Що до розгляду права на застосування рідної мови, воно належить усім громадянам незалежно від етнічного походження. Підтвердженням цього є висловлювання відомого мексиканського правознавця Д. Валадеса, який свого часу зауважив, що право на мову – це право всіх. Висвітлюючи це питання на прикладі Мексики, він наголошує, що в цьому випадку іспанська мова й місцеві мови, якими говорять, складають частину національної культурної спадщини, і кожна людина має право на культурну автономію. Такого роду автономія, що здійснюється індивідуально або колективно, дозволяє використовувати й розвивати вільно обрану мову, постійно або в окремих випадках. Культурна автономія індивідуумів і груп – ще один прояв свободи, а це можливе тільки в конституційній державі [5, с. 82].

Усе викладене вище дозволяє стверджувати, що метою мовної політики держави в багатоетнічному суспільстві є гарантування безперешкодної реалізації мовних прав кожною особою й дотримання цього. Україна, проголосивши себе на конституційному рівні демократичною і правовою державою, прагне забезпечити рівноправний розвиток й активну участь громадян України всіх національностей у соціальному, економічному, політичному й духовно-культурному житті. Намагання і бажання домогтися цього є цілком виправданим, бо в демократичній державі не лише поважають етнічну, мовну й релігійну самобутність будь-якої особи, яка належить до національної меншини, а й створювати умови для прояву, зберігання такої самобутності. Отже, важливим елементом правового режиму мов є правовий статус мов етнічних меншин і забезпечення їх мовних прав, зокрема в освітній сфері.

Таким чином, для України як багатонаціональної та полімовної країни важливим напрямом діяльності державної влади і її обов'язком є не тільки забезпечення функціонування державної мови, а й гарантування мовних прав усіх національних меншин, що є вагомим запорукою суспільної злагоди.

Беручи це до уваги, у Конституції України окремо закріплюються гарантії мовних прав національних меншин і корінних народів України. Зокрема, у ч. 3 ст. 10 проголошується, що в Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин, що проживають на території нашої країни. Згідно зі ст. 11 Українська держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин. Не менш важливими з позицій питання, що розглядається, видаються приписи ч. 2 ст. 24 Основного Закону, йдеться про конституційну заборону дискримінації за ознакою етнічного походження та за мовною ознакою, а також ч. 5 ст. 53, де законодавець безпосередньо закріплює гарантії прав національних меншин на навчання або вивчення своєї рідної мови (Конституції України).

Незважаючи на наявність достатнього законодавчого підґрунтя, не все так добре, бо залишилися певні прогалини й недоліки. До такого висновку підштовхує Висновок Європейської комісії щодо заяви України про членство в ЄС, у якому вона рекомендувала нашій державі завершити реформування нормативно-правової бази стосовно національних меншин, яка наразі формується відповідно до рекомендацій Венеційської комісії, й ухвалити негайні й ефективні механізми імплементації [6].

Як уже зазначалося раніше, одним із болючих і таких, що потребує негайного вирішення, питань сьогодення залишається віднайдення законодавчого балансу між метою державної мовної політики щодо чіткого законодавчого забезпечення використання й розвитку української мови як державної, а з другого – гарантування представникам меншин права на навчання або вивчення рідної мови, безперешкодної його реалізації і неухильного дотримання. Підтверджує важливість вказаного й рішення Конституційного Суду України у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 14 липня 2021 року № 1-р/2021, у якому наголошувалося, що громадянам, які належать до національних меншин, згідно із законом гарантується «право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови» у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства (ч. 5 ст. 53 Конституції України). Вбачається, що Україна, спираючись на цей припис Основного Закону, має право установлювати якнайсуворіші вимоги щодо повноцінного оволодіння державною мовою, одночасно забезпечуючи представникам національних меншин можливість опановувати й вдосконалювати знання рідної мови, здобувати освіту в межах загальної навчальної програми. Вчиняючи так, держава не порушуватиме Рамкової конвенції, зі ст. 14 якої не впливає право осіб, які належать до національних меншин, отримувати освіту лише рідною мовою, а державі водночас залишено широкі межі дискреції (*a wide measure of discretion*) щодо варіантів ухвалювання рі-

шень із цього питання. Отже, запроваджуючи власну модель освіти, держава має забезпечувати таку пропорцію застосування мови національної меншини й державної як мов навчання, щоб, з одного боку, досягти мета збереження особами, які належать до національної меншини, своєї самобутності, а з другого – не завдати шкоди повноцінному оволодінню державною мовою задля задоволення потреб таких осіб активно брати участь у суспільному житті й демократичних процесах. Таким чином, право осіб, які належать до національних меншин, застосовувати свою мову в рамках системи освіти має реалізовуватися не на шкоду оволодінню державною мовою або здобуттю освіти державною мовою (пп. 4.4 п. 4 рішення Суду від 14 липня 2021 року № 1-р) [7].

З набуттям незалежності перед владою України постало завдання повернення позицій державної української мови в освітню галузь [8, с. 20; 9, с. 27; 10, с. 439; 11, с. 653; 12, с. 114; 13, с. 260]. Наприклад, у першій «Державній програмі розвитку української та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 р.» від 12 лютого 1991 р. у спеціальному розділі «Державна українська мова та мови інших національностей у системі народної освіти» планувалося, зокрема, перебудувати навчально-виховний процес на основі глибокого володіння дітьми й юнацтвом українською мовою, розширення функціонування української мови в навчально-виховних закладах; створити умови для забезпечення конституційного права громадян навчати дітей рідною мовою, привести мережу навчально-виховних закладів у відповідність до національного складу і потреб населення; забезпечити обов'язкове вивчення в загальноосвітніх школах української та російської мов тощо. Отже, на перших етапах становлення державності законодавець не відмовився від обов'язковості вивчення мови сусідньої держави, надавши тим самим певні переваги російській як мові національної меншини перед іншими. Як показують останні події (повномасштабне вторгнення Росії в Україну під гаслом захисту російськомовного населення), такий крок був помилковим.

За понад тридцятирічну історію існування незалежної України, що є логічним і виправданим, створено міцну законодавчу основу з цього питання. Так, на цей час використання мов в освітній галузі регулюється Конституцією України (ст. 10, 53), Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (ст. 21), Законом України «Про національні меншини (спільноти) в Україні» (ст. 11), Законом України «Про освіту» (ст. 7), Законом України «Про вищу освіту» (ст. 48) тощо. Зокрема, у ст. 7 Закону України «Про освіту» закріплюється, що мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова. Більше того, держава гарантує кожному громадянину України право на здобуття формальної освіти на всіх рівнях (дошкільному, загальному середньому, професійному (професійно-технічному), а також фаховій передвищій та вищій, позашкільній та післядипломній освіти) державною мовою в державних і комунальних закладах освіти.

Виходячи з наведеного, варто окремо зупинитися на забезпеченні прав етнічних меншин на навчання й вивчення своєї рідної мови в державних закладах освіти як важливій складовій державної мовної та етнічної політики. Як уже згадувалося вище, у ч. 5 ст. 53 Основного Закону закріплюється правило, що громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови в державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства. Зауважимо, що використання в цій юридичній конструкції сполучників «чи» та «або» дозволяє досить широко тлумачити можливості, закладені в цій нормі. На наш погляд, це означає, що в одних випадках навчання в будь-яких державних і комунальних навчальних закладах може здійснюватися мовою національної меншини, а в інших – мова національної меншини може вивчатися як окрема дисципліна. На такий висновок підштовхує той факт, що ні Конституція України, ні поточне законодавство не містять обмежувального переліку таких закладів. Словосполучення «гарантується право» означає, що держава має

вживати заходів для реалізації цього права, тобто створювати відповідні навчальні заклади, у яких навчання здійснюється мовою національної меншини, чи передбачити вивчення національної мови як окремої дисципліни (наприклад, забезпечити підготовку викладачів, видання підручників мовою національної меншини тощо). Аналогічної думки дотримується В. П. Колісник, який переконаний, що в разі відсутності навчальних закладів, у яких навчання ведеться мовою національної меншини, це право може бути реалізоване у вигляді вивчення мови національної меншини як окремої навчальної дисципліни в навчальному закладі, де викладання інших навчальних дисциплін здійснюється державною чи іншою мовою (виходячи із реальної мовної ситуації, що склалася внаслідок численних суб'єктивних і об'єктивних причин) [14, с. 85].

Вважаємо за доцільне зауважити, що конституційні гарантії реалізації і дотримання мовних прав національних меншин відповідають міжнародним зобов'язанням Української держави. Зокрема, у Загальній декларації прав людини (ст. 2, 26), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (ст. 27), Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (ст. 13), Конвенції про права дитини (ст. 30), Конвенції ЮНЕСКО проти дискримінації в галузі освіти (ст. 5), документі Копенгагенської наради Конференції з питань людського виміру НБСЄ (п. 34), Декларації ООН про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин (ст. 4), Європейській Рамковій конвенції про захист національних меншин (ст. 14) тощо. Зокрема, у ст. 2 Першого протоколу Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод проголошується, що нікому не може бути відмовлено в праві на освіту. Держава при виконанні будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту й навчання відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань. Хоча в цій нормі нічого не сказано про мову освіти, але Європейський суд з прав людини при розгляді питання про лінгвістичні права в Бельгії зазначив, що «це право втрачає

значення..., якщо воно не передбачає... права отримувати освіту національною мовою, залежно від конкретних обставин». Передумовою цієї справи було те, що фламандське населення Бельгії тривалий час перебувало у стані «офранцуження», не могло ефективно протистояти процесу звуження сфери застосування рідної мови. Спроба змінити ситуацію за рахунок введення фламандської мови як мови освіти не дала позитивних результатів, оскільки передбачала право вибору мови освіти. Звісно, що батьки, бажаючи успішного майбутнього своїм дітям, обирали основну мову країни – французьку. Виходячи з цього, влада пішла на жорсткі адміністративні заходи і у 1930 р. запровадила обов'язкове навчання фламандською мовою на території фламандського населення, а французькою – на території проживання франкофонів, фактично відмінивши конституційне право на використання рідної мови.

У ратифікованих Україною «освітніх» правилах Європейської хартії регіональних мов або мов меншин закріплюється, що держава має вживати один із таких заходів, як передбачити можливість (і) надання середньої освіти відповідними регіональними мовами або мовами меншин; або (ii) надання суттєвої частини середньої освіти відповідними регіональними мовами або мовами меншин; або (iii) в рамках системи середньої освіти викладання відповідних регіональних мов або мов меншин як складову частину навчальної програми; або (iv) вжити один із заходів, передбачених пп. I – iii, принаймні до тих учнів, які самі, або у відповідних випадках сім'ї яких, цього бажають і кількість яких вважається для цього достатньою (ст. 8).

До речі, право на навчання або вивчення рідної мови представниками національних меншин теж містять конституції деяких зарубіжних країн. Так, ст. 20 Конституції Албанії представникам національних меншин забезпечує право на навчання рідною мовою й на її вивчення. Представники національностей у Македонії мають право викладати своєю мовою у початковій та середній школах відповідно до процедури, встановленої законом (ст. 48 Конституції Македонії). У Румунії представникам національних меншин також гарантується право

вивчати рідну мову й навчатися нею (ст. 32 Конституції). У Словаччині (у Конституції) й у Чехії (у Хартії основних прав і свобод) окремим розділом, присвяченим правам національних меншин, громадянам, які належать до національних меншин та етнічних груп, гарантується право на освіту своєю мовою й право користуватися нею в офіційних відносинах. Згідно із ст. 30 Конституції Індії всі меншини (як релігійні, так і лінгвістичні) мають право відкривати на свій вибір навчальні заклади й управляти ними. Держава не повинна проводити дискримінацію щодо таких навчальних закладів.

Наступним вітчизняним актом, яким врегульовується питання, що розглядається, є новий Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» (далі – Закон) від 13 грудня 2022 р., у ст. 11 (право на освіту) якого встановлюється, що особливості використання мов національних меншин (спільнот) в освітньому процесі визначаються Законом України «Про освіту» і спеціальними законами у вказаній сфері.

Вбачається, що в ч. 2 ст. 11 цього Закону закріплені важливі гарантії забезпечення прав національних меншин в освітній сфері. Із приписів згаданої норми випливає, що Українська держава взяла на себе обов'язок сприяти підготовці й підвищенню кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників із мов національних меншин (спільнот).

Не меншої ваги з точки зору гарантування забезпечення мовних прав національних меншин в освітній сфері набуває й правило, передбачене ч. 3 ст. 11 Закону, відповідно до якого приватні заклади освіти, що забезпечують здобуття повної загальної середньої освіти за рахунок коштів фізичних та/або юридичних осіб, зокрема, засновані національними культурними товариствами і представниками національних меншин (спільнот), мають право вільного вибору мови освітнього процесу (крім закладів освіти, що отримують публічні кошти) й зобов'язані забезпечити опанування учнями державної мови відповідно до державних стандартів [15].

Дещо ширші гарантії навчання своєю рідною мовою встановлюються Законом

України «Про корінні народи України» від 1 липня 2021 р. Виходячи з положень акта, корінні народи України мають право створювати свої заклади освіти або співпрацювати із закладами освіти всіх форм власності з метою забезпечення вивчення мови, історії, культури відповідного корінного народу й навчання його мовою (ч. 1 ст.5 Закону) [16]. Отже, представники корінних народів можуть навчатися своєю рідною мовою не тільки у приватних закладах освіти, а й у державних і комунальних.

Додамо, що механізм реалізації мовних прав національних меншин закріплено у ст. 7 Закону України «Про освіту». Відповідно до її приписів особам, які належать до національних меншин України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної та початкової освіти, поряд із державною мовою, ще й мовою відповідної національної меншини. Це право реалізується шляхом створення згідно із законодавством окремих класів (груп) із навчанням мовою певної національної меншини поряд із державною мовою і не поширюється на класи (групи) з навчанням українською мовою.

Особам, які належать до корінних народів України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної і загальної середньої освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідного корінного народу. Це право реалізується шляхом створення згідно із законодавством окремих класів (груп) із навчанням мовою певного корінного народу України поряд із державною мовою і не поширюється на класи (групи) із навчанням українською мовою.

Особам, які належать до корінних народів, національних меншин України, гарантується право на вивчення мови відповідних корінного народу чи національної меншини в комунальних закладах загальної середньої освіти або через національні культурні товариства.

Підсумовуючи наведене, наголосимо, що законодавча гарантія навчання рідною мовою в державних і комунальних закладах освіти представниками національних меншин, на наш погляд, вужча за конституційну, адже обмежується лише рівнями

дошкільної та початкової освіти. При цьому особам, які належать до корінних народів України, гарантується право на навчання рідною мовою в комунальних закладах освіти для здобуття ще й загальної середньої освіти.

Вважаємо, що такі вимоги Закону надають дещо дискримінаційні переваги (привілеї) за мовними ознаками й етнічним походженням лише особам, які належать до корінних народів, хоча ч. 2 ст. 10 і ст. 11 Конституції України містять саме гарантії використання мов усіх національних меншин і корінних народів України, жодним чином не підкреслюючи чи пропагуючи «особливі» права якоїсь етнічної групи. Крім того, у цьому випадку можна вести мову про порушення ст. 24 Конституції (дискримінацію і порушення принципу рівності), адже привілеї надаються лише представникам корінних народів України порівняно з представниками національних меншин. Вбачається, що це неприпустимо, бо за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. в Україні проживає більше 130 національностей. Наведемо такі дані: в Україні компактно проживають представники болгарської, угорської, грецької, польської, румунської, російської та інших національних меншин [17, с. 93–94]. За законодавством їх мовні права у сфері освіти та в інших сферах публічного життя мають бути захищеними, що, звісно, інколи складно. Спираючись на наведене, можемо сміливо стверджувати, що на теперішній час існує необхідність внесення змін до законодавства про освіту задля ліквідації цього правового вакууму та деяких порушень мовних прав національних меншин в Україні.

До речі, уже згадувана Венеційська комісія у своєму висновку від 8 грудня 2017 р. також вказує на обмеження прав національних меншин новим «освітнім законом». Так, вона зауважує, що, хоча проведення всеосяжної реформи української системи освіти, схоже, сприймається в цілому позитивно, новий Закон про освіту пропонує також нові принципи використання мов для здобуття освіти і мов як предмета навчання. Зокрема, ст. 7 нового Закону, зменшивши обсяги освіти мовами меншин,

особливо після завершення початкової школи, викликала сильну критику і протести як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях. Ця критика значною мірою виправдана з низки причин. Вбачається, що редакція статті, яку було схвалено, суттєво відрізняється від проекту, щодо якого відбувалися консультації з меншинами. Як видається, ст. 7 Закону містить двозначності й не забезпечує дотримання ключових принципів, необхідних для виконання рамкового закону при застосуванні міжнародних і конституційних зобов'язань країни. Щоправда, вона закріплює певні гарантії щодо освіти мовами меншин, при цьому обмежує її переважно початковою освітою. Крім того, точний обсяг таких гарантій не є настільки гранично ясним, як це має бути в законі. Вважаємо, що схвалена редакція дійсно дозволяє радикально змінити попередній мовний режим, принаймні у середній освіті, привівши її до системи, орієнтованої на обов'язкове використання української мови як мови навчання. Саме окреслене дало підстави Венеційській комісії у висновку від 8 грудня 2017 року щодо положень ст. 7 Закону України «Про освіту» зазначити, що аналогічний пункт, який міститься у Законі «Про освіту», не передбачає рішення для мов, які не є офіційними мовами ЄС.

Якщо залишити такий стан справ, то це призведе до серйозного зменшення можливостей, що надаються особам, які належать до національних меншин, для навчання їх мовами. Вважаємо таку ситуацію неприпустимою, оскільки матиме місце непропорційне втручання в чинні права осіб, які належать до національних меншин. Крім того, короткий строк впровадження нових правил викликає серйозні занепокоєння щодо якості освіти [18].

У контексті наведеного не можна оминути положень ч. 5. ст. 21 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», згідно з якими у закладах освіти відповідно до освітньої програми одна або декілька дисциплін можуть викладатися двома чи більше мовами – державною, англійською, іншими офіційними мовами Європейського Союзу.

Хоча в цьому положенні і не згадуються права жодних етнічних груп, разом із тим саме до цього слід додати ще й те, що найближчим часом на практиці складно буде гарантувати мовні права в освітній сфері для російської національної меншини, що видається цілком логічним після повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну й героїчного супротиву Збройних Сил України і Українського народу військовій агресії. Однак, не беручи до уваги цю мову, якнайшвидшого вирішення потребує питання захисту мовних прав, наприклад, гагаузька, єврейська або ромська національні меншини, оскільки має місце сприятливе ставлення лише до цих мов, що важко виправдати. Виходячи з наведеного, очевидно видається його дискримінаційність. Підсумовуючи всі міркування, коректним і доречним, на наше переконання, було б внесення поправок до статті 7, які замінили б це положення на більш збалансоване й чітко сформульоване, що ще раз підтверджує нашу тезу про те, що, враховуючи положення ч. 5 ст. 53 Основного Закону й міжнародні зобов'язання України, у законі про застосування мов національних меншин і корінних народів або в законодавстві про освіту має бути закріплений чіткий та однаковий для всіх етнічних груп України порядок вивчення і навчання мовами меншин.

Висновки

За результатами ґрунтовного вивчення й аналізу приписів нормативно-правових актів можемо констатувати, що українське конституційне законодавство гарантує право громадян, які належать до національних меншин, на навчання рідною мовою чи на її вивчення в державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства. Крім того, реалізовуватися це право може завдяки створенню відповідних навчальних закладів, у яких освітній процес ведеться мовою національної меншини чи національна мова вивчається як окрема дисципліна.

Разом із тим освітня політика щодо посилення значущості і ролі державної мови та обов'язковості володіння нею всіма громадянами призвела до деяких порушень

конституційних гарантій реалізації мовних прав національних меншин, адже нові правила «освітнього» закону дещо зменшують можливості, що надаються особам, які належать до національних меншин, для навчання в державних і комунальних закладах освіти їх мовами. З огляду на це в законодавстві про освіту має бути закріплений чіткий та однаковий для всіх етнічних груп України порядок вивчення або навчання мовами меншин.

Література

1. Ткаченко Є. В. Конституційно-правове регулювання мовних відносин : монографія. Харків: ФІНН, 2010. 336 с.
2. Міл, Джон Стюарт. Про свободу: Есе / пер. з англ. Київ : Вид-во Соломії Павличко Основи, 2001. 463 с.
3. Lon L. Fuller. The morality of law. New Haven, Connecticut: Yale University Press. 1964. Pp. viii, 202.
4. Wilhelm von Humboldt. The Limits of State Action. Edited with an Introduction and Notes by J. W. BURROW. (Cambridge: Cambridge University Press, 1969. Pp. xliii, 145.
5. Diego Valadés The Language of Law and the Law of the Language Entrance speech to the Academia Mexicana de la Lengua August 25, 2005. 88 p. URL : <https://archivos.juridicas.unam.mx/www/bjv/libros/14/6932/1.pdf>
6. Висновок щодо заяви України про членство у ЄС. URL : https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/uk/qanda_22_3802
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 14 липня 2021 року № 1-п/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text>
8. Шевчук Ж. А. Мовна політика в Україні (кінець 50-х – початок 90-х рр. XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Харків, 2001.
9. Шаповал Ю. І. Історичні передумови й чинники виникнення мовного питання в

Україні. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ : ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. 398 с.

10. Корж А. В. Мовний чинник та його особливості в освітній сфері. *Держава і право : Зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки*. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. Вип. 18.

11. Субтельний О. Україна : історія. Київ : Либідь, 1994. 734 с.

12. Рапацька Л. П. Правове регулювання мовної політики в Україні наприкінці XVIII – на початку XXI ст. (на матеріалах Криму) : дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ , 2005. 190 с.

13. Кучма Л. Україна – не Росія. *Время*, 2003. 560 с.

14. Колісник В. Правове регулювання мовних відносин в Україні та проблеми його подальшого удосконалення. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 1998. № 4(15). С. 81-91.

15. Про національні меншини (спільноти) України: Закон України від 13 грудня 2022 р. № 2827-IX URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text>

16. Про корінні народи України : Закон України від 1 липня 2021 р. № 1616-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 38. С. 4. Ст. 319. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text>

17. Ткаченко, Є. Правовий захист прав етнічних та мовних меншин : навч. посібник. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 315 с.

18. CDL-AD(2017)030-e Ukraine - Opinion on the provisions of the Law on Education of 5 September 2017, which concern the use of the State Language and Minority and other Languages in Education, adopted by the Commission at its 113th Plenary Session (Venice, 8-9 December 2017) [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2017\)030-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2017)030-e)

Tetiana Slinko, PhD in Law, Professor,
Department of Constitutional Law of

Ukraine, Yaroslav Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine. ORCID 0000-0001-8411-9655

Yevhenii Tkachenko, PhD in Law, Associate
Professor, Department of Constitutional Law of
Ukraine, Yaroslav Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine. ORCID 0000-0003-2510-5362

PECULIARITIES OF THE RIGHT TO EDUCATION REALIZATION BY NATIONAL MINORITIES IN UKRAINE

The article examines the category “language rights of national minorities in the field of education”, as well as the problems of their provision in Ukraine. Based on the theoretical approaches of representatives of social and legal sciences, as well as the practice of implementing applied legal norms, the essence of the concept has been clarified. It has been established that one of the key issues of the state language policy in Ukraine in the field of education is still relevant to find a balance between the need, on the one hand, for clear legislative support for the use and development of the Ukrainian language as the state language, and on the other hand, guaranteeing the right to education to representatives of minorities or the study of the native language, its unhindered implementation and strict observance. It is noted that the legislative guarantee of education of representatives of national minorities in their native language is narrower than the constitutional one, because it is limited only to the levels of preschool and primary education. At the same time, persons belonging to the indigenous peoples of Ukraine are guaranteed the right to study in their native language in communal educational institutions in order to obtain a general secondary education.

Keywords: *language relations, language rights, ethnic minorities, education, the constitutional right to education, educational relations, language policy, indigenous peoples.*

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ПРАЦЮ ЯК ЗАСІБ ПРОТИДІЇ ЗАГРОЗАМ ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я

**КУКСОВ Владислав Геннадійович - аспірант інституту права, психології та інновативної освіти Національного університету «Львівська політехніка»
DOI 10.32782/LAW.UA.2023.1.5**

У статті здійснено дослідження проблемних моментів обмеження права на працю. Констатовано, що з метою активної протидії критичній ситуації, запобігання стрімкому поширенню цього інфекційного захворювання, забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя, мінімізації негативних наслідків епідемії в усіх сферах життя та захисту країни від нових глобальних біологічних загроз, в Україні було вжито ряд карантинних заходів. Проаналізовано стан нормативно-правового регулювання відсторонення від роботи працівників певних професій, що відмовилися від вакцинації проти COVID-19. Розкрито поняття обмеження права та відсторонення від роботи. Виявлено, що щодо правомірності відсторонення від роботи працівників деяких професій наявні дві діаметрально протилежні точки зору. Представники першої категорично заперечують правомірність такого відсторонення, через відсутність нормативно-правового регулювання, яке б передбачало таке право роботодавця. Представники ж другої – аргументують свою позицію домінуванням інтересів держави у питанні безпеки життя і здоров'я її громадян над інтересами однієї особи. Виявлено судову практику з протилежними висновками щодо застосування статті 46 Кодексу законів про працю України та статті 12 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб». З'ясовано наявність виняткової правової проблеми розв'язання якої є необхідною умовою для формування єдиної правозастосовчої практики та забезпечення розумної передбачуваності судових рішень. Об-

ґрунтовано доцільність внесення зміни у ст. 12 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб», у частині розширення переліку інфекційних захворювань за рахунок COVID-19, та розширення переліку суб'єктів владних повноважень, до компетенції яких належить прийняття рішення про проведення обов'язкових профілактичних щеплень, та в ст. 46 Кодекс законів про працю України в частині надання права роботодавцю відсторонювати працівників від роботи у випадку відмови від вакцинації проти інфекційних хвороб.
Ключові слова: COVID-19, карантин, обмеження прав, право на працю, відсторонення від роботи, ЄСПЛ, виняткова правова проблема.

Постановка проблеми

Для переважної більшості країн світова пандемія респіраторної хвороби COVID-19, спричинена коронавірусом SARS-CoV-2, завдала нищівного удару по стабільності функціонування національних економік, систем освіти, соціального захисту населення та особливо – систем охорони здоров'я.

З метою активної протидії критичній ситуації, запобігання стрімкому поширенню цього інфекційного захворювання, забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя, мінімізації негативних наслідків епідемії в усіх сферах життя та захисту країни від нових глобальних біологічних загроз, в Україні було вжито ряд карантинних заходів, спрямованих на припинення подальшого поширення епідемії коронавірусної

інфекції, мінімізації її наслідків та посилення контролю за виконанням органами державної влади ухвалених рішень.

Згадані заходи в основному були спрямовані на призупинення або обмеження діяльності деяких суб'єктів господарювання, вакцинацію населення, та обмеження громадянських, політичних та економічних прав і свобод людей. Одним з прав, яке зазнало суттєвого обмеження у зв'язку з введенням карантинних заходів, було право на працю.

Однак, незважаючи на необхідність та доцільність деяких обмежувальних заходів, практика їх застосування стикнулась з рядом проблем нормативно-правового характеру, які полягали в наявності правових прогалин та колізій при регулюванні цього типу правових відносин.

Метою статті є дослідження проблеми обмеження права на працю як засобу протидії загрозам громадського здоров'я.

Стан дослідження

Окремі питання обмеження прав і свобод людини були предметом дослідження в працях таких науковців, як А. В. Басова, Д. В. Василенка, Ю. В. Дикої, О. В. Козир, Я. А. Колінко, С. О. Магди, Є. О. Мічуріна, І. В. Міщенко, В. В. Назарова, О. В. Осинської, І. М. Панкевич, І. І. Припхан, Т. В. Садової, Е. В. Тітко, І. Ю. Філіппа, В. О. Човгана та ін. Спеціальне дисертаційне дослідження, присвячене конституційно-правовим обмеженням прав і свобод людини і громадянина в Україні було здійснено Андрієвською О. В.

У той же час потрібно враховувати, що зазначені роботи українських науковців стосувались, як правило, періоду, який припадав до моменту введення в Україні карантину.

Таким чином, незважаючи на наявність цілого ряду праць, які напряму стосуються цієї проблематики, в українській науці все ще не сформовано єдиної правової доктрини щодо обмеження прав людини як засобу протидії загрозам спричиненим коронавірусом SARS-CoV-2.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до ст. 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, їх встановлення та забезпечення є її головним обов'язком. Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім передбачених Конституцією України випадків (ч. 1 ст. 64) [4].

Слід зазначити, що в чинному законодавстві відсутнє поняття «обмеження права людини», а тому для з'ясування змісту цього поняття звернемося до його визначення визнаними фахівцями в галузі права.

Обмеження права людини в доктринальному розумінні національна школа права сприймає як неможливість реалізації людиною певних прав і свобод з метою захисту прав, свобод та інтересів інших людей, держави і суспільства, а також інших конституційно-правових цінностей [1, с.21]

Враховуючи те, що відповідно до ст. 43 Конституції України право на працю включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується, то обмеження цього права можна визначити як законодавче звуження цієї можливості. М.М. Єльнікова вказує також на додаткову проблему: «Гостро стоїть питання про виконання роботодавцями рекомендованих додаткових заходів з метою профілактики поширення коронавірусу серед працівників, які продовжують виконувати свої трудові обов'язки» [2, с.22]

Перш за все слід зазначити, що чинне законодавство України передбачає можливість обмеження права на працю не всіх, а лише деяких категорій працівників, перелік яких визначений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 04 жовтня 2021 року № 2153 яким затверджено Перелік професій, виробництв та організацій, працівники яких підлягають обов'язковим профілактичним щепленням (надалі Наказ № 2153) [7].

Відповідно до Наказу № 2153, обов'язковим профілактичним щепленням проти гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на період дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з

метою запобігання поширенню на території України цієї хвороби, підлягають працівники підприємств, установ та організацій, включених до Переліку об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 04 березня 2015 року № 83. Отже, мова буде йти про відсторонення від роботи працівників окремих професій, виробництв та організацій, діяльність яких може призвести до їх зараження та (або) поширення ними інфекційних хвороб, з підстав відсутності щеплення від респіраторної хвороби.

Перш за все, слід зазначити, що тимчасове увільнення працівника від виконання ним його трудових обов'язків в порядку відсторонення від роботи за своєю суттю не є дисциплінарним стягненням, а є особливим запобіжним заходом. Застосовується такий захід у виняткових випадках і має за мету відвернення та/або попередження негативних наслідків. Призупинення трудових відносин у такому випадку не тягне за собою обов'язкове припинення самих трудових відносин. На період усунення від роботи за працівником зберігається його робоче місце, а роботодавець звільняється від обов'язку забезпечувати працівника роботою або створювати умови для її виконання, що, як правило, відбувається з одночасним призупиненням виплати йому заробітної плати.

Слід зазначити, що щодо правомірності відсторонення від роботи таких працівників в Україні сформувались дві діаметрально протилежні точки зору.

Докази противників такого відсторонення зводяться до того, що в Україні на законодавчому рівні відсутнє нормативно-правове регулювання, яке передбачає право роботодавця відсторонювати від роботи працівників певних професій, що відмовилися від вакцинації проти COVID-19. Так, на їхнє переконання, відсторонення від роботи є втручанням у право людини на працю, а тому в силу положень пункту 1 статті 92 Конституції таке втручання дозволено тільки законами України, а не підзаконними актами.

Оскільки нормативний акт, на підставі якого здійснюється відсторонення працівників, прийнятий у формі підзаконного акту і поза межами конституційних повноважень Кабінету Міністрів України, то до спірних правовідносин положення такої постанови застосовуватись не можуть, а всі спори необхідно вирішувати на підставі норм статей 43, 92 Конституції.

Крім того, згідно з частинами першою, другою статті 12 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» щеплення від респіраторної хвороби COVID-19 не входить до переліку обов'язкових [9]. Нормами цієї статті також передбачено запровадження інших обов'язкових щеплень, проте тільки в порядку, встановленому законом.

Аналіз положень частини третьої, четвертої статті 12 згаданого Закону дає підстави для висновку, що ухвалення рішення про проведення обов'язкових профілактичних щеплень на відповідних територіях віднесено до виняткової компетенції головного державного санітарного лікаря України, головного державного санітарного лікаря Автономної Республіки Крим, а також головних державних санітарних лікарів областей, міст Києва та Севастополя та за умови наявності відповідних епідемічних показань.

На жаль, практика відсторонення від роботи працівників певних професій, що відмовилися від вакцинації проти COVID-19, свідчить про здійснення такого відсторонення, як правило, без наявності відповідного рішення.

Заперечуючи проти наведених доказів, захисники доктрини правомірності обмеження права на працю покликаються на статтю 46 Кодексу законів про працю України [3], згідно з якою відсторонення працівників від роботи власником або уповноваженим ним органом допускається, крім підстав зазначених у цій статті, також і в інших випадках, передбачених законодавством. Таким чином, зазначений у Кодексі законів про працю України перелік підстав відсторонення працівників від роботи не є вичерпним, оскільки іншими актами законодавства можуть передбачатись додаткові випадки такого відсторонення.

Такий випадок передбачено частиною другою статті 12 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб», згідно з якою працівники окремих професій, виробництв та організацій, діяльність яких може призвести до зараження цих працівників та (або) поширення ними інфекційних хвороб, підлягають обов'язковим профілактичним щепленням також проти інших відповідних інфекційних хвороб. У разі відмови або ухилення від обов'язкових профілактичних щеплень ці працівники у порядку, встановленому законом, відсторонюються від виконання зазначених видів робіт.

Отже, до інших передбачених законодавством випадків належить, зокрема, відмова або ухилення від профілактичних щеплень від інших відповідних інфекційних хвороб працівників професій, виробництв та організацій, для яких таке щеплення є обов'язковим.

Згідно із наказом Міністерства охорони здоров'я України від 19.07.1995 № 133 «Про затвердження Переліку особливо небезпечних, небезпечних інфекційних та паразитарних хвороб людини і носійства збудників цих хвороб» особливо небезпечною інфекційною хворобою є «COVID-19» [8]. Наведеним також спростовують докази щодо не обов'язковості щеплення від респіраторної хвороби COVID-19, оскільки таке респіраторне захворювання є інфекційним та може призвести до зараження цих працівників та поширення ними інфекційних хвороб.

Крім того, прихильники відсторонення від роботи невакцинованих працівників, доволі часто покликаються на практику ЄСПЛ, яку відповідно до частини першої статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують як джерело права.

Так, відповідно до рішення ЄСПЛ від 15 березня 2012 року у справі «Соломахін проти України» (заява № 24429/03) обов'язкове щеплення як примусовий медичний захід є втручанням у гарантоване пунктом 1 статті 8 Конвенції право на повагу до приватного життя особи, що включає фізичну та психологічну недоторканність особи. Порушення

фізичної недоторканності заявника можна вважати виправданим для дотримання цілей охорони здоров'я населення та необхідності контролювати поширення інфекційного захворювання.

Крім того, у рішенні ЄСПЛ від 08 квітня 2021 року у справі «Вавржичка та інші проти Чеської Республіки» ЄСПЛ зазначив, що обов'язковість щеплень є втручанням у право на повагу до приватного життя, яке гарантоване статтею 8 Конвенції. Разом із цим, суд повинен обґрунтувати доцільність і виправданість таких дій відповідно до абзацу другого цієї статті, тобто встановити: 1) чи є втручання виправданим відповідно до закону; 2) чи має воно на меті законні цілі; 3) чи були вони виправданими в демократичному суспільстві.

Аналогічної позиції дотримується і Верховний Суд. Так у постанові від 17 квітня 2019 року у справі № 682/1692/17 зазначено, що вимога про обов'язкову вакцинацію населення проти особливо небезпечних хвороб з огляду на потребу охорони громадського здоров'я, а також здоров'я заінтересованих осіб є виправданою. Тобто в цьому питанні принцип важливості суспільних інтересів превалює над особистими правами, однак лише тоді, коли таке втручання має об'єктивні підстави, тобто є виправданим. Крім того, у постанові від 10 березня 2021 року у справі № 331/5291/19 Верховний Суд зазначив, що інтереси однієї особи не можуть домінувати над інтересами держави у питанні безпеки життя і здоров'я її громадян.

Наявність наведених протилежних точок зору на цю правову проблему призвело до появи низки рішень судів першої та апеляційної інстанцій в аналогічних спорах, які містять прямо протилежні висновки щодо застосування одних і тих же норм права, зокрема статті 46 КЗпП України та статті 12 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб».

Так, Полтавський апеляційний суд залишаючи 20 квітня 2022 року без змін рішення Шишацького районного суду Полтавської області від 28 грудня 2021 року по справі № 551/1212/21, яким було визнано незаконним та скасовано наказ щодо від-

сторонення від роботи, дійшов до висновків що відсторонення від роботи на підставі відмови від проведення профілактичного щеплення проти COVID-19 є незаконним, оскільки такі дії є фактичним втручанням та порушенням права людини на працю та права заробляти працюю на життя, втручання в які дозволено лише законами України.

Натомість, той таки ж Полтавський апеляційний суд в аналогічній справі (справа № 551/1102/21) 31 березня 2022 р. прийняв постанову, якою залишив без змін рішення Шишацького районного суду Полтавської області від 23 грудня 2021 року, яким було прийнято діаметрально протилежне рішення - відмовлено в задоволенні позову про визнання незаконним та скасування наказу про відсторонення від роботи. По цій справі суд виходив з того, що індивідуальне право відмовитися від щеплення протиставляються загальному праву суспільства, інших батьків та їх дітей, які провели у встановленому державою порядку щеплення, зокрема, перед направленням дітей до навчального закладу для здобуття освіти. Унаслідок встановлення такого балансу досягається мета - реалізація права на безпеку та охорону здоров'я, що гарантоване статтями 3, 27, 49 Конституції України. При цьому вирішуючи питання про співвідношення норм статей 3 та 43 Конституції України не можна визнати пріоритетність забезпечення безпеки життя, здоров'я й безпеки колективу навчального закладу та здобувачів освіти над тимчасовими обмеженнями на право на працю конкретного працівника.

Принагідно зазначимо, що на сьогодні відсутні висновки Верховного Суду щодо питання застосування норм права у подібних правовідносинах. Отже, для забезпечення розумної передбачуваності судових рішень у справах про відсторонення працівників від роботи з підстав їх відмови або ухилення від обов'язкових профілактичних щеплень проти гострої респіраторної хвороби COVID-19 виникла необхідність формування єдиної правозастосовчої практики, що, у свою чергу, свідчить про наявність виняткової правової проблеми.

Для розв'язання такої правової проблеми справа в аналогічних правовідносинах

(справа № 130/3548/21) ухвалою Верховного Суду від 03 серпня 2022 року була передана на розгляд Великої Палати Верховного Суду, яка ухвалою від 07 вересня 2022 року прийняла згадану справу до розгляду. До моменту вирішення цього питання Великою Палатою Верховного Суду, випадки суперечливої практики судів першої та апеляційної інстанцій в аналогічних спорах будуть доволі звичним явищем.

До речі, про суттєвість такої проблеми вказують іноземні науковці, зокрема представник австралійської доктрини права Joou-Cheong Tham вказує на суттєву низку наслідків обмеження права на працю – посилення нерівності, збільшення влади роботодавця, зменшення соціального діалогу, невизначеність правового регулювання [10].

Висновки

Таким чином, станом на сьогодні в Україні не вироблено єдиного підходу щодо підстав та порядку відсторонення від роботи працівників певних професій, які відмовилися від вакцинації проти COVID-19.

Більше того, законодавство не лише не містить чітко визначеного механізму впровадження та дотримання відповідних обмежувальних заходів, але й на належному рівні не врегульовує питання обмеження права на працю деяких категорій працівників. Наведені обставини свідчать про наявність правових прогалин та колізій у регулюванні цієї сфери відносин, що, у свою чергу, призводять до труднощів у застосуванні одних і тих самих норм права. І якщо деякі проблеми правозастосування можна вирішити на рівні Верховного Суду, зокрема шляхом формування судової практики щодо співвідношення та пріоритетності норм статей 3 та 43 Конституції України, то проблема відсторонення від роботи працівників певних професій потребує внесення змін до деяких нормативно-правових актів.

Зокрема, є потреба внесення зміни у ст. 12 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб», у частині розширення переліку інфекційних захворювань за рахунок COVID-19, та розширення переліку суб'єктів владних повноважень, до компетенції яких належить прийняття рішення

про проведення обов'язкових профілактичних щеплень, та в ст. 46 Кодекс законів про працю України в частині надання права роботодавцю відсторонювати працівників від роботи у випадку відмови від вакцинації проти інфекційних хвороб.

Література

1. Андрієвська О. В. Дисертація. Конституційно-правові обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. URL: http://idp.nqa.org.ua/ua/spetsvcheNoi-radi/d-26_236_03/disertatsiyi/doktor-filosofiyi1.html.

2. Єльнікова М.М. Права людини та їх обмеження під час пандемії Covid-19: діалектичність проблеми. *Регіональні студії*. Вип. 27. 2021. С.19-26.

3. Кодекс законів про працю України. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971, Додаток до № 50.

4. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

5. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: закон України № 3477-IV від 23.02.2006. *Відомості Верховної Ради України*. 2006, № 30.

6. Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: постанова Кабінету Міністрів України від 09.12.2020 р. № 1236. *Урядовий кур'єр*. 12.12.2020. № 243.

7. Про затвердження Змін до Переліку професій, виробництв та організацій, працівники яких підлягають обов'язковим профілактичним щепленням: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 04 жовтня 2021 року № 2153. *Офіційний вісник України* 09.11.2021. № 85.

8. Про затвердження Переліку особливо небезпечних, небезпечних інфекційних та паразитарних хвороб людини і носійства збудників цих хвороб: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 19.07.1995 № 133. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0133282-95#Text>.

SUMMARY

The article examines the problematic aspects of limiting the right to work. It was established that in order to actively counteract the critical situation, prevent the rapid spread of this infectious disease, ensure sanitary and epidemic well-being, minimize the negative consequences of the epidemic in all spheres of life and protect the country from new global biological threats, a number of quarantine measures were taken in Ukraine. The state of legal regulation of suspension of employees of certain professions who refused vaccination against COVID-19 was analyzed. The concepts of right limitation and suspension from work are revealed. It was revealed that there are two diametrically opposed points of view regarding the legality of suspending employees of certain professions. Representatives of the first categorically deny the legality of such suspension, due to the lack of legal regulation that would provide for such a right of the employer. Representatives of the second argue their position by the dominance of the interests of the state in the matter of the safety of life and health of its citizens over the interests of one person. Judicial practice with opposite conclusions regarding the application of Article 46 of the Labor Code of Ukraine and Article 12 of the Law of Ukraine «On the Protection of the Population from Infectious Diseases» was revealed. The presence of an exclusive legal problem, the solution of which is a necessary condition for the formation of a unified law enforcement practice and ensuring reasonable predictability of court decisions, has been clarified. The expediency of making a change in Art. 12 of the Law of Ukraine «On the Protection of the Population from Infectious Diseases», in terms of the expansion of the list of infectious diseases due to COVID-19, and the expansion of the list of subjects of authority whose competence is to make a decision on mandatory preventive vaccinations, and in Art. 46 of the Code of Labor Laws of Ukraine in the part of granting the right to the employer to suspend employees from work in case of refusal of vaccination against infectious diseases.

Key words: COVID-19, quarantine, restriction of rights, right to work, suspension from work, ECHR, exceptional legal problem.

9. Про захист населення від інфекційних хвороб: закон України № 1645-III від 06.04.2000. *Відомості Верховної Ради України*. 2000 р., № 29.

10. Tham J.-C. The COVID-19 crisis, labour rights and the role of the state. *JOURNAL OF AUSTRALIAN POLITICAL ECONOMY*. 2020 (85), 71–83. URL: <https://search.informit.org/doi/10.3316/agispt.20200701032597>

МАЙНОВИЙ ПРАВОВИЙ СТАТУС УДОВИ В УКРАЇНІ У XVI СТ.

**ЖИДОВЦЕВА Олена Сергіївна - Державний податковий університет,
аспірантка кафедри теоретико-правових дисциплін**

**УДК 340.5
DOI 10.32782/LAW.UA.2023.1.6**

У публікації висвітлено процес закріплення майнових прав удови в період, коли українські землі входили до складу Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Доведено, що майновий правовий статус удови шляхтянки був набагато вищий, ніж той, який мали представниці непривілейованих верств населення. Встановлено, що у результаті прийняття трьох редакцій Литовського Статуту удова-шляхтянка ставала у майновому плані незалежною і користувалась господарською самостійністю.

Ключові слова: удова, шляхтянка, непривілейовані верстви, майновий правовий статус, майнові права, Литовський Статут

Актуальність дослідження

Майновий правовий статус жінки-удови завжди було актуальним у різні історичні епохи, особливо, в країнах, у яких жінка користувалась повагою. Не був винятком і період XVI ст., коли українські землі перебували у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Адже саме у зазначений час відбувались процеси законодавчого закріплення у Литовському Статуті сімейно-шлюбного, цивільного та кримінально-правового статусу жінки, встановлення її спадкових прав тощо. Великий вплив на ці процеси мали ідеї ренесансного гуманізму, правові традиції Київської Русі, рецепція норм римського права тощо. Значущим для періоду видання Литовського Статуту є гендерний фактор, пов'язаний із спробами надання жінці рівних прав із чо-

ловіками у майновій й господарській сферах.

Мета статті. З'ясувати зміст майнового правового статусу жінки-удови в Україні у XVI ст.

Виклад основного матеріалу

Розглянемо майнові та особисті права удови-шляхтянки. Суттєвою відмінністю від періоду Київської Русі було те, що законодавець у Литовському Статуті дуже ретельно зафіксував правовий статус жінки у шлюбі, а також увів поняття «вінована» та «невінована» удова, окреслив різницю у майнових правах «вінованих» (вони мали пріоритет) та «невінованих» жінок. Їх майновий правовий статус як удови залежав ще й від того, бажала чи ні жінка удруге вийти заміж, були чи ні в неї діти (повнолітні чи ні), залишала вона заповіт («тестамент»), чи ні. При цьому спільним між ними було право успадкування майна та право передавати в спадщину власне майно (за заповітом чи законом).

1) «Вінована» удова.

- право успадкування майна.

1.1. У випадку смерті чоловіка удова отримувала у спадщину «віно», але якщо вона виходила вдруге заміж, то діти могли викупити «віно», сплативши всю суму, записану в земському акті. У такому разі вони ставали господарями третини «вінованої» маєтності померлого батька (II ред., V роз., 2 арт.; III ред., V роз., 2 арт.) [1; 2].

Але якщо удова не бажала виходити заміж і мала повнолітніх синів, то тоді вона отримувала у спадщину «віно», а сини, залишаючись без права його викупу, отримували усю іншу батьківську нерухомість, з якої вони відбували земську службу (I ред., IV роз., 1 арт.; II ред., V роз., 4 арт.; III ред., V роз., 5 арт.). Удова ж, яка не мала дітей, також спадкувала «віно», але всі інші маєтки переходили у власність родичів- (I ред., IV роз., 2 арт.; II ред., V роз., 5 арт.; III ред., V роз., 6 арт.) [1; 2; 3].

1.2. Удова також мала право на спадкування чоловічого подарунку. Діти ж мали право його викупити; але мати могла не погодитися на передачу їм майна, потрібного для несення військової служби (з контексту норм видно, що жінка бажала залишитися удовою) (II ред., V роз., 2 арт.; III ред., V роз., 2 арт.) [2; 3]. Це, на думку дослідників, зумовлювалось тим, що удова не повинна була служити особисто, але її обов'язком було виставити певну кількість воїнів і забезпечити їх збіжжям, грошима, кіннями тощо [4, с. 34; 5, с. 62; 6, с. 9; 7, с. 39]. Так само удова могла отримати в спадщину подарунок, наданий їй від другого чи третього чоловіка (II ред., V роз., 9 арт.; III ред., V роз., 10 арт.) [2; 3].

1.3. Право на спадкування майна другого чоловіка. Литовський Статут передбачав кілька варіантів спадкування, але в будь-якому разі жінка могла лише один раз отримати «віно» – від першого чоловіка.

По-перше, якщо у них були спільні діти із другим чоловіком, а також залишились діти чоловіка від першого шлюбу, тоді удова мала у рівних частках з усіма дітьми поділити нерухомість (якби була лише одна дитина, то жінка успадковувала третину маєтків). По-друге, якщо б і не мала спільних дітей, то все одно ділила нерухомість у рівних долях з дітьми чоловіка від попереднього шлюбу. По-третє, якби жінка утретє вийшла заміж, то вона повинна була залишити дітям не лише свою частку, але й «віно» (жінка могла забрати із собою лише рухоме майно, яке привнесла до будинку) (I ред., IV роз., 4 арт.; II ред., V роз., 9, 15 арт.; III ред., V роз., 10, 16 арт.) [1; 2; 3].

Цікаво, що діти від усіх дружин мали рівні частки в батьківському майні (I ред., IV роз., 14 арт.) [1]. За словами Х.В. Майкут, це було прогресивним правилом, яке склалось під впливом ідей Ренесансу [8, с. 13; 9, с. 38].

- право передавати у спадщину власне майно.

1.1. Передача у спадщину «віна». Удова мала право скласти заповіт на «віно», у такому разі діти могли сплатити його вартість спадкоємцям за тестаментом матері. Але це стосувалось тільки «віна»: за «привінок» вони нічого не сплачували, він після її смерті залишався їм по закону (II ред., V роз., 2 арт.; III ред., V роз., 2 арт.) [2; 3].

1.2. Передача у спадщину «посагу», а також її маєтностей та рухомих речей. Жінка могла скласти відповідний заповіт на них, але якщо не склала і не було дітей, то тоді він повертався до її батьківської домівки (II ред., V роз., 2, 13 арт.; III ред., V роз., 2, 14 арт.). Але якщо діти були і жінка не склала тестаменту, то за законом її власність у рівних долях мали поділити сини і доньки [2; 3]. Таким чином, «материнські («материзна») маєтності не можна було заповідати в обхід прямих спадкоємців» [10, с. 20].

Ці норми доповнюються II ред., V роз., 17 арт. та III ред., V роз., 19 арт. [2; 3]. У них зазначається, що якщо удова не мала дітей і не склала заповіту на «посаг», то тоді він належить її батькам, а якщо вони теж померли – братам. Але якщо в неї залишилась незаміжня сестра, то «посаг» передавався їй; якби ж брати захотіли взяти цей «посаг», то тоді мусіли передати незаміжній сестрі четверту частку батьківського майна. Але якщо незаміжніх сестер не було, то «посаг» залишався у братів, а при їх відсутності він передавався заміжнім сестрам.

1.3. Удова мала право на передачу дітям рухомого майна, яке вона привнесла у дім другого чоловіка (II ред., V роз., 9 арт.; III ред., V роз., 10 арт.) [2; 3].

2) «Невінована» удова.

- право успадкування майна. Після смерті чоловіка вона втрачала свій «посаг». За «вінець» же діти мали б їй, якщо вона вдруге захоче вийти заміж, усього 30 кіп грошей. Якщо ж вона не виходила заміж,

то ділила з дітьми у рівних долях маєтність чоловіка (за I редакцією – ще й рухоме майно). Якби ж маєтність не коштувала 30 кіп, то тоді «невінована» жінка отримувала з маєтку всього четверту частину, хоч би й вийшла заміж; якщо ж діти забажають викупити цю частину, то тоді сплачують їй тільки половину вартості (I ред., IV роз., 1, 3 арт.; II ред., V роз., 1 арт.; III ред., V роз., 1 арт.) [1; 2; 3].

Якби така удова не бажала виходити заміж і мала повнолітніх синів, то тоді її права згідно з II ред., V роз., 4 арт. та III ред., V роз., 5 арт. регулювались I ред., IV роз., арт. 1; II ред., V роз., 1 арт.; III ред., V роз., 1 арт. [1; 2; 3]. При відсутності дітей удова спадкувала третину маєтностей, але поки не вийде заміж, після цього родичі мали право викупити «вінець» (за I редакцією – залишити родичам, I ред., IV роз., 2, 5 арт.; II ред., V роз., 5 арт.; III ред., V роз., 6 арт.) [1; 2; 3].

Щодо передачі у спадщину власного майна, то Литовський Статут таких норм не містить; мабуть, справа полягала в тому, що «невінована» удова втрачала «посаг», а «вінець» у неї викупали діти чи родичі.

Звернемо також увагу на інститут опіки над неповнолітніми дітьми. Знаний ще з часів Київської Русі, він отримав свій розвиток у XVI ст. у формі деталізації прав і обов'язків удови. По-перше, удова мала отримати дозвіл на опікунство (чоловік за бажанням міг зафіксувати це в заповіті). По-друге, маючи у власності «віно» і користуючись маєтками чоловіка, вона повинна була дбати про інтереси дітей. В іншому ж випадку, за рішенням суду вона мала передати опіку, маєтки і дітей родичам чоловіка, а собі залишити лише «віно». Якщо ж вона була «невінованою», то тоді її правовий статус визначався II ред., V роз., 1 арт., III ред., V роз., 1 арт. [2; 3]. В обох випадках удова мала відшкодувати збитки з «віна» або «посагу».

Але якщо чоловік не залишив такого заповіту, то опікунами ставали його найближчі родичі, які мали забезпечувати дітей матеріально з їх маєтків. Проте, самі діти залишались із своєю матір'ю: дівчина до заміжжя, хлопець – до 7 років (тобто

коли піде до школи) (I ред., IV роз., 6 арт.; II ред., V роз., 10 арт.; III ред., V роз., 11 арт.) [1; 2; 3].

Загалом констатуємо, що майнові права «вінованої» удови-шляхтянки були набагато ширшими, і, навпаки, у «невінованих» було більше обов'язків, ніж прав. А це, у свою чергу, впливало на те, що «віновані» жінки ставали більш вільними у свободі вибору у рамках майнової незалежності і господарської самостійності; між цими двома групами була відсутня рівність; «віновані», відтак, мали більш вищу «правову значущість», що й впливало на зміст їх правової цінності.

Але набагато нижчу «правову значущість» мали представниці інших верств населення, про яких ми згадували вище. Це стосувалось й удів, які мешкали в містах на Магдебурзькому праві. Як і дівчата та заміжні жінки, удови до самої смерті повинні були мати опікунів, як правило, з її родини по чоловічій лінії (як виняток – з родини померлого). Відповідно, вона, на відміну від шляхтянки, не могла бути опікуном своїм неповнолітнім дітям. Крім того, удова не могла отримати у повному обсязі подарунок чоловіка, якщо померлому не виповнилося 30 років. Так само вона не могла отримати подарунку до розподілу спадщини між повнолітніми синами. Мабуть, єдине, що урівнювало її у майнових правах із шляхтянками було те, що після смерті її майно спадкували діти, а при їх відсутності – близькі з її родини.

У досліджуваний період цивільна правосуб'єктність жінок визначалась нормами звичаєвого права, різноманітними привілейними грамотами великих литовських князів, а з XVI ст. – Литовським Статутом. І якщо до початку XV ст. цивільно-правовий статус жінок різних станів був більш-менш рівний, то із зростанням політичної й економічної ваги магнатсько-шляхетського стану (XV – XVI ст.) права і обов'язки у сфері цивільних правовідносин залежали, як зазначають вітчизняні учені, від станової і релігійної належності [11, с. 72; 12, с. 196 – 197; 13, с. 73].

На думку ряду науковців, стосовно права власності жінка вважалася вільною гос-

подаркою свого майна, могла здійснювати акти дарування, передачі в користування, застави приватної власності, а також могла продавати, передавати іншій особі або церкві рухоме та нерухоме майно, самотійно придбати різну власність. Не тільки жінки-шляхтянки, але й жінки інших станів могли вступати у зобов'язання, видавати «правні листи», особисто захищати свої права у судах або передоручати ведення судових справ сторонній особі. Правда, на відміну від шляхтянок, вони реалізовували їх у своїх можливостях та на своєму рівні [4, с. 40 – 41; 5; с. 67; 14, с. 81; 15].

Як ми вважаємо, таке твердження є дещо необґрунтованим. На наш погляд, виняткові цивільні права мали лише представниці привілейованих соціальних груп, адже лише вони мали право купувати, продавати, обмінювати, застапляти, дарувати тощо найцінніше багатство і найважливіший об'єкт права власності епохи Середньовіччя – земельну власність як із селянами-кріпаками, так і без них. Міщанки ж мали обмежену правосуб'єктність, так як їм заборонялось купувати землю або маєтки панів. І зовсім не мали ніяких прав кріпачки-холопки, адже за них та їх чоловіків усе вирішував феодал.

Слід зазначити, що права панів на земельну власність розширювались з виданням кожної нової редакції Литовського Статуту. Так, за I редакцією Статуту шляхтич міг вільно розпоряджатись лише купленою землею, з вотчини ж міг продати тільки третину, а відчужувати висулужений маєток міг лише з дозволу великого князя. Але Статут 1566 р. зняв частину обмежень і шляхтич міг вільно тепер розпоряджатись усією вотчиною. Повне ж право вчиняти будь-які дії щодо всіх видів земель шляхтичі отримали відповідно до норм III редакції Статуту.

Окрім того, паралельно із названими процесами відбувається ліквідація земельної власності селян, які перетворюються на кріпаків. Як стверджують науковці, у XV ст. селяни ще не були позбавлені права купувати і продавати землю, але це право зникло після прийняття I редакції Статуту, з прийняттям його II й III редакцій воно

було скасовано (визнавалось лише право власності на невеликий обсяг рухомого майна [8, с. 11; 16, с. 10]).

Так, у I ред., VIII роз., 21 арт. зафіксовано норму, відповідно до якої селянин не міг придбати землю в інших осіб без дозволу свого пана [1]. Інший акт середини XVI ст. – Статут на волоки 1557 р., поширив в українських землях фільваркове господарство і скасував право власності селян на землю; а II та III редакції Статуту остаточно формалізували існування кріпацтва. За словами І.М. Луцького, якщо Статут/1529 р. захищав права магнатів, Статут 1566р. збільшував права шляхти і обмежував права селян, то Статут 1588 р. юридично закріпив панівне становище шляхти і закріпачував селян [17, с. 92].

Таким чином, у XVI ст. остаточно склалась юридично оформлена нерівність між станами у сфері володіння, користування та розпорядження земельною власністю. Абсолютні права отримали лише шляхтянки, які повною мірою користувались свободою вибору у цій галузі, це і вважалось справедливим як для тих часів. Відповідно, вони й мали досить високу «правову значущість», чим і зумовлювався зміст їх правової цінності.

У досліджувану добу серйозного поширення набули зобов'язальні відносини. Хоча й переважало натуральне господарство, але поступовий розвиток відносин власності, торгівлі, підприємництва зумовлював кількісне збільшення різноманітних цивільних угод. Разом з тим, варто погодитись з тими українськими науковцями, які вважають, що в договірних відносинах повну правосуб'єктність мали тільки представники панівних верств. Лише вони володіли абсолютною свободою договорів, а міщани були обмежені у праві укладати договори щодо купівлі-продажу землі, залежні ж селяни обмежувались у боргових зобов'язаннях та ін. [12, с. 214; 18, с. 47].

Висновки

Із сказаного вище можна зробити такі висновки.

1. Удова-шляхтянка за Литовським Статутом отримала низку важливих осо-

бистих та майнових прав (бути опікуном неповнолітніх дітей, володіти «посагом», «віном», подарунком від чоловіка, передавати власне майно у спадщину дітям, купувати, продавати, обмінювати, заставляти, дарувати землю та інше майно тощо). Вона ставала у майновому плані незалежною і користувалась господарською самостійністю.

2. Удови поділялись на «вінованих» та «невінованих»; майнові права «вінованої» удови-шляхтянки були набагато ширшими, і, навпаки, у «невінованих» було більше обов'язків, ніж прав. А це, у свою чергу, впливало на те, що «віновані» жінки ставали більш вільними у свободі вибору в рамках майнової незалежності і господарської самостійності; між цими двома групами була відсутня рівність.

3. Жінки-удови з непривілейованих верств населення (міщанки, вільні селянки) не мали тих прав, якими користувались жінки-шляхтянки за феодальним принципом права-привілею; їх правовий статус був набагато нижчим, вони мали обмежену правосуб'єктність. Зовсім ніяких прав не мали кріпачки, їх статус визначав пан.

Література

1. Статути Великого князівства Литовського : У 3-х т. Т.2 : Статут Великого князівства Литовського 1566 року. [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. Одеса: Юрид. літ., 2003. 560 с.

2. Статути Великого князівства Литовського : У 3-х т. Т.3 : Статут Великого князівства Литовського 1566 року. У 2 кн. Кн. 2. [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. Одеса: Юрид. літ., 2004. 568 с.

3. Статути Великого князівства Литовського : У 3-х т. Т.1 : Статут Великого князівства Литовського 1529 року. [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. Одеса: Юрид. літ., 2002. 464 с.

4. Кривоший О. Жінка в суспільно-му житті України за козацької доби. У кн.: Українки в історії. [За заг. ред. В. Борисенко]. Київ : Видавництво «Либідь», 2004.- С. 33 – 42.

5. Кривоший О. Роль жінок у суспільно-му житті України козацької доби. У кн.

: Жіночі студії в Україні: жінка в історії та сьогодні [За заг. ред. Л.О. Смоляр]. Одеса : Астропринт, 1999. С. 60 – 75.

6. Кругова С. С. Ретроспектива становлення рівності прав і свобод жінок та чоловіків у світі та на території України.- *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Випуск 6. С. 3 – 11.

7. Черняхівська В.В. Гендерна політика в системі державного управління: Україна та Європейський досвід : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Київ: [б. в.], 2017. 257 с.

8. Майкут Х. В. Цивільне право на українських землях за Литовськими Статутами: історико-правове дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Львів, 2009. 20 с.

9. Майкут Х. В. Деякі питання врегулювання спадкових відносин на українських землях за Литовськими статутами. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 2.- С. 37 – 41.

10. Ливак М. М. Становлення інституту спадкування за заповітом у феодальному українському суспільстві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2014. Вип. 2. С. 13 – 23.

11. Горін Н. О. Нормативно-правова регламентація підприємництва на українських теренах в XI – ХУІ століттях. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2016. Вип. 49. С. 64 – 78.

12. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (ІХ-ХХ ст.): навч. посіб. для студ. вищих навч. Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 904 с.

13. Блажівська О. Систематизація цивільного законодавства на українських землях у докодифікаційний період (на прикладі Великого князівства Литовського). *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 3. С. 70 – 74.

14. Полонська-Василенко Н. Видатні жінки України. Вінніпег-Мюнхен : Накла-

дом Союзу українок Канади з фундації ім. Наталії Кобринської, 1969. 160 с.

15. Глоба Т. Жінки на просторах козацького Запорозжя. [Електронний ресурс] : Режим доступу : https://www.dnipro.lib.dp.ua/zhinki_kozachki_beregini

16. Мельник О. О. Розвиток відносин власності на землю в Україні у XIV – XVI століттях. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнічного університету (економічні науки)*. 2016. № 1 (30). С. 8 – 11.

17. Луцький І. М. Вплив християнської етики на перший і другий Литовські Статути. *Держава і право*. 2010. Вип. 47. С. 89 – 94.

18. Пленюк М. Еволюційні питання формування зобов'язання у дореволюційний період. *Юридична Україна*. 2014. № 7.- С. 46 – 50.

SUMMARY

The subject of this publication is the property legal status of a widow in Ukraine in the 16th century. The purpose of the work is to clarify the content of the property legal status of a widow in Ukraine in the 16th century. To achieve the goal, the following methods were used: dialectical, analysis, synthesis, generalization, systemic, structural, comparative-historical, special-legal. It has been proven that a noble widow in the 16th century, received a number of important personal and property rights (being the guardian of minor children, owning a «dowry», «wine», a gift from a husband, bequeathing one's own property to children, buying, selling, exchanging, pledging, donating land and other property, etc.) and became in terms of property, she was independent and enjoyed economic independence. It was established that noble widows were divided into «guilty» and «innocent»; the property rights of the «accused» noble widow were much wider, and, conversely, the «innocent» had more duties than rights. It is substantiated that this influenced the fact that «guilty» women became freer in their freedom of choice within the framework of property independence and economic independence; there was no equality between these two groups. It was found that widow women from underprivileged population strata (burghers, free peasants) did not have the same rights enjoyed by noble women according to the feudal principle of right-privilege; their legal status was much lower, they had limited legal personality. It was found that the serfs had no rights at all, their status was determined by the master.

Key words: widow, noblewoman, underprivileged classes, property legal status, property rights, Lithuanian Statute

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ОБОВ'ЯЗКОВОЇ УЧАСТІ У ВИБОРАХ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПЕРЕВАГ ТА НЕДОЛІКІВ: АНАЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

**СЕЛЕЗНЬОВ Марк Олегович - Київський національний університет імені
Тараса Шевченка, студент кафедри конституційного права**

<https://orcid.org/0009-0004-2043-4196>

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.1.7

Стаття присвячена проблемі впровадження в Україні обов'язкової участі на виборах. Тому метою статті є спроба висвітлити переваги та недоліки обов'язкової та необов'язкової участі у виборах в Україні. Автор доходить до висновку, що переваги впровадження обов'язкової участі у виборах є здебільшого формальними, у той час як недоліки є вагомими та такими, що негативно впливатимуть на стан громадянського суспільства, його обізнаності і залученості до виборів. Пропонується не закріплювати на законодавчому рівні обов'язкову участь у виборах в Україні.

Ключові слова: обов'язкова участь у виборах, виборчий абсентеїзм, фальсифікації, легальність, легітимність.

Демократія у сучасному розумінні - це політична система, де влада розподіляється народним волевиявленням. Наріжним каменем існування демократичного суспільства є проведення законних, чесних та об'єктивних виборів. Зважаючи на велику кількість населення у більшості країн світу, актуальним є питання створення ефективної моделі виборів та методологічних підходів до виборчого процесу в цілому.

Тема проведення виборів, також підготовка до них, їх характерні особливості є актуальною серед науковців, зокрема, О.В. Марцеляк, О.В. Скрипнюк, Ю.М. Тодика, Афанасьєва М.В. Обрусна С.Ю. та інші приділяли увагу визначенню процедури виборів та

реалізації відповідних принципів їх проведення.

Вибори – це встановлена законодавством державно-правова процедура, під час якої громадяни віддають свої голоси за партію чи кандидата, у результаті чого формується виборний (представницький) орган влади або обирається (обіймає посаду) певна особа [1].

Зважаючи на значну кількість різного роду класифікацій виборів, вважаємо за доцільне зосередити увагу на класифікації за ознакою обов'язковості участі у виборах.

Чинний виборчий кодекс України від 19.12.2019 № 396-IX у статті 15 закріплює, що участь громадян України у виборах є добровільною. Ніхто не може бути примушений до участі чи неучасті у голосуванні на виборах, а також у висуванні кандидатів, у передвиборній агітації, в інших виборчих заходах чи в здійсненні інших виборчих процедур, передбачених Виборчим кодексом [2]. Аналогічні положення містились у законах України, що регулювали порядок проведення виборів до прийняття Виборчого кодексу, зокрема, нечинні ст.5 ЗУ «Про вибори народних депутатів України» від 17.11.2011 № 4061-VI, ст.6 ЗУ «Про місцеві вибори» від 14.07.2015 № 595-VIII, ст.5 ЗУ «Про вибори Президента України» від 17.11.2011 № 4061-VI.

Вибори з обов'язковою участю в Україні не проводились, проте доречно розглянути елементи такого типу виборів.

Обов'язкові вибори або обов'язкове голосування - це підхід у виборчому процесі, який на основі законодавства тієї чи іншої країни зобов'язує громадян брати участь у виборах, інакше державні органи накладають санкції [3].

Проте, такі санкції можуть мати умовний характер або взагалі санкцій може бути не передбачено.

Відповідно до чинної редакції від 25 листопада 2019 року у пункті 5 статті 51 Конституції Грецької Республіки вказано, що здійснення виборчого права є обов'язковим [4], на відміну від редакції до 6 квітня 2001 року, яка містила таку бланкетну норму: винятки та кримінальні санкції в кожному випадку визначаються законом [5].

Доволі багато країн на законодавчому рівні мають положення, які закріплюють обов'язковість участі у виборах – Бельгія, Болгарія, Бразилія, Туреччина та інші [6].

Так, наприклад, у пункті третьому статті 62 Конституції Бельгії вказано, що голосування є обов'язковим і таємним [7]. Законодавство Бельгії містить санкцію у разі, якщо той, хто має право голосу, не здійснить цього у день виборів.

Зокрема, розділ 6 Виборчого кодексу Бельгії у статтях 207-210 вказує порядок застосування санкцій до порушників зазначеної вище конституційної норми та порядок їх оскарження. Відповідно до зазначених положень, виборці, які не змогли взяти участь у голосуванні, можуть повідомити мировому судді причини свого утримання з належним обґрунтуванням. Жодне судове переслідування не може бути розпочато, якщо мировий суддя за згодою з коронним прокурором вважатиме таке обґрунтування виправданим [8].

Перше невинуватене утримання від голосування карається залежно від обставин, доганою або штрафом від п'яти до десяти франків. Повторна неявка карається штрафом від десяти до двадцяти п'яти франків [9].

Окрім цього, у разі, якщо виборець незаконно утримується принаймні чотири рази протягом п'ятнадцяти років, він виключається зі списків виборців на десять

років і протягом цього часу він не може отримати підвищення по службі або відзнаки від органів державної влади [10]. Таким чином, голосування у Бельгії є обов'язковим, а у разі порушення зазначеної норми на правопорушників накладаються штраф чи інше покарання, передбачене Виборчим кодексом. До прикладу, на федеральних виборах у 2019 році загальна явка склала понад 88 відсотків.

У більшості виборчих систем світу, у тому числі в Україні, участь у виборах є необов'язковою. З огляду на це актуальною є дискусія про переваги та недоліки обов'язкового голосування.

До переваг обов'язкового голосування варто віднести:

- політична легітимність;
- формальний захист від електоральних потрясінь (електоральна визначеність);
- стимулювання політичного інтересу;
- мінімізація абсентеїзму;
- зменшення рівня фальсифікацій.

До недоліків обов'язкового голосування необхідно віднести:

- підміна електоральних правомочностей громадянина;
- незацікавленість громадян у проведеному голосуванні;
- низький рівень обізнаності громадян щодо кандидатів і їх політичного курсу;
- створення неправильної мотивації у свідомості громадян щодо виборів.

Що стосується наведених переваг та недоліків обов'язкової системи голосування, то для ґрунтовного дослідження їх потрібно розглядати комплексно, не виокремлюючи одні положення від інших.

Політична легітимність результатів обов'язкових виборів дійсно буде надзвичайно висока, втім, така легітимність буде штучно створена, адже у такий спосіб відбувається підміна легітимності легальністю результатів. У цьому випадку, легітимність має тлумачитись як визнання влади населенням [11], у той час як легальність – як законне походження влади [12].

Тобто легітимність є свого роду оцінкою влади громадянами, які ввірили її конкретній особі, у той час як легальність є суто юридичним критерієм, який жод-

ним чином не надає оціночну характеристику владному суб'єкту. Це, у свою чергу, зумовлює наявність дистанціювання влади і суспільства, протиставлення одного іншому, що жодним чином не сприяє якісному задоволенню приватних потреб індивіда та публічних потреб суспільства, зумовить трансформацію влади в бік авторитаризму.

Формальний захист від електоральних потрясінь пояснюється як проведення виборів у обстановці, яка протягом тривалого часу залишається сталою, активність громадян та їх групування по інтересах не зазнає фундаментальних змін. Сталість у такому питанні буде зумовлювати формування партій та кандидатів із більш-менш однаковими програмними положеннями, що дозволить обирати найбільш вигідного для населення кандидата, який задовольнить потреби більшої частини населення.

Такий підхід має також враховувати можливість створення у суспільстві патерналістичних настроїв. Вони можуть бути вдало використані політиками-популістами, які при зручному перебігу подій використовують такий умовний формальний захист від електоральних зсувів на свою користь. Це неодмінно у перспективі декількох років призведе до негативних наслідків, таких як нівелювання принципу верховенства права, узурпація влади тощо.

Спочатку може здаватись, що обов'язковість виборів дійсно приведе до появи політичного інтересу серед населення. Адже обов'язок прийти на виборчу дільницю та віддати свій голос має здійснюватись на основі обізнаності у програмах кандидатів.

Та в дійсності навіть при поточній системі, що передбачає голосування суто як право, а не обов'язок, наявні дані, які свідчать, зокрема, про аполітичність громадян, а тому – незацікавленість у виборі, який за своєю суттю є політичним. Це може зумовити підкупи голосів громадян, нівелювання політичної змагальності кандидатів тощо.

Абсентеїзм як явище, що характеризує відмову певної частини населення від участі у виборах, за умови введення системи обов'язкового голосування та дієвих санкцій зникне, але не відмінить можливості:

а) зіпсувати бюлетень;

б) віддати голос за кандидата, якого виборець вибере довільним чином.

Тож, дійсно, абсентеїзм як явище за вищевказаних умов зникне, але не зникнуть першопричини того, через що виборці не беруть участі у виборах. Тому, намагаючись розібратись із формальними критеріями, жодної уваги у випадку обов'язкового голосування не буде і не може бути приділено сутності абсентеїзму як явища, що нівелює необхідність участі всіх громадян у виборах на основі впровадження обов'язку голосувати на виборах із введенням санкцій за неучасть.

Що стосується фальсифікацій, то їх значна частина здійснюється шляхом вкидання невикористаних бюлетенів у виборчу скриньку. Як зазначає В.Ф. Нестерович, якщо на виборах і має місце фальсифікація результатів голосування, то починається вона зазвичай саме з дільничної виборчої комісії [13]. Обов'язкова участь у голосуванні зумовить мінімізацію кількості невикористаних бюлетенів та призведе до неможливості фальсифікацій на рівні дільничних комісій.

Але фальсифікація виборів як явище пронизує систему виборів від найнижчого до найвищого щаблю. За таких умов, фальсифікацій дійсно можна уникнути на нижчому рівні, втім нерозв'язаними залишаються проблеми так званих «порожніх бюлетенів» на рівні дільничних та інших комісій. Так, зокрема, частими є випадки підписання порожніх протоколів [14, 15].

Тож така перевага впровадження обов'язкових виборів як зменшення рівня фальсифікацій матиме суто опосередкований вплив на вибори, а в поєднанні із аполітичністю громадян, голоси яких можуть бути фальсифіковані на вищому рівні, створює сприятливі умови для реалізації задуму підробити результати виборів.

Вбачається за доцільне розглянути недоліки обов'язкової системи голосування.

Виходячи із статті 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, кожен громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації, згаданої в статті 2, і без необґрунтованих обмежень право і можливість: голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців [16].

Слідуючи зазначеному Міжнародному пакту, активна і пасивна участь у виборах є саме правом, а не обов'язком громадян. Розгляд участі у виборах є, в першу чергу, правом, яке у своїй суті вимагає від його учасника певних обов'язків, таких як правильне заповнення бюлетеня, наявність відповідних документів тощо. Та перелічені обов'язки є похідними і лише сприяють реалізації права в рамках законної процедури.

Тому підміна виборчих прав виборчими обов'язками є нічим іншим, як засиллям державного контролю над волею виборців.

Незацікавленість громадян у проведеному голосуванні прямо та негативно впливає на результати виборів, адже реалізація будь-якого права має у своїй суті наслідком відповідальність за свою діяльність.

Незацікавленість впливає на те, хто буде обраний у результаті виборів і може спричинити необрання кандидата, який має реальну волю підтримку виборців, та навіть обрання того, хто обрався випадково.

Зазначений недолік корелюється із низьким рівнем обізнаності громадян щодо кандидатів і їх політичного курсу, адже у такому випадку рішення під час голосування виборець здійснює не шляхом аналізу програм кандидатів, їх політичної історії та команди, а не враховуючи всі вищезазначені складові, без прив'язки до якісних характеристик кандидатів.

Суттєвим недоліком є створення хибної мотивації у свідомості громадян щодо виборів. У разі наявності санкцій за участь у виборах, громадяни першочерго-

во будуть керуватись не бажанням обрати когось, а бажанням не отримати матеріальні чи інші санкції за участь. Тому сама участь у голосуванні буде формальною, а вибір – випадковим, таким, що не відповідає волі виборця.

У разі ж відсутності санкцій, обов'язок голосування буде суто декларативним і жодним чином не сприятиме реалізації обов'язковості голосування.

Таким чином, у намаганні реалізувати формальний підхід до участі всіх громадян у виборах, втрачається сама суть виборів, а саме вираження істинного волевиявлення громадян.

Отже, у дискусії щодо переваг та недоліків обов'язкового голосування на виборах, переваги вбачаються половинчастими, такими, що створюють лише поверхневе уявлення про досягнення якісних результатів, хоча вони відсутні.

Наявності політичної легальності недостатньо, щоб обрана влада мала легітимність, тобто реальну підтримку серед громадян; мінімізація абсентеїзму хоча і наявна, проте цим не забезпечується підхід до раціонального голосування; острах накладення санкцій превалює над політичним інтересом, який подекуди відсутній; фальсифікації при обов'язковій участі у виборах нікуди не зникнуть, проте такі системні прорахунки у виборчому процесі, як підписування незаповнених протоколів та інші неправомірні дії під час виборів, продовжать існувати.

Втім, вказані недоліки, зокрема підміна електоральних правомочностей громадянина, незацікавленість громадян у проведеному голосуванні, низький рівень обізнаності громадян щодо кандидатів і їх політичного курсу та створення неправильної мотивації у свідомості громадян щодо виборів є тими аргументами, які унеможливають впровадження обов'язковості виборів, зокрема в Україні. Разом з тим, пропонується не закріплювати на законодавчому рівні обов'язкову участь у виборах в Україні, адже відсутність примусу створить необхідні умови для розвитку свідомого суспільства.

Література

1. Климкова І. І. Вибори і виборчі системи: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. [Електронний ресурс] / І. І. Климкова, М. А. Остапенко. – Київ // ДП «Видавничий дім «Персонал», 2011. – С. 5 – Режим доступу до ресурсу: https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/vib_vibsys.pdf. (дата звернення: 12.03.2023)
2. Виборчий кодекс України: Кодекс України від 19.12.2019 р. № 396-IX: станом на 15 березня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 12.03.2023).
3. Климкова І. І. Вибори і виборчі системи: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. [Електронний ресурс] / І. І. Климкова, М. А. Остапенко. – Київ // ДП «Видавничий дім «Персонал», 2011. – С. 12 – Режим доступу до ресурсу: https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/vib_vibsys.pdf. (дата звернення: 12.03.2023)
4. Конституція Грецької Республіки від 25 листопада 2019 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://el.wikisource.org/wiki/%CE%A3%CF%8D%CE%BD%CF%84%CE%B1%CE%B3%CE%BC%CE%B1_%CF%84%CE%B7%CF%82_%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1%CF%82 (дата звернення: 12.03.2023)
5. Конституція Грецької Республіки від 6 березня 1986 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://nbuviar.gov.ua/asambleya/arh/konst_grec.rar (дата звернення: 12.03.2023)
6. Юрчак І. Р. Про поняття «виборче право» та «виборчий обов'язок» // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 67. – С. 256. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://web.archive.org/web/20220304041654/http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21C0M=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF%2Fapdp_2012_67_39.pdf (дата звернення: 12.03.2023)
7. Belgium's Constitution of 1831 with Amendments through 2014 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.constituteproject.org/constitution/Belgium_2014.pdf?lang=en (дата звернення: 12.03.2023)
8. Kieswetboek, 12 april 1894. - gewijzigd met ingang op een datum bij 2018-04-19/25 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/loi_a1.pl?language=nl&la=N&cn=1894041230&table_name=wet&&caller=list&N&fromtab=wet&tri (дата звернення: 12.03.2023)
9. Там само.
10. Там само.
11. С. В. Різник. Легітимність // Енциклопедія Сучасної України: енциклопедія [електронна версія] / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. Т. 17. – Режим доступу до ресурсу: <https://esu.com.ua/article-54034> (дата звернення: 12.03.2023)
12. С. В. Різник. Легальність // Енциклопедія Сучасної України: енциклопедія [електронна версія] / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. Т. 17. – Режим доступу до ресурсу: <https://esu.com.ua/article-54010> (дата звернення: 12.03.2023)
13. Нестерович В.Ф. Виборче право України: Підручник. – Київ: Видавництво Ліра-К, 2017. – С.367.
14. Крамар О. а виборах у Харкові підписали порожній протокол. Це може свідчити про спробу фальсифікації – «ОПОРА» [Електронний ресурс] / Остап Крамар. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://hromadske.ua/posts/na-viborah-u-harkovi-zafiksuvali-pidpisannya-pustogo-protokolu-se-mozhe-svidchiti-pro-sprobu-falsifikaciyi-opora>. (дата звернення: 12.03.2023)
15. На дільниці підписали порожні протоколи про підрахунок голосів - Опора [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2141856-na-dilnici-pidpisali-porozni-protokoli-pro-pidrahunok-golosiv-opora.html>. (дата звернення: 12.03.2023)

16. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 12.03.2023)

SUMMARY

The article analyses the problems of introducing compulsory participation in elections in Ukraine through the prism of advantages and disadvantages. The author reaches the following conclusions.

Although the presence of such advantages as political legitimacy, electoral certainty, stimulation of political interest, minimization of absenteeism and reduction of fraud can be considered as advantages, they are inherently half-hearted, the disadvantages offsetting the advantages.

For example, the political legitimacy of elections will be artificially created, because then the election results will be legal rather than legitimate, meaning they will not express the people's true will.

Electoral certainty will create conditions for the emergence of apolitical sentiments, which can be easily manipulated by some political figures. This can manifest itself in the emergence of electoral absenteeism, and bribery of voters and will not eliminate fraud at polling stations.

The emergence of a false motivation, meaning the motivation not to vote for a certain candidate but to avoid a certain sanction, will decrease in political interest in the elections and create conditions for ignoring the detected fraud.

The existence of political duty and attempts to fulfill it through state coercion may, in the long run, lead to apolitical attitudes among the population.

In an attempt to implement a formal approach to the participation of all citizens in elections, the very essence of elections is lost, namely the expression of the true will of citizens.

Given the combination of the above conditions, it is likely that the state's political system will be transformed towards authoritarian rule, which will lead to the elimination of independent NGOs, the emergence of a rigid governance model, and the levelling of human rights.

It is proposed not to enshrine mandatory participation in elections in Ukraine at the legislative level.

Keywords: compulsory participation in elections, electoral absenteeism, fraud, legality, legitimacy.

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ, РОЛЬ І МІСЦЕ ГРОМАДСЬКОСТІ У ЗДІЙСНЕННІ ТАКОГО КОНТРОЛЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

ЄВДОКІМЕНКО Сергій Анатолійович - доктор юридичних наук, доцент кафедри кримінального права, кримінології, цивільного та господарського права Вищого навчального закладу «Національна академія управління»

ORCID: 0000-0003-4700-9777
DOI 10.32782/LAW.UA.2023.1.8

У статті досліджено особливості громадського контролю за забезпеченням громадської безпеки. Виділено важливість громадського контролю за діяльністю державних органів та їх посадових осіб в умовах глобальних змін законодавства, у тому числі децентралізації державної влади. Проаналізовано думки сучасних учених стосовно питання громадського контролю та його застосування у сфері забезпечення громадської безпеки. Наголошено на необхідності створення механізму запровадження громадського контролю за діяльністю суб'єктів забезпечення громадської безпеки. Зазначено, що метою реформи сектора національної безпеки й оборони повинна бути трансформація його в демократично контрольований і підзвітний механізм за умови наявності досконалої системи управління та контролю в межах виконавчої влади й державного управління.

Відмічено необхідність громадського контролю за діяльністю суб'єктів забезпечення громадської безпеки в умовах війни Російської Федерації проти України. Зазначено про важливість контролю громадських об'єднань за діяльністю державних органів з метою протидії корупції. На теперішній час в Україні лише встановлюється реальний громадський контроль за діяльністю державних органів та організацій. Це зумовлено перетвореннями в напрямку євроінтеграції, принциповими змінами в розподілі державного управління, у зв'язку із децентралізацією державної влади. Відмічено необхідність використання зарубіжного досві-

ду у даній сфері, адаптуючи при цьому новітні механізми та методи громадського контролю до нинішнього законодавства України.

Ключові слова: громадська безпека, громадський порядок, громадський контроль, війна, воєнний стан, права та свободи людини і громадянина, забезпечення, державні органи, організацій, суб'єкти забезпечення громадської безпеки.

Постановка проблеми

Громадський контроль за діяльністю посадових осіб державних органів та організацій, що є суб'єктами забезпечення громадської безпеки має здійснюватися на засадах взаємодії та взаємодопомоги. Зазначимо, що громадськість також є суб'єктом забезпечення громадської безпеки і громадяни нашої держави мають повне право бути не лише обізнаним щодо стану безпеки, а безпосередньо брати участь у заходах і подіях, які стосуються її забезпечення, у тому числі шляхом контролю. Місцеві державні адміністрації, правоохоронні органи повинні раціонально використовувати сили громадськості. У зв'язку із війною Російської Федерації проти України це питання значно загострилось та потребує нових поглядів щодо дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Гаращук В. М. дослідив теоретико-правові проблеми контролю та нагляду в державному управлінні. Битяк Ю. виділив

види нагляду: загальний та адміністративний. Медведенко С. В. дослідив поняття та форми громадського контролю за діяльністю Національної поліції України. Карпенко О. О., Кудлінська К. О., Кузнєцова К. Є. встановили значення контролю і нагляду в умовах запобігання та протидії корупції в державних органах та органах місцевого самоврядування. Наливайко Т. В. надав характеристику громадському контролю в Україні як інституту громадянського суспільства. Клочко А. М., Собина В. О. дослідили громадський контроль за діяльністю поліції в Україні. Столбовий В. визначив поняття громадського контролю службових правовідносин у сфері національної безпеки України.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Контроль передбачає можливість впливу на підконтрольного суб'єкта, а громадський контроль дає можливість контролюючому суб'єкту вказати на недоліки підконтрольного, без безпосереднього втручання в процес усунення вказаних недоліків. Проте, однозначне визначення поняття «громадського контролю» в законодавстві відсутнє, тому необхідним є з'ясування цього питання на законодавчому рівні. Також існує чимало питань щодо запровадження єдиного чіткого механізму громадського контролю за діяльністю державних та організацій. Особливого значення набуває контроль громадськості за діяльністю суб'єктів забезпечення громадської безпеки у зв'язку із запровадженням в Україні воєнного стану, що пов'язано із війною Російської Федерації проти України.

Таким чином, **метою дослідження** є характеристика громадського контролю за забезпеченням громадської безпеки. Виявлення недоліків щодо його застосування, надання власних пропозицій стосовно їх усунення.

Виклад основного матеріалу

Окрему увагу при дослідженні контролю та нагляду за діяльністю суб'єктів за-

безпечення громадської безпеки слід приділити громадському контролю, оскільки зміни в законодавстві і тенденція розвитку такого виду контролю потребує ретельного дослідження цієї проблематики. Погоджуємось із думкою В. Столбового [1], який, досліджуючи тематику громадського контролю службових правовідносин у сфері національної безпеки, зауважив, що «в Україні процес контролю ще не є дійсно прозорим, а діяльність влади не завжди зрозуміла населенню. Закритість влади від громадськості, особливо у прийнятті управлінських рішень, є суттєвим гальмівним фактором на шляху демократичних перетворень. Сучасне законодавство України надає певні можливості для взаємодії органів публічної влади з громадськістю, але технології та методи цієї взаємодії ще потребують свого впровадження та вдосконалення». Учений відмітив, що система «демократичного контролю» будь-якої держави є результатом її державного та політичного устрою, її історії та культурного спадку. З одного боку, необхідно розробити механізми, що приведуть у відповідність законодавчі та конституційні традиції будь-якої держави, з іншого боку, різні держави мають різні системи політичного устрою та досвід «демократичного контролю». Тому не може бути єдиної моделі здійснення «демократичного контролю», як і не існує єдиної для всіх моделі «демократичного контролю» службових правовідносин сфери національної безпеки, служіння інтересам держави і суспільства. Метою реформи сектора національної безпеки і оборони повинна бути трансформація його в демократично контрольований і підзвітний механізм за умови наявності досконалої системи управління та контролю в межах виконавчої влади й державного управління. Здійснення контролю не обмежується лише нормативно-правовою базою, що регламентує діяльність системи національної безпеки, і не тільки цивільним контролем, який повинен здійснюватися над сектором безпеки та спільними діями під час організації та проведення сумісних операцій, спрямованих на посилення стану національної безпеки. Цивіль-

ний і демократичний контроль стосується певних принципів і цінностей, а отже, він повинен передбачати зміни в порядку роботи органів влади та органів місцевого самоврядування, зокрема впровадження кодексу етики державного службовця для персоналу, що працює у сфері безпеки, забезпечення наявності професійних кадрів цивільних і політичних керівників для здійснення цивільного й демократичного контролю, посилення ролі громадянського суспільства в забезпеченні ефективного нагляду за сферою національної безпеки.

Контроль є одним з інструментальних чинників демократичного державотворення [2, с. 74], а громадський контроль водночас виступає дієвим засобом стримування свавілля посадових осіб різних органів виконавчої влади [3, с. 194]. У науковій літературі поняття «громадський (соціальний) контроль» розглядається з позиції державного управління як гарантія, спосіб забезпечення дисципліни та законності в діяльності органів виконавчої влади, принцип, умова ефективної діяльності державного органу тощо [4, с. 44].

На думку Наливайко Т. В., громадський контроль – це організаційно-правова форма об'єднання громадян на добровільних засадах задля задоволення та захисту їхніх власних та громадських законних правових, соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних та інших спільних інтересів [5, с. 3]. На думку Захарова Є. Ю., громадський контроль – публічна перевірка громадянським суспільством діяльності держави на відповідність проголошеним нею цілям, коригування цієї діяльності і самих цілей, підпорядкування політики держави, діяльності її органів і посадових осіб інтересам суспільства, а також нагляд громадянського суспільства за діяльністю державних органів та органів місцевого самоврядування, спрямованою на захист і забезпечення прав і законних інтересів людини та фундаментальних свобод, на повагу до них [6].

Розглянемо громадський контроль за діяльністю Національної поліції як спеціального суб'єкта забезпечення громадської безпеки. У зв'язку із змінами в законодав-

стві та кардинально новим напрямком діяльності поліції, як органу, що надає послуги населенню, це питання набирає актуальності. Виникають нові форми контролю, які потребують законодавчого закріплення, а також механізму впровадження в практику нових видів і форм контролю. Як зазначалося вище, однозначне визначення поняття «громадського контролю» в законодавстві відсутнє, тому з'ясування цього питання потребує звернення до наукових робіт сучасних учених. Деякі вчені, у тому числі Клочко А. М., Собина В. О. [3], виділяють головні риси громадського контролю: здійснення громадськими організаціями та окремими громадянами; він є головною функцією громадянського суспільства; широкий вибір різноманітних форм громадського контролю та ін. Але, аналізуючи ці два наведені поняття, можна знайти одну характерну відмінність. Контроль передбачає можливість впливу на підконтрольного суб'єкта. А громадський контроль дає можливість контролюючому суб'єкту вказати на недоліки підконтрольного, без безпосереднього втручання в процес усунення вказаних недоліків. Законом України «Про Національну поліцію» [7] встановлюються форми громадського контролю, до яких зараховано такі: 1) звіт про поліцейську діяльність; 2) прийняття резолюції недовіри керівникам органів поліції; 3) взаємодія між керівниками територіальних органів поліції та представниками органів місцевого самоврядування; 4) спільні проекти із громадськістю; 5) залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських. Законом України «Про Національну поліцію» [7] (ст. 86) встановлено, що з метою інформування громадськості про діяльність поліції керівник поліції та керівники територіальних органів поліції раз на рік готують та опубліковують на офіційних веб-порталах органів поліції звіт про діяльність поліції. Проте, в даному випадку про здійснення контрольних функцій не йдеться зовсім. Отримання інформації від органів державної влади, органів місцевого самоврядування можливе і відповідно до інших законів України. Таке право передбачене Законами Укра-

іни «Про звернення громадян» [8], «Про доступ до публічної інформації» [9], «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» [10]. У Законі України «Про звернення громадян» зазначено, що громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення (стаття 1). У тому ж законі у статті 19 зазначається обов'язок органів державної влади скасовувати або змінювати оскаржувані рішення у випадках, передбачених законодавством України, якщо вони не відповідають закону або іншим нормативним актам, невідкладно вживати заходів до припинення неправомірних дій, виявляти, усувати причини та умови, які сприяли порушенням. Таким чином, додаткове закріплення в Законі України «Про Національну поліцію» норми стосовно можливості отримання інформації від органів та підрозділів поліції не є важливим. Потребує регламентації саме механізм отримання інформації інформаційних звітів від керівництва поліцейських підрозділів, алгоритм дій громадських організацій та окремих громадян у разі ненадання інформації, а також у випадку формального підходу до відповідей на запити, які мають місце в сучасному житті.

Стаття 87 Закону України «Про Національну поліцію» [7] передбачає прийняття резолюції недовіри керівникам органів поліції. Вказана стаття передбачає можливість органів місцевого самоврядування, висловлювати незадоволення діяльністю поліції відповідного територіального підрозділу. Але, говорячи про громадський контроль, неодноразово зустрічалася думка, що його суб'єктами можуть бути і пересічні громадяни, і громадські організа-

ції. Вказана стаття передбачає механізм прийняття резолюції недовіри керівнику поліції, діяльність якого, на думку громадськості, не відповідає основним завданням діяльності поліції, варто наголосити, що контрольна діяльність громадськості буде здійснюватися через їх представників в органах місцевого самоврядування, а безпосередній вплив на діяльність поліції відсутній. Такий вплив можливий лише у судовому порядку стосовно працівників поліції, які порушують права, свободи та інтереси держави, фізичних та юридичних осіб.

Статтею 90 Закону України «Про Національну поліцію» передбачено залучення представників громадськості до спільного розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських та до перевірки інформації про належне виконання покладених на них обов'язків відповідає одній з ознак громадського контролю – змозі безпосередньо впливати на діяльність поліції [7].

Залучення громадян до атестування поліцейських, а також участь представників громадськості в конкурсному відборі на посади поліцейських є важливою ознакою демократичних змін і прагнення держави до встановлення прозорих відносин правоохоронних органів із населенням. Як зазначалося вище, формування кваліфікованого кадрового апарату до органів, що представляють собою суб'єкти забезпечення громадської безпеки, має надзвичайно важливе значення для побудови всієї системи громадської та національної безпеки. Громадський контроль у цьому випадку дозволить зменшити ризики корупції при конкурсному відборі, забезпечить прозорість такого відбору, встановить потреби громадян до конкретної посади поліцейського. Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 17.11.2015 р. № 1465 [11] передбачено, що до складу атестаційних комісій можуть бути включені, за згодою, народні депутати України, представники громадських, правозахисних організацій, представники проєктів міжнародної технічної допомоги, громадськості та засобів масової інформації за пропозиціями, які були отримані після розміщення відповідних оголошень на офіційних сайтах

Міністерства внутрішніх справ України чи органів поліції, та за наявності їхньої згоди. Керівниками територіальних органів поліції проводяться відкриті зустрічі із представниками органів місцевого самоврядування на рівнях областей, районів, міст і сіл із метою налагодження ефективної співпраці між поліцією та органами місцевого самоврядування й населенням. На таких зустрічах працівники поліції інформують населення про стан правопорядку та рівень злочинності й розглядають фактори, що сприяють їх появі. Підготовка та виконання поліцією спільних проєктів, програм і заходів з іншими державними органами (насамперед місцевими державними адміністраціями) та громадськістю здійснюється для задоволення потреб населення й покращення ефективності виконання поліцією покладених на неї завдань. З метою формування позитивного іміджу поліції проводиться вивчення громадської думки [12, с. 34]. Головна мета громадського контролю – усунення та попередження причин, які породжують цю невідповідність, забезпечення додержання об'єктами контролю писаних та неписаних норм [13, с. 47].

Суб'єктами здійснення громадського контролю за діяльністю державних органів та їх посадових осіб можуть бути як окремі громадяни, так і громадські організації. Позитивним слід відмітити, що у зв'язку із розвитком інформаційних технологій інформація про діяльність місцевої влади, правоохоронних органів стає більш доступною для громадян, а громадяни у свою чергу, є більш активними у вирішенні питань місцевого значення. Висвітлення нагальних проблем конкретних населених пунктів у соціальних мережах, висловлення недовіри до місцевої влади за допомогою санкціонованих мітингів сприяє більш якійсній роботі органів місцевої влади, дозволяє звернути увагу вище стоячих органів та керівників цих органів на проблеми регіонів і конкретних населених пунктів. Завдяки обміну та розповсюдженню інформації стає можливим вплив громадськості на прийняття рішень органами місцевої влади, а також правоохоронними органами.

Із початком повномасштабної війни Російської Федерації проти України, Указом Президента України від 24 лютого 2022 року в Україні було введено воєнний стан [14]. Статтею 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII встановлено, що «воєнний стан» – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози безпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [15]. У воєнний час на громадськість покладається значна відповідальність, люди створюють громадські об'єднання, які беруть участь у вирішенні важливих питань місцевого і державного значення в різних напрямках: соціальному, освітньому, культурному, екологічному тощо. Громадські об'єднання активно залучаються до заходів, що стосуються протидії корупції, або виступають ініціаторами таких заходів. Під час війни цей напрямок діяльності громадських об'єднань набуває особливої актуальності і необхідності. Відповідно до статті 1 Закону України «Про запобігання корупції» [16]. Громадські об'єднання відносяться до зовнішніх каналів повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону, що здійснюється шляхом повідомлення інформації викривачем через фізичних чи юридичних осіб, у тому числі через засоби масової інформації, журналістів, громадські організації, професійні спілки тощо. Також відповідно до статті 14 Закону України «Про запобігання корупції»

[16]. Громадські об'єднання мають право подавати кандидатури для участі в конкурсі з формування складу Громадської ради при Національному агентстві з питань запобігання корупції, але при умові, що такі об'єднання здійснюють діяльність у сфері запобігання та/або протидії корупції не менше двох років та мають підтвердження реалізованих ними проектів. Частиною 1 статті 21 Закону передбачено участь громадськості в заходах щодо запобігання корупції. Визначено широкий перелік прав, які мають громадські об'єднання для запобігання корупції. Із вищевказаного можна зробити висновок, що посилення значення громадськості в процесі прийняття суспільно важливих рішень призвело до внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» [16] від 14 жовтня 2014 року, відповідно до яких суб'єктами, на яких поширюється дія цього Закону, є у тому числі, представники громадських об'єднань.

Висновки

Зробимо висновок, що громадський контроль у сфері забезпечення громадської безпеки передбачає врегульований правовими нормами спосіб нагляду за діяльністю державних органів та посадових осіб із можливістю впливати на стан громадської безпеки в рамках законодавства. Проте, варто зауважити, що повноцінно таку діяльність контролем назвати не можна, оскільки, на нашу думку, для здійснення контролю важливим є можливість притягнення підконтрольного суб'єкта до юридичної відповідальності. На теперішній час в Україні лише встановлюється реальний громадський контроль за діяльністю державних органів та організацій. Це зумовлено перетвореннями в напрямку євроінтеграції, принциповими змінами в розподілі державного управління, у зв'язку із децентралізацією державної влади. Війна Російської Федерації проти України значно активізувала громадськість нашої держави. Створюються громадські об'єднання різного роду направленості. Вони вирішують питання гуманітарного, освітнього, культурного, психологічного характеру. Тому мають повноцінне право на здійснення

контролю за діяльністю суб'єктів забезпечення громадської безпеки. В умовах війни немає місця корупції чи зловживання владою, громадськість є ефективним інструментом протистояння цьому явищу. Проте, чимало суб'єктів забезпечення громадської безпеки дотримуються застарілих методів роботи, не відображають реальну статистику щодо своєї діяльності для громадськості, не усвідомлюють необхідність звітування перед населенням. Крім того, діяльність суб'єктів забезпечення громадської безпеки в багатьох випадках пов'язана із отриманням, обробкою, обміном оперативної інформації, яка не повинна знаходитися в загальному доступі. Тому забезпечення нерозголошення такої інформації, не є перешкоджанням громадського контролю, а є необхідною мірою для ефективної діяльності конкретного суб'єкта забезпечення громадської безпеки.

Література

1. Столбовий В. Поняття громадського контролю службових правовідносин у сфері національної безпеки України /- В. Столбовий // Підприємництво, господарство і право. – 2018. – № 8. – С. 106-110
2. Іжа М., Радченко О. Громадський контроль в системі публічного управління як ефективний інструмент експертизи державно-управлінських рішень / М. Іжа, О. Радченко // Публічне управління: теорія та практика. – 2012. Т. 4. – С. 74–79.
3. Клочко А.М., Собина В.О. Громадський контроль за діяльністю поліції в Україні / А. М. Клочко, В. О. Собина // Вісник НУЦЗУ. Серія: Державне управління. – 2017. – № 1 (6). – С. 194–200.
4. Гаращук В. М. Контроль та нагляд у державному управлінні Харків : Фоліо, 2002. – 176 с.
5. Наливайко Т. В. Громадський контроль в Україні як інститут громадянського суспільства :теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Львів, 2010. 21 с.
6. Євген Захаров Громадський контроль та права людини. Громадська мере-

жа «Опора» Електронний ресурс [Режим доступу]: <https://opora.lviv.ua/?p=529><http://opora.lviv.ua/?p=529>

7. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

8. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР // Голос України від 22.10.1996

9. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI // Урядовий кур'єр від 15.02.2011 – № 28

10. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави : Закон України від 19.06.2003 № 975-IV // Урядовий кур'єр від 22.08.2003 – № 156.

11. Право та правила участі громадськості у конкурсному відборі на посади правоохоронних органів передбачені Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 17.11.2015 р. № 1465 [<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1445-15/paran15#n15>]

12. Медведенко С. В. Поняття та форми громадського контролю за діяльністю Національної поліції України / С. В. Медведенко // Прикарпатський юридичний вісник. – 2019. - № 2 (27). – С. 32-36.

13. Гладун З. С. Державна політика охорони здоров'я в Україні (адміністративно-правові проблеми формування і реалізації) : монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2005. 460 с.

14. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

15. Про правовий режим воєнного стану: закон України від 12.05.2015 № 389-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/T150389>

16. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

Yevdokimenko Serhii Anatoliiovych
**PUBLIC CONTROL OVER THE
ACTIVITIES OF PUBLIC SAFETY
ENTITIES, ROLE AND PLACE OF THE
PUBLIC IN IMPLEMENTING SUCH
CONTROL IN TERMS OF MARTIAL LAW**

The author of the article has studied specific features of public control over ensuring public safety. The author has singled out the importance of public control over the activities of state authorities and their officials in the context of global amendments in the legislation, including the decentralization of state power. The opinions of modern scholars on the issue of public control and its application in the field of ensuring public safety have been analyzed. The need to create a mechanism for the introduction of public control over the activities of ensuring public safety entities has been emphasized. It has been noted that the aim of the reform of the national security and defense sector should be its transformation into a democratically controlled and accountable mechanism, if there is a perfect system of governance and control within the executive branch of power and public administration.

The real public control over the activities of state authorities and organizations is being established at present time in Ukraine. It is due to the changes in the direction of European integration, fundamental changes in the distribution of public administration, in relation to the decentralization of state power. The author has noted the need to eliminate the outdated approach to ensure public safety, since there are cases when officials of state authorities and organizations are not aware of the need to report to the public. The author has stressed the need to use international experience in this area, while adapting the latest mechanisms and methods of public control to the current legislation of Ukraine.

Key words: public safety, public order, public control, war, martial law, human and civil rights and freedoms, provision, state authorities, organizations, entities that ensure public safety.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБОВ'ЯЗКОВОСТІ ВИКОНАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

ГРАБИЛЬНИКОВА Олена Анатоліївна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного, трудового та господарського права Дніпровського національного університету ім. Олеса Гончара.

ORCID ID: 0000-0001-5523-6254

ЛЕГЕЗА Євген Олександрович - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права Університету митної справи та фінансів

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9134-8499>

УДК 342.9:5.08

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.1.9

У науковій статті розкрито принципи обов'язковості судових рішень в адміністративному судочинстві України. Визначено проблемні аспекти розуміння цього поняття та окреслено напрями реформування адміністративного процесу в державі. Принцип обов'язковості рішення суду в адміністративному судочинстві має комплексний характер, стрижнем якого є судове рішення. Установлено, що для повернення довіри до судової влади необхідність судової реформи є вирішенням і беззаперечним питанням, для комплексного вирішення проблем здійснення правосуддя, зокрема принципу обов'язковості рішень в адміністративному судочинстві.

Проаналізувавши сучасне українське законодавство та правову доктрину стосовно принципу обов'язковості рішення суду в адміністративному судочинстві можна зробити висновок, що він має комплексний характер, стрижнем якого є судове рішення. Прийняття судового рішення (постанови) в адміністративному судочинстві є ключовим етапом у розв'язанні публічно-правового спору. Як державно-владний акт із застосування права, воно містить індивідуальне розпорядження, обов'язкове для виконання як для учасників процесу, так і для тих, хто не брав безпосередню участь у судовому процесі. Сутність судового рішення, властивості законної сили, зокрема виконуваності, засвідчує правовий стан ефективної реалізації завдання адміністративного судочинства щодо захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав

та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин.

Зроблено висновок, окреслення проблеми тлумачення та впровадження конституційних засад судочинства, зокрема в адміністративному судочинстві, є ключовим етапом на шляху реалізації завдань судової реформи. Необхідність судової реформи є вирішенням та беззаперечним питанням, вимогою українського суспільства та міжнародних партнерів. Головною її метою є повернення довіри до судової влади не тільки шляхом люстраційних процесів, але й комплексного вирішення проблем здійснення правосуддя, зокрема принципу обов'язковості рішень в адміністративному судочинстві.

Ключові слова: адміністративне судочинство, виконавче провадження, обов'язковість, суд, суб'єкт владних повноважень, рішення, судочинство.

Ситуація сьогодення показує, що реалізацію поставлених завдань адміністративного судочинства було провалено. Україна вкотре намагається реалізувати європейські принципи та моделі судової системи, зокрема й адміністративної юстиції. Етап судової реформи пов'язаний із конституційними змінами, що відбулись у червні 2016 року та прийняттям закону України «Про судоустрій і статус суддів» у новій редакції. Подальшими кроками щодо реалізації реформи є зміна процесуального законодавства. Так, Радою з питань судової реформи при Президенті України було розроблено

та презентовано для обговорення проекти процесуальних кодексів, зокрема Кодексу адміністративного судочинства України. Одним із завдань передбачених змін є практичне втілення засад (принципів) судочинства, проголошених у Конституції України.

Принципи права та судочинства, зокрема принципи адміністративного судочинства, неможливо розглядати без урахування їх загальної єдності, взаємопов'язаності. Вони тісно переплітаються, деякі впливають один з одного. Уся сукупність принципів повинна утворювати струнку систему основних засад, які не суперечать одна одній і після закріплення у чинному законодавстві оформлюються як явища правової реальності [9, с. 55].

Дослідження природи принципів права та судочинства привертає увагу науковців різних галузей процесуального права. У цій сфері відзначаємо праці В.Б. Авер'янова, В.Д. Бринцева, І. Єлістратова, І.Б. Коліушко, О.М. Пасенюка, Н.Б. Писаренко, Ю.С. Педька, Н.Г. Саліщевої, А.О. Селіванова, М.М. Тищенко та інших.

Метою дослідження є розкриття принципу обов'язковості судових рішень як принципу адміністративного судочинства з урахуванням сучасних тенденцій судової реформи.

Однією із конституційних засад судочинства, що характеризує судову владу та гарантує доступність правосуддя, є принцип обов'язковості судових рішень, який розкривається не тільки у доктринальному розумінні, а й утілюється в низці законів та процесуальних кодексів.

Зокрема, закон України «Про судоустрій і статус суддів» затверджує, що кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом. Саме на багатогранності принципу обов'язковості судових рішень зосереджується увага у законі. Так, характерною складовою принципу є те, що судові рішення, яким закінчується розгляд справи в суді, ухвалюється іменем України, а в разі набрання законної сили є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого само-

врядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи не можуть ухвалювати рішення, які скасовують судові рішення або зупиняють їх виконання. Наступною складовою обов'язковості є урахування судових рішень іншими судами в порядку, визначеному законом, як преюдиційність. Важливою складовою є здійснення контролю за виконанням судового рішення, який покладено на суд у межах повноважень, наданих йому законом, із наданням можливості за невиконання судових рішень застосовувати юридичну відповідальність, передбачену законом [9, с. 56].

Принцип обов'язковості судових рішень в адміністративному судочинстві втілюється безпосередньо в Кодексі адміністративного судочинства, а саме щодо обов'язковості судових рішень (стаття 14), підстав для звільнення від доказування (стаття 72), наслідків набрання законної сили судовим рішенням (стаття 255), судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративних справах (стаття 267).

Спираючись на нормативно-правове закріплення визначень змісту принципу обов'язковості судових рішень та використовуючи теоретичні здобутки процесуальної науки, спробуємо дослідити сутність принципу обов'язковості судових рішень в адміністративному судочинстві.

Важливим етапом у розгляді адміністративної справи є прийняття судового рішення, яким підтверджується наявність або відсутність спірного правовідношення, внаслідок чого здобувають судовий захист прав і законних інтересів суб'єктів адміністративного права. Крім здійснення функції із захисту прав та законних інтересів суб'єктів права, рішення адміністративного суду забезпечує правопорядок у сфері публічно-правових відносин [12].

Обов'язковість судових рішень пов'язують із таким поняттям, як законна сила, яку слід розуміти як такий стан рішення, коли воно стає максимально неотторканим у результаті прояву властивостей, що надають рішенню стабільності та не-

змінності. У процесуальній науці законна сила судового рішення характеризується такими властивостями, як обов'язковість чи загальнообов'язковість, незаперечність, виключність, преюдиціальність, здійсненість, стійкість, остаточність, виконуваність та інші [10].

Традиційно у процесуальній науці досліджуються питання щодо меж законної сили судового рішення, але вони досі залишаються дискусійними.

Так, стосовно суб'єктивних меж законної сили науковці пропонують різні думки, звужуючи коло суб'єктів, на яких розповсюджується обов'язковість судового рішення, або розширюючи їх на всіх суб'єктів права. Досліджуючи юридичну природу правових наслідків судового рішення, процесуалісти зосереджують увагу на таких наслідках процесуального характеру, тобто наслідках процесуального стану осіб, на які розповсюджується дія судового рішення та матеріально-правового характеру, пов'язаного із суб'єктивними правами та обов'язками [1].

Так, найбільш зацікавленими особами у рішенні суду в його обов'язковості є сторони за справою - позивач та відповідач. Вони, насамперед, повинні підпорядкуватися рішенню, яке ухвалив адміністративний суд. Обов'язковість законної сили рішення розповсюджується і на третіх осіб, що беруть участь у розгляді справи адміністративним судом. Для третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги, рішення обов'язкове безпосередньо щодо її суб'єктивного права, яке в результаті набрання законної сили стає остаточно підтвердженим. Для третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог, наслідки не пов'язані з рішенням, що набрало законної сили, але можуть стосуватися обов'язковості іншого рішення, прийнятого у порядку регресного позову [9, с. 56].

Інших учасників адміністративного судочинства, наприклад, представники сторін та третіх осіб, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, законна сила судового рішення безпосередньо не стосується, оскільки у них відсутня матеріальна зацікавленість по відношенню до предмета спору.

Водночас для осіб, які не є учасниками адміністративного судочинства, рішення

суду обов'язкове лише тією мірою, якою їх стосується його дія.

Окреслення дії судового рішення колом матеріально зацікавлених суб'єктів адміністративного судочинства призначено для позначення кола суб'єктів, які вимагали його виконання. Обов'язковість судового рішення означає, що всі особи, незалежно від того, є вони учасниками судового процесу чи ні, повинні рахуватися з рішенням суду, а у разі необхідності сприяти його виконанню [11].

Але треба наголосити, що рішення суду є правозастосовним, індивідуально-визначеним актом правосуддя, і його загальнообов'язковість означає, що всі на території України з ним повинні рахуватися, навіть якщо вони не брали безпосередньої участі в судовому процесі. Метою рішення адміністративного суду є не тільки врегулювання конкретного спірного публічно-правового правовідношення, а й укріплення законності у сфері публічного управління загалом.

Щодо об'єктивних меж законної сили судового рішення, то з ними пов'язують предмет судового рішення, тобто розповсюдження законної сили на конкретне коло фактів та правовідносин.

Доречно вказати, що істинність відносин і фактів, установлених судом і зафіксованих у рішенні суду, що набрало законної сили, не може оскаржуватися в іншій судовій справі за участю тих самих сторін (ч. 2 статті 255 КАС України). Щодо обов'язковості урахування (преюдиційності) судових рішень для інших судів слушною думкою є така: «суд вищої інстанції слідуватиме своїй позиції, яку вироблено під час розгляду подібних справ, і скасовуватиме рішення, у яких суди нижчого рівня необґрунтовано відійшли від цієї позиції» [1, с. 238].

Із цього приводу слід зазначити, що доцільними є два різні поняття: виконуваність рішення суду та виконуваність як властивість законної сили судового рішення. Для з'ясування спірної позиції необхідно проаналізувати дію властивості виконуваності у часі. Виконуваність судового рішення передбачає, що прийняте судом рішення може бути виконане добровільно як ще до на-

брання законної сили, так і після. Зокрема, реалізація судових рішень можлива шляхом їх добровільного виконання. Останнє може полягати в активній поведінці суб'єкта або в утриманні від учинення певних дій (бездіяльності). Такий спосіб реалізації судових рішень є найкращим і найбільш безболісним. Під час добровільного виконання рішень спостерігаються матеріально-правові відносини, які ґрунтуються на рішенні суду і волевиявленні суб'єктів виконати його добровільно [10].

Виконуваність як властивість законної сили рішення виникає з моменту набрання чинності, а рішення, не виконане добровільно, у такому разі може бути виконане примусово. Примусовість ми розуміємо як можливість зовнішнього впливу на поведінку суб'єктів. Але примус діє лише в тому разі, коли суб'єкти ухиляються від поведінки, встановленої судовим рішенням. Тому ухвалення судового рішення не тягне за собою автоматично застосування примусових заходів. Для цього необхідна фактично протиправна поведінка суб'єктів, які ухиляються від виконання рішення суду [9, с. 56].

Добровільність виконання судового рішення в адміністративному судочинстві досягається за допомогою передбачення вимог до змісту судового рішення, а також здійснення судового контролю за виконанням судових рішень. Так, з метою забезпечення судового контролю за своєчасним і належним виконанням судового рішення суд у резолютивній частині рішення повинен повніше використовувати право покласти обов'язок на суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалено судове рішення, подати у визначений строк звіт про виконання судового рішення (частина перша статті 267 КАС України) [2].

Але з аналізу чинного законодавства щодо питання виконання судового рішення можна зробити висновок, що більше уваги приділяється саме примусовому виконанню рішень. Законодавчу основу примусового виконання судових рішень в адміністративних справах закріплено Кодексом адміністративного судочинства України та законами України «Про виконавче провадження», «Про органи та осіб, які здійснюють приму-

сове виконання судових рішень і рішень інших органів», «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» [9, с. 5у].

Згідно зі статтею 1 Закону «Про виконавче провадження» виконавче провадження як завершальна стадія судового провадження і примусове виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб) - це сукупність дій органів і осіб, що спрямовані на примусове виконання рішень і проводяться на підставах, у межах повноважень та у спосіб, визначений українським законодавством. А у статті 5 цього закону йдеться про те, що примусове виконання рішень в Україні покладається на органи державної виконавчої служби (державних виконавців) та у передбачених випадках на приватних виконавців, правовий статус та організація діяльності яких встановлюються Законом України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» [9, с. 56].

Ефективність як нормативно-правового регулювання примусового виконання рішень адміністративного суду, так і порядку його реалізації уповноваженими органами та посадовими особами, а саме державними виконавцями, можна простежити з офіційних статистичних даних, презентованих Вищим адміністративним судом в Аналітичному огляді стану здійснення адміністративного судочинства у 2016 році. Так, загальна кількість справ і матеріалів, що надійшли до адміністративних судів у 2016 році, складає 215 339, з них другим за чисельністю видом звернень до місцевих адміністративних судів є заяви, подання, клопотання, подані у порядку виконання судових рішень, а саме: 25 642 (12%) проти 17 163 (7%) таких заяв у 2015 році. Такий показник в окружних судах складає 17 741 (14%) проти 7833 (5%) у 2015 році. Збільшення цього показника, як зазначає Вищий адміністративний суд, відбулося внаслідок розгляду заяв про заміну сторони у виконавчому провадженні - реорганізованого чи перейменованого органу публічної влади [3].

На важливість значення виконуваності рішення суду, як гарантії дотримання принципу обов'язковості судових рішень, зверталась увага не тільки науковців та правників,

це було неодноразовим предметом розгляду Європейського суду з прав людини. Так у своїх рішеннях Європейський суд з прав людини наголошував, що «право на звернення до суду було б ілюзорним, якби національна правова система Договірної Сторони дозволяла, щоб остаточне, обов'язкове для виконання судові рішення залишалося невиконаним, шкодячи одній зі сторін, і не передбачала би при цьому гарантій виконання судових рішень» [4], «виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, має розглядатися невід'ємною частиною «судового розгляду» [5].

На системну проблему невиконання або тривалого невиконання судових рішень, що призводить до порушення Європейської конвенції з прав людини, неодноразово зверталась увага Європейського суду з прав людини, як-от у рішенні у справі «Войтенко проти України» [6] та у пілотному рішенні «Іванов проти України» [7]. Україну було зобов'язано запровадити ефективний засіб юридичного захисту, який би забезпечив адекватний та достатній захист від невиконання або затримки у виконанні рішень національного суду, за виконання якого вона несе відповідальність відповідно до принципів, установлених практикою Європейського суду з прав людини. Важливим є те, що Європейський суд звертає увагу на необхідність контролю держави, а також на тому, що саме держава виступає боржником в особі тих чи інших державних органів або підприємств (група налічує більше 400 підібних справ) [8, с. 42-45].

Складовою принципу обов'язковості судових рішень є також юридична відповідальність за невиконання судових рішень, що набрали законної сили. Законодавством за невиконання судових актів може бути застосована відповідальність на підставі статті 267 Кодексу адміністративного судочинства України, розділу XI «Відповідальність у виконавчому провадженні» Закону України «Про виконавче провадження» та статті 382 Кримінального кодексу України [9, с. 57].

Так, у порядку здійснення судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративних справах у разі неподання звіту суб'єкта владних повноважень про

виконання постанови суддя своєю ухвалою може накласти на керівника суб'єкта владних повноважень, відповідального за виконання постанови, штраф у розмірі від десяти до тридцяти мінімальних заробітних плат. Ініціатором цього провадження може бути за клопотанням позивача.

Особливістю цього виду відповідальності є реалізація не тільки штрафної, каральної функції, а одночасно й правовідновлюючої. Підтвердженням цієї тези є зміст статті 267 Кодексу адміністративного судочинства України: «половина суми штрафу стягується на користь позивача, інша половина - до Державного бюджету України». Повторне невиконання обов'язку тягне за собою застосування нового штрафу, розмір якого при цьому збільшується на суму штрафу, який було або мало бути сплачено за попередньою ухвалою. Під час розгляду справи за клопотанням органу чи посадової особи, відповідальних за виконання судового рішення на підставі відповідних доказів суд може зменшити розмір штрафу на користь Державного бюджету України за невиконання або неналежне виконання постанови на суму штрафу, накладеного за ці ж дії державним виконавцем у виконавчому провадженні [9, с. 57].

Притягнення до відповідальності за невиконання судового рішення та сплата штрафу не звільняє від обов'язку виконати постанову суду і подати звіт про її виконання [11].

Як вид юридичної відповідальності можна також зазначити можливість суду після виявлення під час розгляду справи порушення закону постановлення окремої ухвали направити її відповідним суб'єктам владних повноважень для вжиття заходів щодо усунення причин та умов, що сприяли порушенню закону. У разі необхідності суд може постановити окрему ухвалу про наявність підстав для розгляду питання щодо притягнення до відповідальності осіб, рішення, дії чи бездіяльність яких визнаються протиправними (стаття 166 Кодексу адміністративного судочинства України) [12].

Залишення посадовою особою без розгляду окремої ухвали суду або невжиття за-

ходів щодо усунення зазначених у ній порушень закону, так само несвоєчасна відповідь на окрему ухвалу суду тягне адміністративну відповідальність, що передбачена статтею 185-6 Кодексу України про адміністративні правопорушення [9, с. 58].

У разі невиконання без поважних причин у встановлений виконавцем строк рішення, що зобов'язує боржника виконати певні дії, а також за невиконання законних вимог виконавця, зокрема за несвоєчасне подання або неподання звітів про відрахування із заробітної плати та інших доходів боржника, неподання або подання неправдивих відомостей про доходи і майновий стан боржника, ненадання боржником на вимогу виконавця декларації чи зазначення у декларації неправдивих відомостей або неповідомлення про зміну таких відомостей, неповідомлення боржником про зміну місця проживання (перебування) чи місцезнаходження або місця роботи (отримання доходів), а також за неявку без поважних причин за викликом виконавця, винні особи несуть відповідальність відповідно до закону України «Про виконавче провадження» [9, с. 58].

Найсуворіша відповідальність передбачена статтею 382 Кримінального кодексу України - умисне невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкоджання їх виконанню. Суб'єктом злочину є фізична особа, службова особа, зокрема службова особа, яка займає відповідальне чи особливо відповідальне становище, та особа, раніше судима за вказаний злочин [9, с. 58].

Проаналізувавши сучасне українське законодавство та правову доктрину стосовно принципу обов'язковості рішення суду в адміністративному судочинстві, можна зробити висновок, що він має комплексний характер, стрижнем якого є судові рішення. Прийняття судового рішення (постанови) в адміністративному судочинстві є ключовим етапом у розв'язанні публічно-правового спору. Як державно-владний акт із застосування права, воно містить індивідуальне розпорядження, обов'язкове для виконання як для учасників процесу, так і для тих, хто не брав безпосередню участь у судовому процесі. Сутність судового рішення, власти-

вості законної сили, зокрема виконуваності, засвідчує правовий стан ефективної реалізації завдання адміністративного судочинства щодо захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин.

Отже, окреслення проблеми тлумачення та впровадження конституційних засад судочинства, зокрема в адміністративному судочинстві, є ключовим етапом на шляху реалізації завдань судової реформи. Необхідність судової реформи є вирішеним та беззаперечним питанням, вимогою українського суспільства та міжнародних партнерів. Головною її метою є повернення довіри до судової влади не тільки шляхом люстраційних процесів, але й комплексного вирішення проблем здійснення правосуддя, зокрема принципу обов'язковості рішень в адміністративному судочинстві.

Література

1. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права. Навч. посіб./ За заг. редакцією Куйбіди Р.О., Шишкіна В.І. К. : Старий світ, 2006. 576 с.
2. Пленум Вищого адміністративного суду України постанова 20.05.2013 № 7 «Про судові рішення в адміністративній справі». URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007760-13#Text/>.
3. Аналітичний огляд етапу здійснення адміністративного судочинства у 2016 році. Вищий адміністративний суд України URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007760-13#Text>
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Горнсбі проти Греції» від 19 березня 1997 року. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_079#Text
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ромашов проти України». *Вісник Верховного Суду України*. 2004. № 11.- С. 31-33.
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Войтенко проти України». *Вісник Верховного Суду України*. 2004. 10.- С. 28-29.
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Іванов проти України» від

15 жовтня 2009 року. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479#Text

8. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр.,- допов. К., 2015. 208 с.

9. Капля О. Обов'язковість судових рішень як принцип адміністративного судочинства України. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. № 4. 2017. С. 56-59.

10. Leheza, Yevhen, Nalyvaiko, Larysa Sachko, Oleksandr Shcherbyna, Victor. Shepik-Trehubenko. Olha (2022). Principles of law: Methodological approaches to understanding in the context of modern globalization transformations. *Ius Humani. Law Journal*, 11(2), 55-79. <https://doi.org/https://doi.org/10.31207/ih.v11i2.312>

11. Leheza, Yevhen. Pisotska, Karina. Dubenko, Oleksandr. Dakhno, Oleksandr. Sotskyi, Artur 2022. The Essence of the Principles of Ukrainian Law in Modern Jurisprudence. *Revista Jurídica Portucalense*, December, 342-363. DOI: [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(32\)2022.ic-15](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(32)2022.ic-15) <https://revistas.rcaap.pt/juridica/article/view/28026>.

12. Matviichuk, Anatolii. Shcherbak, Viktor. Sirko, Viktoria. Malieieva, Hanna. Leheza, Yevhen. 2022. Human principles of law as a universal normative framework: Principios humanos del derecho como marco normativo universal. *Cuestiones Políticas*, 40(75), 221-231. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4075.14>

SUMMARY

The scientific article reveals the principle of binding court decisions in the administrative justice system of Ukraine. Problematic aspects of the understanding of this concept are identified and directions for reforming the administrative process in the state are outlined. The principle of binding court decisions in administrative proceedings has a complex nature, the core of which is the court decision. It was established that in order to restore trust in the judiciary, the need for judicial reform is a settled and indisputable issue, for a comprehensive solution to the problems of the administration of justice, in particular, the principle of the binding nature of decisions in administrative proceedings.

Having analyzed modern Ukrainian legislation and legal doctrine regarding the principle of binding court decisions in administrative proceedings, it can be concluded that it has a complex nature, the core of which is the court decision. Adoption of a court decision (resolution) in administrative proceedings is a key stage in the resolution of a public legal dispute. As a state-authority act on the application of law, it contains an individual order that is mandatory for both the participants in the process and those who did not directly participate in the legal process. The essence of the court decision, the properties of legal force, in particular, enforceability, attests to the legal status of the effective implementation of the task of administrative proceedings to protect the rights, freedoms and interests of natural persons, the rights and interests of legal entities in the field of public legal relations.

It was concluded that the outline of the problem of interpretation and implementation of the constitutional principles of judicial proceedings, in particular in administrative proceedings, is a key stage on the way to the realization of the tasks of judicial reform. The need for judicial reform is a resolved and indisputable issue, a demand of Ukrainian society and international partners. Its main goal is to restore trust in the judiciary not only through lustration processes, but also through a comprehensive solution to the problems of the administration of justice, in particular, the principle of the binding nature of decisions in administrative proceedings.

Key words: administrative proceedings, executive proceedings, obligation, court, subject of authority, decision, judicial proceedings.

ОСНОВНІ ФОРМИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ В НІМЕЦЬКІЙ ІМПЕРІЇ (1871–1918 РР.)

ПАСЛАВСЬКА Н. Т. - доцент кафедри адміністративного та фінансового права Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID iD: 0000-0002-1450-9970

УДК: 342.565.4.018.05(430)''1871/1918''(091)(045)

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.1.10

Цель статьи заключается в исследовании историко-правового опыта формирования основных форм административной юстиции в Германской империи в 1871–1918 гг. Речь идет о споре между представителями традиционного «административного надзора» и сторонниками широкого контроля за государственным управлением путем независимых судов. Первое направление преобладало на земельном уровне и имело форму саморегулирования и руководствовалось принципами целесообразности и эффективности. Представители второго направления отстаивали возможность обращения в независимые суды для защиты личных прав перед властью.

Однако административные суды германских земель в последней трети 19 в. основывались не на единой основной концепции, а показывали широкий спектр индивидуальных отличий. Это касалось не только процесса передачи дела в высшую инстанцию, но и особенностей его состава.

В отличие от большинства стран на уровне империи не была создана всеобщая административная юстиция, которая выходит за пределы отдельных территорий.

Ключевые слова: Германская империя, административная юстиция, административный суд, конституция Паульскирхе, история административной юстиции Германии.

Постановка проблеми

Адміністративна юстиція – це один із апробованих способів вирішення спорів, які

виникають між приватними особами та органами публічного управління. Весь комплекс завдань, які постають перед юридичною наукою та законодавцем Української держави, особливо в ситуації протистояння російській агресії, потребує вивчення зарубіжного досвіду, з метою його опрацювання та застосування, а також критичного перегляду чинного законодавства України, що регулює порядок вирішення в судах публічно-правових справ. Адміністративна юстиція Німеччини має доволі тривалу традицію, однак визначні події цього процесу припадають на 19 ст. Тому важливо проаналізувати історико-правовий досвід адміністративної юстиції Німеччини згаданого періоду і скористатися ним для вдосконалення інституту адміністративної юстиції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Адміністративне судочинство в Німеччині започатковано створенням 1 жовтня 1864 року Вищого адміністративного суду у землі Баден. Однак йому передував довгий процес формування німецької адміністративної юстиції, ускладнений територіальними переділами, бюрократизацією адміністрування та війнами.

Питаннями правового регулювання адміністративної юстиції в Німеччині займається багато німецьких правників: J. Bader, H. Erichsen, D. Ehlers, W. Heyde, F. Hufen, R. Messerschmidt, K. Redeker, I. Richter, G. F. Schuppert, R. Schmidt, G. Scholz. Але

проблеми її становлення та розвитку вивчали лише окремі німецькі історики права, серед яких Ch. Steinbeiß-Winkelmann, Н. Kühl, R. Naumann, W. Kohl, J.-D. Kühne та ін. У рамках загального огляду організації діяльності сучасної адміністративної юстиції ФРН означеної проблематики торкаються такі українські науковці, як Бевзенко В. М., Мельник Р. С., Комзюк А. Т., Решота В. В., Тищик Б. Й., Шишкін В. І. та ін.

Формулювання цілей

Метою статті є вивчення історико-правового досвіду формування основних форм адміністративної юстиції в Німецькій імперії у 1871–1918 рр.

Виклад основного матеріалу

Для історії адміністративної юстиції Німеччини 19 ст. характерною є суперечка між прибічниками традиційного «адміністративного нагляду» та прихильниками якомога ширшого контролю над державним управлінням шляхом незалежних судів [1, с. 910; 2, с. 389, 391]. Адміністративний нагляд, який також називали «адміністративною юстицією» [3, с. 363], у першій половині 19 століття переважав на земельному рівні та мав форму саморегулювання. Він здійснювався через зв'язані інструкціями органи, які входили до виконавчої влади і мали як адміністративні завдання, так і вирішували спори в адміністративному порядку. Характерним для нього був не судовий розгляд, а розгляд з погляду доцільності та ефективності [4, с. 18]. Заміна подібного адміністративного нагляду можливістю звернення до незалежних судів для захисту особистих прав перед державною владою відносилось до основних конституційних вимог ліберального міщанства 19 століття. Хоча впродовж Доберезневого періоду (1851–1848 рр.) сили прихильників ліберального адміністративного судочинства зміцнювалися, на їхньому фоні виникає «політико-правове випадкове об'єднання» між частиною ліберальних політиків-правників та прихильників монархічного принципу [5, с. 9]. Однак конституція Паульскірхе 1849 року пішла слідом за ліберальною більшістю та прописала в абз. 1 § 182 гарантію захисту права в незалежних

судах: «Адміністративний нагляд припиняється; з усіх питань порушення права вирішують суди» [6, с. 101]. Це конституційне положення, яке у § 181 супроводжувалося чітким розмежуванням юстиції та адміністрації, було конкретною відмовою від внутрішньоуправлінського адміністративного судочинства. Чи передача відповідальності судам за правовий захист від усіх порушень, включно з актами державної влади, мала на увазі лише наявні звичайні суди, чи абз. 1 § 182 Конституції Паульскірхе створював можливість для виникнення майбутніх незалежних адміністративних судів, викликало сумніви у сучасників [6, с. 18]. Окрім цього, Конституція Паульскірхе передбачала імперський суд з розширеними повноваженнями не лише з приватно-правових та кримінальних справ, але й з публічно-правових [7], який би орієнтувався на Верховний суд США і який виконав роль попередника Федерального конституційного суду [8, с. 115, 198, 385].

Разом з прийняттям Конституції Паульскірхе продовжилась дискусія щодо найкращого варіанту організаційно-функціонального механізму адміністративно-правового захисту [2, с. 389]. Зокрема, Отто Бер виступав за «державно-судове вирішення» в сенсі Конституції Паульскірхе та всебічний правовий захист від державно-правових порушень, який здійснюється звичайними судами [9, с. 68]. Однак він також допускав можливість виникнення спеціально організованих судів нижчої інстанції, побудувавши таким чином місток до концепту адміністративної юстиції [9, с. 71]. З іншого боку, Рудольф фон Гнайст наполягав на «адміністративній юстиції», що здійснювалася б колегіальними органами через «постійних незалежних посадових осіб» та почесних членів, які мали походити з буржуазії [10, с. 167]. Ця концепція відштовхувалася від того, що адміністративна юстиція є особливою формою адміністративної діяльності, яка має здійснюватися в судочинстві, а тому вона організаційно та функціонально належить адміністрації і насамперед служить для об'єктивного контролю за законністю. Водночас на вимогу про «адміністративну юстицію» вплинула ліберальна ідея розме-

жування держави та суспільства, а також чітке розділення між приватним та публічним правом, які не забезпечували контроль за адміністрацією звичайними судами. Гнайст наполягав на інституційному відділенні від міністерської адміністрації лише для третьої контрольної інстанції, яка обмежувалася касаційними рішеннями і мала перевіряти лише дотримання законодавчих меж та форм повноважень. У цьому відношенні передача справ до звичайних судів розглядалася як можлива. 12-тий Німецький конгрес юристів 1875 року дотримувався представленого доповідачем Гнайстом підходу та виступав за встановлення адміністративної юстиції, яка доповнює звичайну юстицію [11, с. 221].

Зрештою, у правовій реальності Німецької імперії судово-державний підхід до вирішення проблеми, що б ґрунтувався на Конституції Паульскірхе, не став визначальним. Однак і повернення до адміністративної юстиції у формі традиційного адміністративного судочинства теж не відбулося. Ще раніше, з 1863 року, майже в усіх німецьких землях були створені незалежні загальні адміністративні суди, які були відокремлені принаймні у вищій інстанції від чинної адміністрації, у той час як у нижчій інстанції не було чіткого розмежування між адміністративними спорами (у звичайних судах) та адміністративним судочинством. У політичному контексті незалежні адміністративні суди досягли компромісу між вимогою можливого якомога ширшого правового захисту у сфері публічного права та відмовою від повноцінної функції контролю звичайних судів за адміністрацією. Проте адміністративні суди німецьких земель в останній третині 19 ст. ґрунтувалися не на єдиній основній концепції, а показували широкий спектр індивідуальних відмінностей. Це стосувалося не лише процесу передачі справи до вищої інстанції, але й особливо її складу. Адміністративні суди земель лиш частково склалися з незалежних суддів. У той же час же у багатьох випадках – особливо у невеликих землях – судьями були переважно діючі адміністративні посадовці. Таким чином існували різні форми юрисдикції земельних судів. Тільки в декількох землях шлях до

адміністративних судів був значною мірою відкритим на основі загального положення для визначення юрисдикції, тоді як юрисдикція адміністративних судів була здебільшого обмежена за принципом виключного переліку [3, с. 369]. Інші відмінності стосуються напрямку та обсягу адміністративного судового контролю, зокрема питання обмеження захисту суб'єктивних прав та можливості перевірки дискреційних рішень. Підтверджується думка німецьких фахівців адміністративного права щодо розрізнення південно-німецького типу адміністративного судового контролю, який був більше орієнтований на захист суб'єктивних прав, та північнонімецького, який переважно підлягав додатковому або об'єктивному контролю з боку управління [12, с. 744]. При підготовці судових розглядів суперечливими були насамперед регулювання позиції органів державної влади в адміністративному судочинстві. Згідно із сучасним розумінням законодавства, порівняно з позивачем, органи влади лише частково мали роль учасника, тоді як інші землі також мали так звані процедури розгляду юридичних скарг на додачу до спорів сторін, у яких державні органи влади не були у ролі відповідача. Незважаючи на свої частково незвичні, прогресивно розроблені процесуальні закони, адміністративні суди земель часів Німецької імперії відрізнялися від адміністративних судів відповідно до Основного Закону ФРН у багатьох аспектах. Відсутність комплексного адміністративно-правового захисту внаслідок принципу виключного переліку, наприклад у зв'язку із «Законом соціалістів» від 21 жовтня 1878 року [13, с. 351], який уможливив комплексні заходи проти «об'єднань, які соціал-демократичними, соціалістичними та комуністичними зусиллями мають на меті повалити чинний державний чи суспільний лад» (§1). Адміністративний судовий захист від заборон поліцією товариств, публікацій, зборів чи збору внесків не був можливим на державному рівні. І навпаки, у деяких випадках ті, кого це стосується – наприклад, у випадку заборони зборів – могли лише подати внутрішню адміністративну скаргу. Лише в окремих випадках можна було подати скаргу до спеціальної Імперської комісії,

яка мала статус спеціального Імперського адміністративного суду.

На відміну від більшості країн, на рівні імперії не було створено загальної адміністративної юстиції, яка виходить за межі окремих територій. Конституція Німецької імперії від 16 квітня 1871 року [14, с. 63], за якою імперія, за концепцією конституції Паульскірхе, отримала структуру федеральної держави, що складалася з 22 земель монархії і 3 міських республік та, на відміну від конституції Паульскірхе, не встановлювала жодної чіткої гарантії правового захисту незалежними судами. Боротьба за призначення судової влади у відносинах між імперією та федеральними землями відіграла центральну роль у процесі об'єднання Німеччини, оскільки значення судової влади як атрибута державності та як засобу формування єдиної держави міцно закріпилося у свідомості всіх політичних діячів ще з часів дебатів щодо створення конституції Паульскірхе. Вимога юридичного обов'язку та судового контролю над державними діями надалі належали до центральних питань ліберальної буржуазії. Проте у новоствореній Німецькій імперії ця вимога була задоволена не на конституційному рівні, а через законодавчі норми, що були нижче конституції, а саме через «Закон про судоустрій» від 27 січня 1877 року [15, с. 41] та інші закони про імперську юстицію, які в часи великої та напруженої внутрішньополітичної різнорідності мали на меті сприяти внутрішньому миру. Відповідні законодавчі повноваження імперії щодо судової процедури були конституційно пов'язані з компетенцією цивільного права (ст. 4 № 13), яка після жорстоких політичних суперечок з 1873 р. була розроблена як комплексна компетенція для всього цивільного права. Тоді як закони імперії щодо цивільної та кримінальної юстиції становили центральні та загальнодержавні наріжні камені верховенства права, які застосовувалися як на імперському рівні, так і рівні федеральних земель – єдина судова система, єдине процесуальне право, єдина гарантія щодо незалежності судової влади у фактичному та особистому планах, захист адміністративного права залишився первинно цариною федеральних земель.

Боротьба за адміністративний суд імперії характеризувалася суперечкою між унітаризмом та партикуляризмом, яка в кінцевому результаті виявилася безуспішною.

Після набуття чинності імперської конституції 1871 року велася дискусія щодо ідеї єдиної імперської адміністративної юстиції, зокрема, на 30-тій Конференції німецьких юристів у 1910 році, після якої експертні думки Ріхарда Тома та Герхарда Аншютца на підтримку згаданої ідеї, незважаючи на розбіжності в деталях, були схвалені, але не отримали підтримки більшості. З огляду на адміністративний суверенітет федеральних земель, практичної чи юридичної потреби для цього не було. Це стосувалося не лише адміністративної судової апеляційної інстанції, а й питання сенсу адміністративної судової ревізійної інстанції на рівні імперії. Адміністративне право було переважно земельним, тому імперський адміністративний суд мав лише обмежену компетенцію щодо перегляду справи. Це означало, що контроль державного права з боку імперії не видавався ані необхідним, ані політично бажаним. Натомість форми адміністративно-правового захисту розвивалися на рівні імперії лише у формі спеціальних адміністративних судів для окремих адміністративних територій, що підпадали під юрисдикцію імперії. Разом з тим багато судових завдань, за прикладом адміністративної юстиції, були передані спеціалізованим органам виконавчої влади. Інституційно самостійні функціональні одиниці, які лише частково існували за межами звичних судів, займалися судовими завданнями. Органи прийняття рішень у цих різних адміністративних судових інстанціях імперії були змішаними і склалися не лише з судових чиновників з особистою незалежністю, але й мали несудових засідателів. Із сучасної точки зору вирішального недоліку в цьому не вбачалося: незалежність судів була лише засобом гарантування незалежної службової діяльності судових органів, але вона аж ніяк не була вагомою і незамінною. Згідно зі словами Пауля Лабанда, органи влади імперії мали бути класифіковані як адміністративні суди імперії, тобто як органи, «які ухвалюють рішення щодо застосування та тлумачення адміністратив-

них законів, мають юридичну силу, стосуються цієї діяльності та приймаються не на основі рішень вищого керівництва в особі райхсканцлера чи іншого адміністративного органу, а на підставі незалежної індивідуальної правової думки» [16, с. 421]. У тому ж розумінні в сучасній літературі можна знайти думку, що здійснення правосуддя у Німецькій імперії, незважаючи на відсутність особистої незалежності суддів, які ухвалюють рішення та переважну відсутність інституційного відокремлення, фактично зберегло незалежність рішень адміністративних судів. Це тому, що розгляд судових справ в адміністративних судових відділах відповідних органів доручався кваліфікованим суддям з абсолютною недоторканістю. Загалом структура адміністративного права в цю епоху – це картину заплутаного різноманіття, оскільки індивідуальні форми, що поступово виникали, не керувалися ніякими систематичними концепціями, а радше політико-прагматичними позиціями, визначеними відповідною окремою справою. На такому підґрунті правова єдність у сфері адміністративного права не могла виникнути, а остаточне тлумачення багатьох законів імперії належало дуже різним органам влади імперії та окремим федеральним землям.

Висновки

Проведене дослідження дає змогу зробити висновок, що становлення адміністративної юстиції в Німеччині почалось задовго до створення 1 жовтня 1864 року Вищого адміністративного суду у землі Баден. Зокрема, активними в цьому сенсі були процеси, що відбувалися в Німецькій імперії в 1871–1918 рр. – конституційній монархії з федеральним устроєм. Важливі наслідки мала дискусія між прибічниками усталеного адміністративного нагляду та прихильниками ширшого контролю над державним управлінням за допомогою незалежних судів. Саме представників другого напрямку підтримала Конституція Паульскірхе 1849 року, коли закріпила в абз. 1 § 182 гарантію захисту права в незалежних судах. Подальші дискусії стосувались організаційно-функціонального механізму адміністративно-правового захисту. Наступний розвиток подій засвідчив певний відхід від

ідей Конституції Паульскірхе. Адміністративні суди земель не мали спільної концепції і частково зберегли таку різноманітність до сьогодні у формі південнонімецького типу адміністративно-судового контролю, більше орієнтованого на захист суб'єктивних прав, та північно-німецького, який підлягав додатковому або об'єктивному контролю з боку управління. І теоретична дискусія між німецькими правниками, і її практичні наслідки можуть стати в нагоді українському законодавцеві на шляху реформування адміністративної юстиції України.

Література

1. Rüfner W. Die Entwicklung der Verwaltungsgerichtsbarkeit. K.G.A. Jeserich, H. Pohl, G. C. von Unruh (Hrsg.). Deutsche Verwaltungsgeschichte. Bd. 3. Stuttgart : Dt. Verl.-Anst., 1984. S. 909–930.
2. Sydow G. Die Revolution von 1848: Ursprung der modernen Verwaltungsgerichtsbarkeit. VerwArch. 2001. № 92 (3). S. 389–404.
3. Trostel E. Die Verwaltungsgerichtsbarkeit von der Gründung bis zum Ausgang des Kaiserreichs. VBIBW. 1988. S. 363–384.
4. Pahlow L. Administrativjustiz versus Justizstaat. Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte. 2000. № 22. S. 11–30.
5. Kohl W. Das Reichsverwaltungsgericht. Tübingen : Mohr, 1991. 584 S.
6. Unruh G.-Ch. Verwaltungsgerichtsbarkeit im Verfassungsstaat. Herford : Maximilian, 1984. 81 S.
7. Verfassung des Deutschen Reiches von 28. März 1849. URL: <https://www.jura.uni-wuerzburg.de/lehrstuehle/muenkler/verfassungsdokumente-von-der-magna-carta-bis-ins-20-jahrhundert/verfassung-des-deutschen-reichs-vom-28-maerz-1849/> (дата звернення: 27.02.2023)
8. Kühne J.-D. Die Reichsverfassung der Paulskirche. Vorbild und Verwirklichung im späteren deutschen Rechtsleben. Frankfurt a. M. : Metzner, 1985. 655 S.
9. Bähr O. Der Rechtsstaat. Kassel : Wiegand, 1864. 194 S.
10. Gneist R. v. Der Rechtsstaat. Berlin : Springer, 1872. 202 S.
11. Gneist R. v. Ueber die rechtliche Natur, die Zuständigkeit und die Verhandlungsform

АНОТАЦІЯ

Мета статті полягає в дослідженні історико-правового досвіду формування основних форм адміністративної юстиції в Німецькій імперії у 1871–1918 рр. Важливе місце приділено теоретичній дискусії серед німецьких правників, яка розгорнулася у зазначений період і мала суттєвий вплив на подальше формування німецької адміністративної юстиції. Йдеться про суперечку між прибічниками традиційного «адміністративного нагляду» та прихильниками широкого контролю над державним управлінням шляхом незалежних судів. Перший напрям переважав на земельному рівні і мав форму саморегулювання та керувався принципами доцільності та ефективності. Представники другого напрямку обстоювали можливість звернення до незалежних судів для захисту особистих прав перед державною владою.

Проте адміністративні суди німецьких земель в останній третині 19 ст. ґрунтувалися не на єдиній основній концепції, а показували широкий спектр індивідуальних відмінностей. Це стосувалося не лише процесу передачі справи до вищої інстанції, але й особливостей її складу. Виокремлено південно-німецький тип адміністративно-судового контролю, який був більше орієнтований на захист суб'єктивних прав, та північнонімецький, який переважно підлягав додатковому або об'єктивному контролю з боку управління.

На відміну від більшості країн на рівні імперії не було створено загальної адміністративної юстиції, яка виходить за межі окремих територій.

Ключові слова: Німецька імперія, адміністративна юстиція, адміністративний суд, конституція Паульскірхе, історія адміністративної юстиції Німеччини.

SUMMARY

The purpose of the article is to study the historical and legal experience of the formation of the main forms of administrative justice in the German Empire in 1871–1918. An important place is given to the theoretical discussion among German lawyers, which unfolded in the mentioned period and had a significant impact on the further formation of German administrative justice. It is a dispute between supporters of traditional «administrative supervision» and supporters of broad control over public administration through independent courts. The first direction prevailed at the land level and had the form of self-regulation and was guided by the principles of expediency and efficiency. Representatives of the second direction advocated the possibility of turning to independent courts to protect personal rights before the state authorities.

The Paulskirche Constitution of 1849 prescribed a guarantee of legal protection in independent courts. This constitutional provision, which in § 181 was accompanied by a clear distinction between justice and administration, was a concrete rejection of intra-administrative administrative proceedings.

However, the administrative courts of the German lands in the last third of the 19th century were not based on a single core concept, but showed a wide range of individual differences. This concerned not only the process of transferring the case to a higher instance, but also especially its composition. The administrative courts of the lands only partially consisted of independent judges. At the same time, in many cases – especially in small lands – the judges were mainly acting administrative officials. Only in a few lands was the way to the administrative courts largely open on the basis of a general provision for determining jurisdiction, while the jurisdiction of the administrative courts was mostly limited by the principle of an exclusive list. Other differences concern the direction and scope of administrative judicial control, in particular the issue of limiting the protection of subjective rights and the possibility of reviewing discretionary decisions. Thus, in modern literature, a distinction is made between the South German type, which was more oriented to the protection of subjective rights, and the North German type, which was mainly subject to additional or objective control by the administration.

Unlike most countries, general administrative justice was not created at the level of the empire, which goes beyond the boundaries of individual territories. The Constitution of the German Empire of April 16, 1871 in which the empire, according to the concept of the Paulskirche constitution, received the structure of a federal state consisting of 22 states of the monarchy and 3 city-republics and, unlike the Paulskirche constitution, did not establish any clear guarantee of legal protection by independent courts. The struggle for the appointment of the judiciary in the relations between the empire and the federal states played a central role in the process of German unification, since the importance of the judiciary as an attribute of statehood and as a means of forming a unified state was firmly established in the minds of all political figures since the debates on the creation of the Paulskirche constitution. However, in the newly created German Empire, this requirement was not met at the constitutional level, but through legislative norms that were below the constitution, namely through the «Judiciary Law» of January 27, 1877 and other laws on imperial justice.

Key words: German Empire, administrative justice, administrative court, Paulskirche constitution, history of administrative justice in Germany.

der Verwaltungsjurisdiction. Verhandlungen des 12. deutschen Juristentages. Bd. 3. Berlin : Jansen, 1875. S. 292–296.

12. Bühler O. Verwaltungsgerichtsbarkeit (Allgemeines). K. v. Stengel, V. Fleischmann (Hrsg.). Wörterbuch des Staats- und Verwaltungsrechts. Bd. 3. Tübingen : Mohr, 1914. 1034 S.

13. Das Sozialistengesetz vom 21. Oktober 1878. RGBl 1878. №34.

14. Gesetz betreffend die Verfassung des Deutschen Reiches vom 24. Dezember 1877. RGBl 1877.

15. Gerichtsverfassungsgesetz vom 27. Januar 1877. RGBl 1877.

16. Laband P. Das Staatsrecht des Deutschen Reiches. Bd. 1, 5. Tübingen : Mohr, 1911. 532 S.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОМІЧНИКА СУДДІ ЯК КАТЕГОРІЇ ПОСАД У ПАТРОНАТНІЙ СЛУЖБІ

ЛІСНЯК (Овсякова) Марія Юріївна - аспірант кафедри адміністративного та митного права Університету митної справи та фінансів

ORCID: 0000-0001-6854-941X

УДК 342.9:5.08

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.1.11

У статті висвітлюється сутність адміністративно-правового регулювання помічника судді як категорії посад у патронатній службі. Законом України «Про державну службу» визначено категорії посад, які належать до патронатних, а саме помічників та наукових консультантів суддів Конституційного Суду України та помічників суддів. Особливості патронатної служби в судах, органах та установах системи правосуддя визначаються законодавством про судоустрій і статус суддів.

Встановлено, що проходження патронатної служби посади помічника судді встановлюється базовим Законом України «Про судоустрій та статус суддів». Зокрема, зазначеним законодавчим актом передбачено, що кожний суддя може мати одного або декількох помічників. Статус і умови їх діяльності визначаються зазначеним Законом України «Про судоустрій та статус суддів» та статтею 92 Закону України «Про державну службу», нормативно-правовими актами з питань оплати праці працівників патронатних служб та Положенням про помічника судді, затвердженим Радою суддів України. У багатьох країнах деякі функції судді, які не пов'язані саме з ухваленням судових рішень, виконують помічники суддів з метою зняти навантаження з суддів. Але за рахунок збільшення помічників суддів неможливо вирішити проблему недостатності суддів, тому що в будь-якому випадку помічник не може за-

мінити суддю та це не вирішить проблеми, яка зараз утворилася в нашій державі. Зараз у місцевих судах на суддях лежить величезне навантаження, яке можна зняти лише за рахунок призначення на посади нових суддів, і жодним чином неможливо вирішити збільшення помічників суддів.

Зроблено висновок, що правового регулювання діяльності патронатної служби наприкладі помічника судді маємо констатувати, що норми законів та підзаконних нормативно-правових актів потребують узгодження та подальшого вдосконалення. Зокрема, на законодавчому рівні мають бути чітко окреслені посади патронатних службовців органів правосуддя, на в тому числі посади помічника судді, які на сьогодні, у багатьох випадках закріплені лише в підзаконних нормативно-правових актах окремих органів судової влади.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, патронатна служба, державна служба, помічник судді, суддя.

Зміни, що сталися в Україні за останні десятиріччя, показують, що вона стала на шлях розбудови правової держави. У зв'язку з цим особливого значення набувають такі вічні цінності, як гарантії захисту прав і свобод людини і громадянина. У правовій державі людина, її права і свободи проголошені найвищою цінністю, їх визнання і забезпечення відповідними

гарантіями - найважливіший обов'язок держави.

Виходячи з вимог ст. 3 Конституції України, людина її права і свободи визнаються найважливішими цінностями та визначають зміст і спрямованість держави. Зазначене свідчить, що найдоступнішим інститутом захисту прав громадян у сфері правових відносин є саме суди першої інстанції. Крім того, їхня діяльність покликана сприяти підвищенню авторитету держави. Саме суд є органом, що здійснює реалізацію гарантій та захисту прав від імені держави від будь-яких посягань і порушень. Суди здійснюють судову владу самостійно, незалежно від чийої б то не було волі, підкоряючись тільки Конституції України і Закону. Якість цієї діяльності, включаючи доступність судової влади, оперативність, розумність і справедливість правосуддя забезпечують не тільки судді, а й їхні помічники, інші службовці апарату. Звідси підвищення вимог до рівня кваліфікації кадрів та необхідність підготовки працівників апарату на високому професійному рівні. Така робота має багато специфічних особливостей, належну кваліфікацію спеціаліст отримує тільки безпосередньо в практичній діяльності.

Тим часом, питанню професійної підготовки кадрів для судових органів з боку наукової громадськості поки що не приділяється достатньо уваги. Законодавство України, на жаль, поки ще не містить розроблені на належному рівні інструкції і рекомендації з ефективного виконання помічниками суддів своїх професійних обов'язків. Проблема підвищення продуктивності праці активно займається наука адміністративного управління в США, Західній Європі і Азії. Система адміністративного управління дозволяє вирішити два основні завдання, спрямовані на зростання продуктивності праці: перший – завдання раціональної організації праці; друга - завдання мотивації кожного службовця до продуктивної і якісної праці.

Законом України «Про державну службу» [1] визначено категорії посад, які належать до патронатних. У системі правосуддя до таких посад віднесено по-

мічників та наукових консультантів суддів Конституційного Суду України та помічників суддів. Особливості патронатної служби в судах, органах та установах системи правосуддя визначаються законодавством про судоустрій і статус суддів.

Загальні засади проходження патронатної служби визначають, що працівник патронатної служби призначається на посаду на строк повноважень особи, працівником патронатної служби якої він призначений. Трудові відносини з працівником патронатної служби припиняються в день припинення повноважень особи, працівником патронатної служби якої він призначений. Акт про звільнення приймається керівником державної служби. Працівник патронатної служби може бути достроково звільнений з посади за ініціативою особи, працівником патронатної служби якої він призначений, або керівника патронатної служби.

Час роботи на посадах патронатної служби зараховується до стажу державної служби та враховується при присвоєнні державному службовцю рангу в межах відповідної категорії посад, якщо до призначення на посаду патронатної служби він перебував на державній службі та після звільнення з посади патронатної служби повернувся на державну службу. Працівник патронатної служби, який виявив бажання вступити або повернутися на державну службу, реалізує таке право у порядку, визначеному цим Законом для осіб, які вперше вступають на державну службу, з обов'язковим проведенням конкурсу [1].

Додатком 6 Постанови Кабінету Міністрів «Деякі питання оплати праці державних службовців судів, органів та установ системи правосуддя» у системі правосуддя передбачені такі посади патронатної служби: *керівник патронатної служби* Вищої ради правосуддя, Конституційного Суду України, Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Державної судової адміністрації; *заступника керівника патронатної служби* Вищої ради правосуддя, Конституційного Суду України, Верховного

Суду України, вищих спеціалізованих судів, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Державної судової адміністрації; *прес-секретар, референт Вищої ради правосуддя, Конституційного Суду України, Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Державної судової адміністрації, апеляційних судів, окружних адміністративних, господарських судів, місцевих загальних судів; радник: голови, заступника голови, керівник служби інспекторів, інспектор, науковий консультант, науковий радник Вищої ради правосуддя, Конституційного Суду України, Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Державної судової адміністрації; помічник: голови суду, заступника голови суду, секретаря судової палати, секретаря пленуму, судді Вищої ради правосуддя, Конституційного Суду України, Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Державної судової адміністрації, апеляційних судів, окружних адміністративних, господарських судів, місцевих загальних судів [2].*

Особливості проходження патронатної служби в Конституційному Суді України встановлюються Законом України «Про Конституційний Суд України» [3]. Так, відповідно до ст. 30 цього Закону суддя Конституційного Суду має двох наукових консультантів і помічника, посади яких належать до посад патронатної служби. Наукові консультанти і помічник виконують доручення судді зі справ конституційного провадження і підпорядковані йому безпосередньо.

Патронатна служба судді створюється у складі Секретаріату. Заробітна плата працівникам патронатної служби судді виплачується з фонду оплати праці Секретаріату. Статтею 44 зазначеного Закону передбачено, що розмір посадового окладу працівників патронатних служб встановлюється у розмірі посадового окладу відповідних посад апарату Верховного Суду з коефіцієнтом 1,25.

Відповідно до статті 26 Закону призначення особи на посаду наукового консуль-

танта, помічника судді здійснює керівник Секретаріату суду за поданням судді.

За пропозицією судді для зазначених осіб може бути встановлений строк випробування. Відповідно до вимог законодавства про працю випробування встановлюється з метою перевірки відповідності працівника роботі, яка йому доручається. Строк випробування, як правило, не може перевищувати трьох місяців, а в окремих випадках — шести місяців [4]. Крім цього, для осіб, які претендують на посади працівників патронатної служби, може проводитися стажування з метою набуття ними практичного досвіду, перевірки їх професійного рівня і ділових якостей [5].

Науковий консультант, помічник судді працюють за строковим трудовим договором упродовж перебування судді на посаді. Звільнення наукового консультанта, помічника судді із займаних посад відбувається з дотриманням передбачених законодавством про працю гарантій та з урахуванням законодавства про державну службу. Науковий консультант, помічник судді можуть бути звільнені із займаних посад достроково за поданням судді.

До наукового консультанта, помічника судді застосовуються ті самі, що й до судді, обмеження щодо розголошення відомостей стосовно конституційних проваджень, які стали їм відомими у зв'язку з виконанням ними своїх обов'язків [3].

Законом України «Про Конституційний Суд України» визначено, що загальний порядок проходження патронатної служби, права, обов'язки і відповідальність працівників патронатної служби судді встановлюються і визначаються у законодавстві про державну службу та про працю. Особливості проходження патронатної служби регулюються Регламентом Конституційного Суду України.

Так, відповідно до § 38 Регламенту Конституційного Суду України правовий статус наукових консультантів і помічників суддів Конституційного Суду, порядок їх призначення на посади та звільнення з посад, обов'язки та інші питання роботи в патронатних службах суддів Конституційного Суду визначаються Законами Укра-

їни «Про Конституційний Суд України», «Про державну службу», Регламентом Конституційного Суду України та Положенням про патронатну службу судді Конституційного Суду України [5].

На посаду помічника може бути призначена особа, яка є громадянином України та вільно володіє державною мовою.

Час роботи на посаді помічника судді зараховується до стажу професійної діяльності у сфері права за умови зайняття такої посади особою, яка має вищу юридичну освіту.

Помічник судді Конституційного Суду:

- за дорученням судді вивчає нормативні, наукові та інші джерела з метою своєчасного надання суду інформації стосовно справ, що перебувають на розгляді суду;

- за дорученням судді здійснює підготовку проєктів актів суду та у визначений строк подає судді суду завізовані ним документи;

- у межах доручення судді бере участь у підготовці документів та матеріалів щодо питань, пов'язаних з участю судді в спеціальних пленарних засіданнях та засіданнях суду з організаційних питань;

- за дорученням судді здійснює облік, передачу, опрацювання матеріалів у справах, що розглядаються в суді;

- веде діловодство відповідно до вимог інструкції з діловодства у суді, забезпечує збереження документів та матеріалів справ, що надходять до судді суду;

- оформлює належним чином матеріали справ, у яких суддя суду є доповідачем, у процесі їх розгляду та для передачі до архіву суду;

- виконує інші доручення судді у зв'язку з розглядом судових справ та з інших питань стосовно діяльності суду, які в межах своєї компетенції розглядає суддя [6].

Особливості проходження патронатної служби в *інших установах системи правосуддя* встановлюється базовим Законом України «Про судоустрій та статус суддів» [7]. Цим Законом передбачено, що кожен суддя може мати одного або декількох помічників. Статус і умови їх діяльності ви-

значаються зазначеним Законом, статтею 92 Закону України «Про державну службу», нормативно-правовими актами з питань оплати праці працівників патронатних служб та Положенням про помічника судді, затвердженим Радою суддів України [8].

Помічником судді може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту і вільно володіє державною мовою. Помічники суддів Верховного Суду повинні також мати стаж професійної діяльності у сфері права не менше трьох років [13].

Судді самостійно здійснюють добір помічників. Помічник судді призначається на посаду та звільняється з посади керівником апарату відповідного суду за поданням судді. Помічники суддів з питань підготовки справ до розгляду підзвітні лише відповідному судді.

Помічник судді — це працівник патронатної служби у суді, який забезпечує виконання суддею повноважень щодо здійснення правосуддя.

Помічник голови суду — це працівник патронатної служби, який забезпечує виконання суддею, обраним у встановленому порядку головою суду, адміністративних повноважень, визначених Законом України «Про судоустрій і статус суддів», а також повноважень щодо здійснення правосуддя [10].

Помічник заступника голови суду — це працівник патронатної служби, який забезпечує виконання суддею, обраним у встановленому порядку заступником голови суду, адміністративних повноважень, визначених головою відповідного суду, а також повноважень щодо здійснення правосуддя.

Помічник судді — члена Ради суддів України — це працівник патронатної служби, який забезпечує виконання суддею — членом Ради суддів України, обраним у встановленому порядку з'їздом суддів України, його обов'язків члена Ради суддів України, а також повноважень щодо здійснення ним правосуддя [10].

Помічник секретаря судової палати апеляційного суду — це працівник патронатної служби, який забезпечує виконання

суддею, обраним у встановленому порядку секретарем судової палати, повноважень, визначених законом «Про судоустрій і статус суддів», головою відповідного суду, а також повноважень щодо здійснення правосуддя [11].

Помічником судді може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту і вільно володіє державною мовою. Помічники суддів Верховного Суду повинні також мати стаж професійної діяльності у сфері права не менше трьох років [12].

Судді самостійно здійснюють добір помічників. Помічник судді призначається на посаду та звільняється з посади керівником апарату відповідного суду за поданням судді. Помічники суддів з питань підготовки справ до розгляду підзвітні лише відповідному судді [10].

Голова суду, заступник голови суду, суддя — член Ради суддів України можуть мати додаткового помічника [10].

Помічник судді зобов'язаний:

- своєчасно та якісно виконувати надані йому доручення;
- дотримуватися строків підготовки документів та виконання доручень;
- постійно підвищувати свій професійний рівень та кваліфікацію;
- дбайливо ставитись до майна суду;
- при виконанні своїх службових обов'язків не допускати порушень прав і свобод людини та громадянина [10].

Помічнику судді забороняється:

- вчиняти дії процесуального характеру, а також дії, що можуть потягнути за собою виникнення, зміну або припинення прав та обов'язків учасників судового процесу (за винятком здійснення за дорученням судді або головуючого у судовій колегії повноважень секретаря судового засідання у разі відсутності останнього);
- розголошувати відомості, які становлять державну або іншу охоронювану законом таємницю, а також відомості, які стали йому відомими у зв'язку з виконанням посадових обов'язків, зокрема, які стосуються приватного життя та здоров'я громадян або зачіпають їх честь та гідність;

— прилюдно висловлювати свою думку щодо справи, яка розглядається, або надавати довідки, консультації тощо з обставин, які можуть бути предметом розгляду в судовому засіданні;

— розміщувати в соціальних мережах, Інтернет-форумах інформацію та/або коментувати інформацію, яка може завдати шкоди авторитету судді та судової влади у разі реєстрації їх у соціальних мережах із вказівкою місця роботи та посади [8].

У Вищій раді правосуддя також створена патронатна служба відповідно до норм частини п'ятої статті 22 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», де передбачено повноваження Голови Вищої ради правосуддя. Зазначені повноваження стосуються організації роботи Ради, координації роботи її органів, представництва Ради у відносинах як з органами влади нашої держави, так і з органами влади іноземних держав та міжнародними організаціями, що потребує введення посад патронатних службовців. Частиною четвертою статті 23 зазначеного Закону передбачено, що заступник Голови Вищої ради правосуддя виконує обов'язки Голови Ради в разі його відсутності й, відповідно до цього, у 2017 році при Вищій раді правосуддя була створена патронатна служба, до складу якої входять патронатні служби Голови Вищої ради правосуддя та заступника Голови Вищої ради правосуддя у кількості 2 осіб — радника та помічника (для кожної служби окремо) [9].

Висновки. Дослідивши окремі аспекти правового регулювання діяльності патронатної служби на прикладі помічника судді, маємо констатувати, що норми законів та підзаконних нормативно-правових актів потребують узгодження та подальшого вдосконалення. На законодавчому рівні мають бути чітко окреслені посади патронатних службовців органів правосуддя, які на сьогодні, у багатьох випадках закріплені лише в підзаконних нормативно-правових актах окремих органів судової влади.

Потребує вирішення питання щодо зменшення завантаженості помічника судді на сьогодні. Заходимо до реєстру судо-

вих рішень та обираємо, наприклад, одного з суддів Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська. У цієї судді за 2022 рік до Єдиного державного реєстру судових рішень внесено 1522 судових рішень. Навіть якщо гіпотетично уявити, що ця суддя взагалі не ходила у відпустку, не хворіла, не їздила у відрядження, то виходить, що за 251 робочих днів суддя виготовляв 6 документів у день.

Однак навіть це не буде правдою, оскільки суддя не лише пише свої документи, але й бере участь у засіданнях (як доповідач та як член колегії чи палати), вивчає матеріали справ, які перебувають на розгляді колегії/палати, читає, коригує та підписує проекти рішень, виготовлених іншими суддями колегії/палати. Я вже не згадую про позасудову чи адміністративну роботу. Тому кількість робочих днів ділмо приблизно на три. Виходить, що суддя-доповідач має лише 83 днів на рік на виготовлення всіх документів. Це означає, що він має «відписувати» приблизно по 18 документів на день. Якщо суддя працює 8 годин на день, то при такому навантаженні на один документ він може витратити не більше ніж 26 хвилин. Мова йде не лише про написання тексту, але й про вивчення матеріалів справи, пошук законодавства та судової практики, обговорення проекту з іншими суддями колегії чи палати тощо. Для того щоб український суддя мав можливість подолати наявне навантаження, він не тільки часто працює понаднормово, іноді без вихідних і відпусток, але й просто змушений перекладати певну частину своїх функцій на помічників.

Література

1. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19?find=1&text>. Ст. 92 (дата звернення: 16.01.2023 р.).

2. Деякі питання оплати праці державних службовців судів, органів та установ системи правосуддя: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 р. № 358. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/>

[show/358-2017-%D0%BF#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/358-2017-%D0%BF#Text) (дата звернення: 16.01.2023 р.).

3. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017. № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19?find=1&text>(дата звернення: 16.01.2023 р.).

4. Кодекс законів про працю України: Закон України № 322-VIII від 10.12.1971р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08?find=1&text> (дата звернення: 16.01.2023 р.)

5. Про затвердження Положення про патронатну службу судді Конституційного Суду України: Постанова Конституційного Суду України від 16.07.2019р. № 25-п/2019. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/25_n_2019.pdf (дата звернення: 16.01.2023 р.).

6. Про Регламент Конституційного Суду України: Постанова Конституційного Суду України від 22.02.2018 р. № 1-пс/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001710-18?find=1&text> (дата звернення: 16.01.2023 р.).

7. Про судоустрій та статус суддів: Закону України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 16.01.2022 р.).

8. Про затвердження Положення про помічника судді: Рішення Ради суддів України 18.05.2018 р. № 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr021414-18#Text>. Ст. 157 (дата звернення: 16.01.2023 р.).

9. Про утворення у Вищій раді правосуддя патронатної служби: Рішення Вищої ради правосуддя від 23.03.2017 р., № 577/0/15-17. URL: <http://www.vru.gov.ua/act/9126> (дата звернення: 16.01.2023 р.).

10. Шеремет О. С. Правове регулювання діяльності патронатної служби в системі органів правосуддя України // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». — 2022. — № 1. <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2022-1-7861>

11. Leheza, Yevhen, Nalyvaiko, Larysa Sachko, Oleksandr Shcherbyna, Victor. Chepik-Trehubenko. Olha (2022). Principles

of law: Methodological approaches to understanding in the context of modern globalization transformations. *Ius Humani. Law Journal*, 11(2), 55-79. <https://doi.org/https://doi.org/10.31207/ih.v11i2.312>

12. Leheza, Yevhen. Pisotska, Karina. Dubenko, Oleksandr. Dakhno, Oleksandr. Sotskyi, Artur 2022. The Essence of the Principles of Ukrainian Law in Modern Jurisprudence. *Revista Jurídica Portucalense*, December, 342-363. DOI: [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(32\)2022.ic-15](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(32)2022.ic-15) <https://revistas.rcaap.pt/juridica/article/view/28026>.

13. Matviichuk, Anatolii. Shcherbak, Viktor. Sirko, Viktoria. Malicieva, Hanna. Leheza, Yevhen. 2022. Human principles of law as a universal normative framework: Principios humanos del derecho como marco normativo universal. *Cuestiones Políticas*, 40(75), 221-231. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4075.14>

SUMMARY

The article highlights the essence of the administrative and legal regulation of the assistant judge as a category of positions in the patronage service. The Law of Ukraine «On Civil Service» defines the categories of positions that belong to patronage positions, namely assistants and scientific consultants of judges of the Constitutional Court of Ukraine and assistant judges. Peculiarities of patronage service in courts, bodies and institutions of the justice system are determined by legislation on the judicial system and the status of judges.

It is established that passing the patronage service for the position of assistant judge is established by the Basic Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges». In particular, the specified legislative act provides that each judge may have one or more assistants. The status and conditions of their activity are determined by the specified Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges» and Article 92 of the Law of Ukraine «On Civil Service», normative legal acts on the remuneration of employees of patronage services and the Regulation on the Assistant Judge, approved by the Council of Judges of Ukraine. In many countries, some functions of a judge, which are not directly related to the adoption of court decisions, are performed by assistant judges in order to relieve the burden on judges. But by increasing the number of assistant judges, it is impossible to solve the problem of insufficient number of judges, because in any case, an assistant cannot replace a judge and this will not solve the problem that has now arisen in our state. Currently, local courts have a huge burden on judges, which can be relieved only by appointing new judges, and cannot be solved by increasing the number of assistant judges.

It was concluded that the legal regulation of the activities of the patronage service, for example, the assistant judge, we must state that the norms of laws and subordinate regulatory legal acts need coordination and further improvement. In particular, at the legislative level, the positions of patronage employees of justice bodies should be clearly defined, including the positions of assistant judges, which to date, in many cases, are fixed only in subordinate legal acts of individual judicial authorities.

Key words: administrative and legal regulation, patronage service, state service, judge's assistant, judge.

НАРАТИВИ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

КАНЦІР Володимир Степанович - доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0000-0002-3689-4697
DOI 10.32782/LAW.UA.2023.1.12

Досліджено окремі аспекти використання інформаційно-телекомунікаційних, цифрових технологій /«режиму відеоконференції»/, програмних продуктів під час провадження, відповідних техніко-процесуальних механізмів застосування, зберігання (архівування) доказової інформації, їх регламентації у вітчизняному та інших державах, законодавстві.

Актуальності набуває використання новітніх технологій під час судочинства у випадку неможливості «фізичної присутності» особи для участі в окремих процесуальних (слідчих) діях, судовому розгляді: у разі оголошеної (введеної) у державі ситуації техногенного або природного характеру, режиму воєнного, надзвичайного стану, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі збройної агресії Російської Федерації.

У процесі розвитку інноваційних технологій, окремі проблеми, які постають перед учасниками кримінального провадження, підлягають доволі швидкому, а основне, оперативному вирішенню за допомогою застосування сучасних інформаційних, комунікаційних технологій, продуктів.

Ключові слова: інформаційно-телекомунікаційні і цифрові технології, режим відеоконференції, програмний продукт, портал, транспортування інформації, дистанційне провадження.

Постановка проблеми

Новий Закон «Про Національну програму інформатизації» набрав чинності 1 березня 2023 року, врегульовує правові

відносини, що виникають під час формування та виконання програми інформатизації, у тому числі, під час кримінального провадження.

Рішенням Вищої ради правосуддя, затверджено «Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи»: «Електронний кабінет»; «Електронний суд»; підсистема відеоконференцзв'язку. Затверджено «Порядок надсилання судових повісток, повідомлень і викликів учасникам судового процесу в електронній формі». Сервіс автоматичного надсилання судами повісток через застосунок порталу Дія та/або Viber запроваджено. Одночасно, перейшла у «виробничий, робочий» з тестового режиму, інформаційно-телекомунікаційна система досудового розслідування «iКейс» [1].

Особливої актуальності набуває використання новітніх технологій під час судочинства у випадку неможливості «фізичної присутності» особи для участі в окремих процесуальних (слідчих) діях, судовому розгляді: у разі оголошеної (введеної) у державі ситуації техногенного або природного характеру, режиму воєнного, надзвичайного стану, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі збройної агресії Російської Федерації.

У процесі розвитку інноваційних технологій, окремі проблеми, які постають перед учасниками кримінального провадження, підлягають доволі швидкому, а основне,

оперативному вирішенню за допомогою застосування сучасних інформаційних, комунікаційних технологій, продуктів.

Якщо на етапах судового розслідування чи судового розгляду справи безпосередня участь особи унеможливується через об'єктивні причини, компетентним особам наданий законодавчий дозвілухвалити рішення про проведення окремих слідчих чи процесуальних дій у режимі відеоконференції (до прикладу, розгляд клопотання про примусове годування підозрюваного може бути проведений у режимі відеоконференції (ст. 206-1 КПК України)).

Опосередком інформатизації, яка у законодавстві тлумачиться як «сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, технологічних та виробничих процесів, спрямованих на створення умов для забезпечення розвитку інформаційного суспільства та впровадження інформаційно-комунікаційних і цифрових технологій», відбувається перехід на новий «щабель» комунікування й трансляції, транспортування інформації, яку можна ефективно використовувати в усіх галузях життєдіяльності суспільства.

Найбільш раціональними, у цьому контексті, є програмні продукти, пов'язані з удосконаленням телекомунікаційних мереж, зокрема, застосуванням онлайн сервісів, платформ. Неможливо не виокремити стрімкий розвиток мобільних інформаційних технологій, зокрема, мобільного Інтернету. Ця сфера комунікації в усьому світі, й в Україні також, опановує все нові стандарти, що дозволяють оперативніше та якісніше здійснювати обмін інформацією.

Стан дослідження

До окремих аспектів проблематики застосування інформаційних, телекомунікаційних технологій, відеозаписувальних технічних засобів, у своїх працях зверталися вчені: Г. К. Авдєєва, К. О. Архіпова, О. В. Баулін, В. В. Білоус, В. В. Бірюков, О. Г. Волеводза, В. О. Голубєв, Д. В. Дабіжі, М. В. Карчевський, П. О. Литвишко, Є. Д. Лук'янчиков, Т. В. Михальчук, А. В. Молдован, Ю. Ю. Орлов, М. І. Пашков-

ський, М. А. Погорецький, А. С. Рибченко, І. В. Рогатюк, В. М. Трофименко, А. С. Сизоненко, А. В. Столітній, О. С. Старенький, М. І. Смирнов, В. Г. Уваров, Д. М. Цехан, І. В. Черниченко, С. С. Чернявський, Н. В. Шульга та інші.

Разом з тим, у теорії та на практиці залишається низка проблемних наративів, які вимагають подальшого удосконалення як у площині технічного забезпечення, так і в процесуальній правовій.

Метою статті є дослідження окремих аспектів використання інформаційно-комунікаційних і цифрових технологій /«режиму відеоконференції»/, програмних продуктів під час провадження, відповідних техніко-процесуальних механізмів застосування, зберігання (архівування) доказової інформації, їх регламентації у вітчизняному та інших держав законодавстві.

Виклад основного матеріалу

Загальноприйнято вважати, що, як сеанс двосторонньої інтерактивної комунікації, поняття «режим відеоконференції» трактується опосередком розуміння сукупності правових, організаційних, адміністративних та інженерно-технічних конструкцій, як-от: «відеозаписувальний технічний засіб», «електронний інформаційний ресурс», «комп'ютерна технологія»; «інформаційна технологія»; «інформаційно-комунікаційна технологія»; «телекомунікаційна технологія»; «мобільний термінал системи зв'язку»; «браузер та інтернет»; «біометричні дані, параметри»; «відцифрований підпис особи, відцифрований образ обличчя особи, відцифровані відбитки пальців рук», «електронне повідомлення», «електронний документ», «кваліфікований електронний підпис», «електронний суд» та «електронний кабінет»; «застосунок порталу Дія»; «єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система»; «дистанційне провадження», «засада процесуальної економії» тощо.

Проф. М. Бортун вважає, що під «відеоконференцією в кримінальному процесі розуміють особливу процедуру, що виконується за посередництва телекомунікаційних технологій, за якої спілкування у вигляді

обміну аудіо- і відеоінформацією між віддаленими учасниками слідчої дії відбувається на відстані (дистанційно), але в режимі реального часу» [2].

Натомість проф. М. І. Смирнов окреслив поняття відеоконференції як особливої процедури провадження, під час якої службова особа (суддя, прокурор, слідчий) перебуває в місці основного провадження, а учасник процесуальної дії перебуває в іншому місці й спілкування між ними відбувається в режимі реального часу з використанням технічних засобів за допомогою аудіовізуальної взаємодії [3].

Наразі немає «єдиної універсальної» технології, яка б використовувалася судом. Сторони повинні обрати конкретну з переліку можливих ІТ-платформ (наприклад, Skype, Microsoft Teams, Zoom) та узгодити її застосування до початку проведення відповідної процесуальної дії.

Основна мета – забезпечити перманентний доступ до правосуддя, мінімізувавши будь-яке зовнішнє несанкціоноване втручання, зекономити «процесуальний час», що дозволяє сторонам повноцінно брати участь у судовому процесі, який максимально наближений до загально прийнятих, звичних, законодавчо регламентованих процедур. Дозвіл суду на здійснення всього чи будь-якої частини судового провадження – необхідний. Будь-які слухання, які потребують особистої присутності, повинні затверджуватись суддею, який їх проводитиме [4].

Сьогодні дистанційне провадження (режим відеоконференції) ефективно застосовується в практиці більшості держав Європейського Союзу, Великобританії та США.

Перші ж нормативні згадки про можливість застосування сучасних телекомунікаційних технологій у сфері кримінального судочинства відносяться, здебільшого, до 90-х років ХХ сторіччя, а також зустрічаються у документах ООН. У них передбачається проведення «прямого відеозапису» або «передача по відеозв'язку» для дачі показань свідків, зокрема у справах про злочини стосовно дітей. Вивчаючи нормативні документи ООН, що мають відношення до телекомунікаційних технологій, мож-

на зустріти наступні терміни: «videolink» і «videoconference», причому в деяких документах вони зустрічаються одночасно. Зазначені поняття використовуються й у правозастосовчій практиці більшості держав-учасниць ООН [5].

У нормативно-правових актах та документах окремих іноземних держав вживаються узагальнені формулювання, які за змістом замінюють термін «відеоконференція». Так, у Кримінальному кодексі Канади передбачені положення про участь у судових засіданнях за допомогою «кабельного телебачення» або будь-якими іншими засобами, які дозволяють особі «брати участь в одночасному візуальному зв'язку та усному спілкуванні» або «віртуально присутнім» [6].

У Великобританії передбачена дача показань за допомогою так званого «live link» («живого зв'язку»), синонім «відеозв'язку» [7].

У статтях 69, 287 КПК Естонії передбачена можливість «long-distance hearing» (міжміського слухання), як дистанційної дачі показань свідків [8].

У Законі Великобританії «Про кримінальне судочинство» (Criminal Justice Act) «відеозв'язок» трактується як «живий» телевізійний або інший зв'язок, що дозволяє свідку, перебуваючи у іншій будівлі, у якій не проводиться судовий розгляд, але розташованому на території Сполученого Королівства, бути побаченим і почутим сторонами процесу та навпаки [9].

В Англії та Уельсі режим відеоконференції успішно функціонує у судах та місцях позбавлення волі. Під час розгляду справ він використовується в більшості під час слухань, що стосуються звільнення під заставу та взяття під варту, також така практика використовується для заслуховування дітей-свідків з окремої кімнати, оскільки вони є вразливою групою серед учасників процесу [10].

23 березня 2020 року, після звернення прем'єр-міністра до нації, Головний суддя Англії та Уельсу («the Lord Chief Justice of England and Wales») видав вказівки судовій владі щодо слухань в Окружних та Сімейних судах, де було зазначено, що жодні

слухання не повинні відбуватися, якщо в цьому немає крайньої необхідності і дистанційні слухання неможливі [4].

В Ірландії функціонує Комітет з питань відеоконференцій, який був створений суддею Верховного суду Сьюзен Денхем у січні 2003 року. Перед комітетом постало завдання вивчення потенціалу такої технології як відеоконференція, ефективності та результативності проведення кримінальних та цивільних судових процесів у судах Ірландії з її допомогою з урахуванням усіх переваг її застосування. У Північній Ірландії режим відеоконференції застосовується для зв'язку між судом та обвинуваченими (засудженими) через спеціально обладнані звукопроникні кабінки, а також відбувається оснащення такими сучасними технологіями поліцейських дільниць, що означає відсутність необхідності для офіцера перебувати в залі суду особисто [10].

Діяльність щодо використання режиму відеоконференцій у кримінальному процесі в Шотландії була успішно розгорнута ще у 2003 році, під керівництвом Служби судів та Служби в'язниць Шотландії. Найактивніше на цей момент ця система використовується для так званих «повних слухань» («full committal hearings»), що передбачає надання обвинуваченому можливості приватно зробити заяву про звільнення під заставу. Такі слухання, зазвичай, вимагали доставлення ув'язненого із місця позбавлення волі до шерифа під супроводом поліції, а так званий «відеозал судового засідання» («video courtroom») дозволяє здійснити цей процес без необхідності залишати територію, що також зменшує навантаження. Також вважається, що така практика усуває можливе отримання певного стресу ув'язненим, що пов'язаний з від'їздом та поверненням до установи, а їхній режим не порушується, оскільки не пропускаються регулярні прийоми їжі, тренування та будь-які інші заходи. Окрім цього, за допомогою відеоконференцій відбувається також зв'язок між ув'язненими та їхніми адвокатами [10].

Верховний суд США трактує Шосту поправку до Конституції США як право обвинуваченого на фізичну присутність на всіх

стадіях судового процесу. У США передбачена обмежена кількість обставин, за яких дозволяється відсутність обвинуваченого. Це, наприклад, суд над корпорацією чи слухання справи щодо злочину, покарання за яке передбачає притягнення до відповідальності на рік чи менше (за умови надання згоди на таке слухання обвинуваченим у письмовій формі). Режим відеоконференцій у США особливо широко використовується в апеляційних судах, у цивільному процесі та в справах про банкрутство (які, відповідно до закону, вимагають проведення багатьох слухань) [11].

В американській судовій системі відеоконференцзв'язок отримав назву «телеправосуддя» (telejustice). Запровадження цієї системи приносить багато вигоди для судової системи, у першу чергу – зниження витрат і пришвидшення судового процесу. За інформацією благодійного фонду П'ю, яке проводило дослідження щодо ефективності введення телеправосуддя в США, справи, які зазвичай розглядались 120 днів, тепер слухаються не більше 10 днів. Причина – особиста присутність у залі судового засідання є не обов'язковою [11].

Впроваджено використання вебсайтів органів кримінального переслідування. З цього приводу цікавим є багаторічний досвід роботи із застосування вебсайтів правоохоронних органів США. Поліцейський департамент на своєму персональному сайті розміщує інформацію про найнебезпечніших злочинців, що втекли з місць позбавлення волі, відомості про особливо тяжкі злочини тощо.

Наприклад, поліція штату Пенсильванія запровадила свою сторінку в мережі Інтернет ще в лютому 1997 року. На ній висвітлено історію місцевої поліції, інформацію про умови прийому на роботу в правоохоронні органи, новини поліцейського департаменту, рекомендації щодо забезпечення особистої безпеки громадян, безпеки житла і попередження злочинності. Показово, що після розміщення на сайті інформації про десятих небезпечних злочинців четверо з них були затримані.

Основне завдання персональних інтернет-сторінок правоохоронних агентств

США – використання комп'ютерної мережі для боротьби зі злочинністю, у якій репрезентуються різні вектори для більш швидкого і якісного розкриття злочинів. Завдяки цьому стає можливим виявлення і арешт злочинців, що перебувають у розшуку, інформування громадян про проблеми діяльності правоохоронних органів і криміногенну ситуацію [5].

У Канаді здебільшого, акцент робиться на обов'язковій участі в судовому процесі, аніж саме фізичній присутності у суді [10].

Одним із прикладів застосування за кордоном режиму віддаленої присутності осіб під час допиту є досвід судочинства Італії. У більшості випадків допити свідків за віддаленої присутності проводяться в тому випадку, коли виникає потреба в застосуванні щодо них заходів безпеки. З 1996 року в Італії діє система, яка дозволяє отримати зображення одного з більш як 1200 свідків, до яких застосовуються заходи безпеки, до того ж, усі його спостерігають лише зі спини. Крім того, передбачена додаткова лінія для приватного спілкування свідка зі своїм адвокатом [12].

Можливість використання такої технології, як «відеоконференція», передбачена й у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві.

Цей термін вживається в кримінальному процесуальному законі й деяких рішеннях вищих судових інстанцій країни. Уперше це поняття було введено у КПК України (1960 р.) 16 червня 2011 року, ст. 85-3 «Застосування телефонної конференції та відеоконференції при проведенні слідчої дії». У чинному КПК України, міститься більше десятка норм, у яких застосовано термін «відеоконференція» (ст. 35, 206-1 232, 336, 351, 354, 567 та Перехідних положеннях КПК України).

Застосування технічних засобів відеозапису з метою фіксування ходу і результатів слідчої (розшукової) дії, що проводиться у режимі відеоконференції, здійснюється слідчим, прокурором або, за його вказівкою, спеціалістами експертно-криміналістичних підрозділів за місцем перебування особи, яка проводить таку дію, місцем складання протоколу. Відеозйомка повинна

бути організованою з таким розрахунком, щоб у матеріалах відеозапису, як додатка до протоколу слідчої (розшукової) дії, містилася вся потрібна інформація, яка відображає події, що відбувалися під час слідчої (розшукової) дії в кожному з місць її проведення. Така вимога вказує на доцільність застосування для фіксування ходу і результатів слідчої (розшукової) дії, проведеної у режимі відеоконференції, не однієї, а декількох відеокамер. Зміна зовнішності й голосу особи, якій забезпечується захист і яка бере участь у діях у режимі відеоконференції, становить технічне завдання, виконання якого слідчий, прокурор повинен покласти на спеціалістів, переконавшись особисто в тому, що за створених умов особу неможливо ідентифікувати.

Учасниками дистанційного досудового розслідування можуть бути потерпілі, свідки (у тому числі неповнолітні чи малолітні) та підозрювані особи, також при їх проведенні можуть брати участь представник, захисник, спеціаліст, експерт, перекладачі, педагоги, психологи й інші особи, необхідність у яких виникає у зв'язку з особливостями проведення цих дій [5].

Рішення про проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час здійснення досудового розслідування ухвалюють слідчий, прокурор, а в разі здійснення в режимі відеоконференції допиту, згідно зі ст. 225 КПК України, – слідчий суддя з власної ініціативи або за клопотанням сторони кримінального провадження чи інших учасників кримінального провадження (ч.4 ст. 232 КПК України). Рішення про проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового розгляду ухвалює суд за власною ініціативою або клопотанням сторони чи інших учасників кримінального провадження (ч.2 ст. 336 КПК України) [13].

Рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування ухвалюється слідчим, прокурором, слідчим суддею, а судового розгляду – судом, у таких випадках:

1) при неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин;

2) при необхідності гарантування безпеки осіб;

3) при проведенні допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого;

4) при необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування;

5) за наявності інших підстав, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми (ст. 232, 336 КПК України) [14].

Суд ухвалює рішення про здійснення дистанційного судового провадження за власною ініціативою або за клопотанням сторони чи інших учасників кримінального провадження. У разі якщо сторона кримінального провадження чи потерпілий заперечує проти здійснення дистанційного судового провадження, суд може ухвалити рішення про його здійснення лише вмотивованою ухвалою, обґрунтувавши в ній ухвалене рішення. Суд не має права ухвалити рішення про здійснення дистанційного судового провадження, у якому поза межами приміщення суду перебуває обвинувачений, якщо він проти цього заперечує, крім випадків здійснення дистанційного судового провадження в умовах воєнного стану [14].

Докази, отримані у зв'язку із застосуванням режиму відеоконференції, можуть бути прийняті судом за умови дотримання належного порядку проведення слідчих (розшукових) і судових дій дистанційно. Спостереження за проведенням процесуальної дії, психічним, фізичним станом особи дає змогу суду переконатися в законності та можливості використання як доказів, отриманих за допомогою відеоконференції. До того ж, організувати відеоконференцію потрібно таким чином, щоб було видно не лише осіб, які беруть у ній участь, але і приміщення, де вони перебувають. У протилежному випадку такі докази можуть заперечуватися учасником кримінального провадження [12].

Винесення спеціальної постанови, ухвали, про здійснення слідчих (розшукових) дій у режимі відеоконференції закон не вимагає, окрім випадків, коли проти цього заперечують сторона провадження чи потерпілий. У цьому випадку вказані посадові

особи все ще можуть проводити впізнання, але з винесенням вмотивованої постанови (ухвали), у якій обґрунтують своє рішення. Проведення ж дистанційного провадження за участю підозрюваного, коли він заперечує проти цього, не допускається [5].

Важливим є визначення місця перебування таких учасників кримінального провадження як педагог, психолог, лікар, законний представник, а тому потребує закріплення у відповідних правових нормах. Відсутність останніх ускладнює проведення дистанційного досудового розслідування, судового провадження. Зважаючи на функції педагога, психолога, лікаря, законного представника, доцільно, щоб ці особи перебували поруч із неповнолітніми, недієздатними чи обмежено дієздатними особами, які беруть участь у проведенні процесуальних дій під час кримінального провадження. При вирішенні цього питання варто враховувати особливості проведення процесуальних дій за участю малолітніх, неповнолітніх, недієздатних чи обмежено дієздатних осіб, що передбачені статтями 44, 59, 226, 227, 354, 491 КПК України [12].

З точки зору кібернетичних знань, допит у режимі відеоконференції є процесом сприйняття та передачі інформації від слідчого до допитуваного й навпаки, яка відбувається за допомогою використання технічних засобів і застосування технологій, які забезпечують трансляцію відео та звуку з іншого приміщення. Так, у кібернетичних науках метою передачі будь-якої інформації є отримання нових знань від носія. Під час проведення допиту, перед слідчим постає ширше коло завдань, які тут розглядаються з позиції можливості їх розв'язання в ході проведення допиту в режимі відеоконференції.

У ч. 1 ст. 232 КПК України передбачено наявність не тільки юридичних, а й фактичних підстав для проведення допиту у режимі відеоконференції. Вони мають бути відображені в матеріалах досудового провадження. Необхідно звернути особливу увагу на допит осіб, яким необхідно забезпечити безпеку, перелік яких визначений в Законі України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному

судочинстві». Особа, якій забезпечується захист, може бути допитана в режимі відеоконференції з такими змінами зовнішності і голосу, за яких їй неможливо було б упізнати. Про регламентацію такої можливості та необхідності, окрім вітчизняного законодавства йдеться і в низці міжнародно-правових документів: (Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах (20 квітня 1959 р.); Додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну правову допомогу у кримінальних справах (17 березня 1978 р.) (ратифікований Законом України від 16 січня 1998 р.); Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну правову допомогу у кримінальних справах (08 листопада 2001 р.) та ін. [12].

Спільним і для досудового розслідування, і для судового провадження є правило щодо можливості використання режиму відеоконференції залежно від відповідного волевиявлення учасників кримінального провадження, слідчого, прокурора, слідчого судді, суду. Якщо ж особа заперечує проти проведення дистанційного розслідування чи судового розгляду, то воно можливе тільки у разі прийняття вмотивованого, обґрунтованого рішення слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду. У той же час, це правило не діє щодо заперечення підозрюваного (обвинуваченого), яке унеможливає застосування режиму відеоконференції [12].

Після закінчення проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції слідчий має: 1) ознайомити учасників відеоконференції з її результатами шляхом перегляду відеофонограми; 2) здійснити запис відеофонограми на носії відеозапису, створивши резервну та робочу копії; 3) перевірити якість запису резервної копії; 4) резервну та робочу копії долучити до матеріалів кримінального провадження; 5) вилучити відеограму з технічного засобу відеозапису. Про хід виконання цих заходів слідчий, прокурор повинні зробити записи у протоколі слідчої (розшукової) дії, що оформлюється з дотриманням вимог ст. 104 КПК України. Також після закінчення процесуальної дії у режимі відеоконференції

слідчий або за його дорученням спеціаліст зобов'язаний заблокувати технічні засоби відеозапису або вийти з відповідної програми [14].

Згідно «Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи», відеоконференція – телекомунікаційна технологія інтерактивної взаємодії двох або більше віддалених учасників судового провадження з можливістю обміну аудіо- та відеоінформацією в реальному часі [15]. Система відеоконференцзв'язку – комплекс технічних засобів та програмного забезпечення (за вебадресою судової влади України: vkz.court.gov.ua) або інші доступні суду та учасниками судового процесу засоби, що забезпечують проведення судових засідань у режимі відеоконференцзв'язку та відповідають вимогам законодавства.

Дистанційне судове провадження може здійснюватися в судах першої, апеляційної та касаційної інстанцій, Верховному Суді України під час здійснення судового провадження з будь-яких питань, розгляд яких віднесено до компетенції суду [14].

Учасники судового процесу беруть участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду за умови наявності в суді відповідної технічної можливості, про яку суд зазначає в ухвалі. Інформація про проведення судового засідання в режимі відеоконференції розміщується на офіційному веб-порталі судової влади України. Обов'язки щодо здійснення організаційних заходів, пов'язаних із функціонуванням системи відеоконференції в суді покладаються на керівника апарату відповідного суду. Ризики технічної неможливості участі в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду, переривання зв'язку тощо несе учасник справи, який подав відповідну заяву.

Для участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції, учасник справи повинен попередньо зареєструватися з використанням кваліфікованого електронного підпису в Системі та перевірити наявність у нього власні технічні засоби на відповідність технічним вимогам.

Учасник справи подає заяву про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду. У ній обов'язково зазначає: назву суду; номер судової справи; дату та час судового засідання, в якому учасник бажає взяти участь в режимі відеоконференції; своє прізвище, ім'я та по-батькові; свій статус в судовій справі; електронну адресу, яка використана їм для реєстрації в Системі; назву системи, яка пропонується для проведення відеоконференції зв'язку (у разі використання іншого програмного забезпечення, ніж розміщеного за посиланням vkz.court.gov.ua); номер телефону для зв'язку із судом; відмітку про наявність або відсутність електронного підпису. Копія заяви в той самий строк надсилається учасником, що подав заяву, іншим учасникам справи.

Хід і результати процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції, фіксуються судом, який розглядає справу, за допомогою технічних засобів відеозапису. Здійснення самої фіксації забезпечується секретарем та починається з моменту оголошення головуючим суддею про початок її проведення [16].

У вітчизняному законодавстві немає чіткого врегулювання питання місця перебування захисника у випадку застосування режиму відеоконференції. Можливі три формати: 1) коли адвокат перебуває в залі судового засідання; 2) коли він із підзахисним за межами судової зали; 3) якщо у справі є два чи більше захисники, то один з них може знаходитися поряд з підзахисним, а другий – у судовому засіданні. Більш поширеним на практиці є перший формат, що полегшує подання доказів, документів, клопотань, при цьому виникають труднощі у спілкуванні адвоката з підзахисним, надання порад тощо. Другий варіант може обмежувати право обвинуваченого на конфіденційну розмову зі своїм захисником у разі здійснення запису їх спілкування технічними засобами. Збереження конфіденційності розмови можливе було б шляхом призупинення секретарем судового засідання фіксування відеоконференції на період такої розмови, тому доцільно це положення закріпити в законодавстві. Най-

більш результативним для підзахисного є третій варіант, проте тут слід враховувати фінансові можливості та витрати особи на декількох адвокатів [12].

Внесені зміни до процесуальних кодексів дозволяють учасникам справи брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів [16]. Підтвердження особи учасника справи здійснюється із застосуванням електронного підпису, у порядку, визначеному Законом України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус».

Правовою основою для проведення дистанційного кримінального провадження в рамках міжнародної правової допомоги за участю свідків, експертів, підозрюваних чи обвинувачених, які перебувають на території інших держав, є, зокрема, положення: 1) Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20.04.1959; 2) ст. 10 Конвенції про взаємодопомогу в кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу від 29.05.2000; 3) ст. 9 Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 08.11.2001; 4) ст. 6 Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 07.10.2002; 5) міжнародних договорів України з іншими державами про міжнародну правову допомогу; 6) ст. 225-227, 228, 229, 232, 336, 552, 566 КПК України; 7) Інструкції про порядок здійснення міжнародного співробітництва з питань взаємної правової допомоги, видачі правопорушників (екстрадиції), передачі (прийняття) засуджених осіб, виконання вироків та інших питань міжнародного судового співробітництва у кримінальному провадженні під час судового провадження [17].

Не достатньо визначеним у КПК України залишається питання щодо форми та змісту згоди підозрюваного чи обвинуваченого стосовно участі в проведенні процесуальних дій у режимі відеоконференції, а також засобів перевірки їх власного волевиви-

явлення під час надання заперечення щодо розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу тримання під вартою в режимі відеоконференції, якщо підозрюваний чи обвинувачений перебуває за межами суду. Також невирішеним залишається питання щодо наслідків неприбуття сторони захисту долучитися до судового розгляду в режимі відеоконференції [13].

Висновки

Відеоконференція є законодавчо передбаченою процедурою здійснення окремих процесуальних дій її учасниками за допомогою аудіовізуальної взаємодії з використанням технічних засобів під час трансляції з іншого приміщення, у режимі реального часу.

Практика застосування дистанційного провадження опосередком інтерактивних технологій є актуальною сьогодні, в умовах воєнного стану. Органи дізнання, слідства, прокуратури, суд, «мобілізувалися» й частково перевели формат роботи в онлайн режим. Внесені законодавчі зміни дозволили учасникам справи брати участь у режимі відеоконференції з використанням власних технічних засобів.

Можливість використання згаданих прогресивних норм кримінального процесуального законодавства сприяє підвищенню якості правосуддя, забезпеченню його доступності та реалізації права на судовий захист, скороченню строків розгляду справ та економії процесуальної, фінансової.

Література

1. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 1 грудня 2022.- № 2807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>; Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування «iКейс»: Наказ Національного антикорупційного бюро України, Офісу Генерального прокурора, Ради суддів України, Вищого антикорупційного суду, від 15 грудня 2021. № 175/390/57/72. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0390886-21#Text>; Порядок надсилання судових повісток, повідомлень і викликів учасникам судового процесу в електронній формі:

Наказ Державної судової адміністрації України, від 23 січня 2023. № 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0028750-23?find=1>.

2. Бортун М. Актуальні питання проведення допиту у режимі відеоконференції. Вісник Національної академії прокуратури України. 2014. №1(34). С. 64–70

3. Смирнов М. І. Особливості надання взаємної правової допомоги у кримінальних справах з використанням методу відеоконференцзв'язку: дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук: 12.00.09. Київ, 2005. 268 с.

4. Court of Protection: Guidance 31 March 2020. URL: <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2020/04/20200331-Court-of-Protection-Remote-Hearings.pdf>.

5. Шульга Н.В. Проведення процесуальних дій в режимі відеоконференції у кримінальному провадженні: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юр. наук: 12.00.09 Київ, 2019.

6. Criminal Code of Canada (R.S.C., 1985, c. C-46). URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-46>.

7. The Police and Criminal Evidence Act 1984. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1984/60>.

8. The Penal Code of Estonia. Legislation. URL: <https://www.derechos.org/intlaw/doc/est1.html>.

9. Criminal Justice Act 2003 URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/44/introduction>.

10. The committee on videoconferencing: report. URL: <http://www.justice.ie/en/JELR/VIDEOen.pdf/Files/VIDEOen.pdf>.

11. Судове засідання в режимі відеоконференції: вплив карантину на законодавство. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/news/194366_sudove-zasdannya-v-rezhim-vdeokonferents-vpliv-karantinu-na-zakonodavstvo.

12. Назарук О.І., Ковальова Р.Я. Режим відеоконференції у кримінальному процесі: переваги та недоліки. Часопис Київського університету права. 2017. №1. С. 307-310.

13. Старенький О. С. Аспекти застосування відеоконференції в кримінальному процесуальному доказуванні в умовах

запровадження надзвичайної ситуації в Україні. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2020. №1 (19).- С.88-94 URL: <https://lawjournal.naiu.kiev.ua/index.php/lawjournal/article/view/1213/1217>.

14. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

15. Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: рішення Вищої ради правосуддя, від 17 серпня 2021. № 1845/0/15-21 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>.

16. Судові засідання під час карантину та зміни до КАСУ. URL: <https://legalhub.online/blogy/sudovi-zasidannya-pid-chas-kanrantynu-ta-zminy-do-kasu>.

17. Погорецький М., Старенький О. - Дистанційне кримінальне провадження в умовах поширення коронавірусу (COVID-19). Закон і Бізнес. 2020. 04.04-10.04. №13 (1467). URL: https://zib.com.ua/ua/142090-distanciynе_kriminalne_provadzhennya_v_umovah_poshirennya_ko.html.

SUMMARY

Some aspects of the use of information and communication and digital technologies ("video conference mode"), software products during proceedings, relevant technical and procedural mechanisms of application, storage (archiving) of evidentiary information, and their regulation in domestic and other countries' legislation were studied.

The use of the latest technologies during judicial proceedings becomes relevant in the case of the impossibility of a person's "physical presence" to participate in certain procedural (investigative) actions, court proceedings: in the event of an artificial or natural situation declared (introduced) in the state, a state of martial law, a state of emergency, implementation measures to ensure national security and defense, repel armed aggression of the Russian Federation.

In the development of innovative technologies, individual problems that arise before the participants of criminal proceedings are subject to a fairly quick and, most importantly, operational solution with the help of modern information and communication technologies and products.

If at the stages of the pre-trial investigation or trial of the case, the direct participation of a person is impossible due to objective reasons; the competent persons have given the legal permission to decide on the conduct of individual investigative or procedural actions in video conference mode

The most rational, in this context, are software products related to the improvement of telecommunication networks, in particular, the use of online services and platforms. It is only possible to single out the rapid development of mobile information technologies, particularly the mobile Internet. This field of communication all over the world, and in Ukraine as well, is mastering new standards that allow for faster and better exchange of information.

Keywords: information, communication and digital technologies, video conference mode, software product, portal, information transportation, remote proceedings.

КООРДИНАЦІЯ ПРОКУРАТУРОЮ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ¹

БОНДАРЕНКО Ольга Сергіївна - доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2288-1393>,

ЯНІШЕВСЬКА Катерина Дмитрівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3648-5543>,

УДК 342.841

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.1.13

У статті обґрунтовано, що для правової держави завдання з протидії злочинності завжди буде відігравати колосальне значення. Запобігання злочинності – це процес, спрямований на зменшення кількості кримінальних правопорушень у певній сфері. Аналізується сутність координаційної діяльності прокуратури щодо правоохоронних органів, яка здійснюється з метою протидії корупції. Проаналізовано стан корупційної злочинності та визначено роль інституційної складової та закладеної співпраці для реалізації антикорупційної стратегії боротьби зі злочинністю. Охарактеризовано сутність та рівень фактичної реалізації форм координаційної діяльності прокуратури щодо правоохоронних органів, яка здійснюється з метою протидії корупції.

Ключові слова: прокуратура, діяльність прокуратури, функції прокуратури, корупція, корупційна злочинність.

Постановка проблеми

Повномасштабна війна в Україні зумовила появу нових суспільних реалій, нових викликів для держави та суспільства в цілому. Водночас проблеми, які існували в державі й до війни, нікуди не зникли. Безумовно, їх значущість та рівень впливу на державні процеси, суспільну свідомість певним чи-

ном трансформувалася, але аж ніяким чином не зник. Для правової держави завдання з протидії злочинності завжди буде відігравати колосальне значення. Запобігання злочинності – це процес, спрямований на зменшення кількості кримінальних правопорушень у певній сфері. На початок 2021 року Україна увійшла в трійку лідерів за рівнем злочинності, попереду були лише Франція та Білорусь. За даними глобальної бази даних Numbeo, найнебезпечнішими містами країни вважалися Одеса, Дніпро та Харків. Далі йшли Київ та Львів. Україна посіла 34 позицію в рейтингу Глобального індексу організованої злочинності, йшлося у звіті за цей рік від Global Initiative against Transnational Organized Crime. Натомість за час після початку повномасштабної війни було зареєстровано на 12% менше кримінальних правопорушень у порівнянні з 2021 роком [1] тобто за час війни кількість кримінальних правопорушень скоротилася. Це стосується і корупційної злочинності, адже у 2022 році Україна одержала 33 бали зі 100 можливих в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index). Наш показник зріс на один бал, і тепер Україна посідає 116 місце зі 180 країн у CPI [2]. Завдання із протидії корупції є дуже важливим для України, особливо в контексті суттєвої залежності від міжнародної військової та гуманітарної допомоги. Так, негативний імідж, зумовлений корупційними скандалами, може підірвати довіру міжнародних партнерів, а відтак ослабити обороноздатність України. У комплексі антикорупційних

¹ Робота виконана в рамках проекту № 55.15.02-22/24.ЗФ-01 за темою «Концептуальні засади реформування системи правоохоронних органів у сучасних умовах трансформації нагляду і контролю щодо забезпечення економічної безпеки України»

заходів особливе місце займає інституційна координація та взаємодія всіх компетентних органів. Саме тому актуалізується завдання із визначення ролі та значення прокуратури у забезпеченні координаційної діяльності правоохоронних органів у контексті протидії корупційній злочинності.

Стан дослідження проблеми

Питання координаційної діяльності прокуратури було предметом наукового інтересу багатьох учених. Зокрема, Т. W. Malone, К. Crowston, J. Kral, Є. Блажівського, О. Литвинова, А. Войтенка, М. Косюти, В. Сухоноса, Ю. Новосад, С. Курбатової та інших. Водночас роль та значення прокуратури в забезпеченні координаційної діяльності правоохоронних органів у контексті протидії корупційній злочинності лишається мало досліджуваним питанням.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є характеристика координаційної діяльності прокуратури стосовно правоохоронних органів у сфері протидії корупційній злочинності.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до частини 2 статті 25 Закону України «Про прокуратуру» генеральний прокурор, керівники відповідних прокуратур, їх перші заступники та заступники відповідно до розподілу обов'язків *координують діяльність правоохоронних органів* відповідного рівня у сфері протидії злочинності [3].

Зазвичай ми маємо лише інтуїтивне відчуття того, що означає слово координація. Типові словникові пояснення координації: «акт координації, що змушує різних людей або речі працювати разом для досягнення мети або результату», або «регулювання різноманітних елементів в інтегровану та гармонійну роботу». Координація також означає «інтеграцію або зв'язування різних частин організації для виконання спільного набору завдань» або «інтеграцію або зв'язування разом різних ресурсів для виконання колективного набору завдань». Концепція координації є міждисциплінарним предметом, і на нього впливають дві основні дисципліни. Це організаційні дослідження, включаючи всі

сторони управління (особливо управління людськими ресурсами, управління операціями, управління маркетингом) і інформатика, включаючи суміжні дисципліни, такі як інформаційні технології та штучний інтелект. Зрозуміле та чітке визначення координації введено в теорію координації Мелоуна та Кроутона [4, с. 90]. Так, вони переконані, що координація – це акт управління взаємозалежностями між видами діяльності». Вплив різних дисциплін і різноманітність визначень ілюструють складність визначення координації та взаєморозуміння між підприємствами, відділами, окремими особами [5].

Стосовно сутності координаційної діяльності прокуратури, то вчені по-різному трактують це поняття. Зокрема, Є. Блажівський вважає, що координацією є певна діяльність органів прокуратури, яка спрямована на створення умов для взаємодії між органами державної влади та досягнення соціально-бажаної мети, яка полягає в утвердженні законності [6, с. 6].

О. Литвинов під координацією пропонує розуміти узгодження дій тактично самостійних суб'єктів профілактики кримінальних правопорушень стосовно різних складових діяльності за умови існування кореляційних зв'язків між ними, а також сумісної тактичної цілі стосовно підвищення рівня результативності протидії злочинності [7, с. 75].

А. Войтенко вважає, що координаційна діяльність органів прокуратури – це діяльність прокурорів стосовно організації взаємодії між органами державної влади, при чому організація цієї взаємодії базується на завданні з утвердження принципу законності [8, с. 402].

М. Косюта переконаний, що тлумачити сутність координаційної діяльності органів прокуратури варто тлумачити крізь призму змісту правовідносин, які за своєю сутністю є організаційно-правоохоронними, багатосторонніми відносинами, змістом яких є вироблення і реалізація спільних заходів у межах компетенції кожного з учасників, спрямованих на нівелювання злочинних корупційних проявів та боротьбу з корупційною злочинністю [9, с. 13].

В. Сухонос вважає, що ключова ціль координаційної діяльності прокуратури полягає

у зростанні ефективності діяльності органів та організацій й об'єднання їх зусиль [10, с. 11].

На думку Ю. Новосад, під координацією органами прокуратури діяльності щодо запобігання корупційним кримінальним правопорушенням необхідно розуміти діяльність прокурорів, які наділені відповідними організаційними повноваженнями, при чому ця діяльність скерована на узгодження функціонування організаційно самостійних суб'єктів за наявності рівноправних зв'язків між ними та спільної загальної мети [11, с. 117].

І. Курбатова переконана, що інститут координації діяльності правоохоронних органів з виявлення та протидії корупційній злочинності є самостійним, організаційно-правовим елементом, спрямованим на забезпечення узгодженого функціонування автономних цілеспрямованих систем для виконання визначених державою завдань. Координація діяльності правоохоронних органів допомагає усувати неузгодженість дій і паралелізм у роботі, створювати в необхідних випадках концентрацію сил, здійснювати протидію єдиним фронтом, знаходячи правильне поєднання методів переконання і примусу, виховання і покарання [12, с. 121].

Успіх протидії корупційній злочинності залежить від здатності органів прокуратури координувати цю роль з правоохоронними органами. Загалом зусилля щодо здійснення попереднього кримінального переслідування відповідно до справедливої та гуманної системи кримінального правосуддя в правовій державі потребують підтримки законодавчих документів, які гарантують здійснення правоохоронної діяльності відповідно до функцій та повноважень кожного правоохоронного органу до відстоювання законності, справедливості та захисту гідності, і людська гідність, порядок і правова визначеність.

Тому співробітники правоохоронних органів, які мають здатність координувати протидію злочинності без шкоди для чесності, самостійності та незалежності, необхідні для здійснення кримінального переслідування як спроби реалізувати волю закону. Виходячи з цього погляду, правоохоронні органи не лише забезпечують дотримання формального механізму правової норми, але й прагнуть

до реалізації чеснот, які містяться у верховенстві права, через наявність людських ресурсів правоохоронних органів, які розуміють свою роль і функції [13, с. 8013].

Саме тому забезпечення реального, а не формального координування є запорукою ефективності протидії корупційній злочинності, а відтак скорочення її рівня.

Відносно сутності координаційної діяльності прокуратури, то відповідно до частини 2 статті 25 Закону України «Про прокуратуру» основною формою координації є проведення координаційних нарад з керівниками правоохоронних органів, на яких заслуховується інформація щодо їхньої діяльності у сфері протидії злочинності. Рішення координаційної наради є обов'язковим до виконання всіма зазначеними в ньому правоохоронними органами. Порядок та інші форми координації затверджуються наказом Генерального прокурора [3]. Нині чинним є наказ Офісу Генерального прокурора № 28 від 08 лютого 2021 року «Про затвердження Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності», згідно з яким формами координаційної діяльності прокуратури також є:

1) проведення спільних нарад з керівництвом правоохоронних та інших державних органів. Ця форма активно реалізується як на національному, так і регіональному рівні. Водночас відсутній ефективний механізм ухвалення рішень та контролю за їх виконанням, відтак відбувається формальне обговорення стану злочинності;

2) створення міжвідомчих робочих груп. Ця форма, як правило, реалізується під час розслідування окремих резонансних кримінальних правопорушень;

3) здійснення спільних виїздів у регіони для проведення узгоджених дій, перевірок і надання допомоги правоохоронним органам у протидії злочинності. Ця форма в умовах воєнного часу стала менш активно реалізовуватися. Крім того, на жаль, босинг, що є характерним для всіх правоохоронних інституцій, деформує завдання з «допомоги» у контроль;

4) обмін аналітичною інформацією з питань протидії злочинності, проведення спільних аналітичних досліджень. Проблема об-

міну інформацією між різними інституціями антикорупційної системи стоїть дуже гостро. Адже не рідко вони не тільки приховують інформацію, а й відверто входять у конфронтацію, що, у свою чергу, неминуче призводить до загострення корупційних ризиків;

5) розробка спільних наказів, а також підготовка листів інформаційного характеру і документів організаційного та методичного спрямування. На нашу думку, значущість цієї форми суттєво применшується. Так, надзвичайно важливим є створення спільних наказів та чітке передбачення у них обов'язку обміну та взаємодії під час протидії корупційним кримінальним правопорушенням;

6) розробка і забезпечення виконання спільних планів із запобігання, виявлення та припинення кримінальних правопорушень, усунення причин та умов, які сприяли їх вчиненню;

7) взаємне використання можливостей з підготовки і навчання кадрів, організація та проведення спільних тренінгів, семінарів, конференцій та інших заходів із метою підвищення кваліфікації працівників органів прокуратури та правоохоронних органів;

8) розробка пропозицій з питань удосконалення системи кримінальної юстиції та правового регулювання у сфері протидії злочинності;

9) ініціювання проведення наукових досліджень у сфері протидії злочинності [14].

Важливо відмітити, що означений перелік не є вичерпним, адже наказ Офісу Генерального прокурора № 28 від 08 лютого 2021 року «Про затвердження Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності» зазначає, що за наявності підстав керівництвом органів прокуратури за участі правоохоронних та інших державних органів відповідного рівня можуть проводитися інші узгоджені заходи у встановленому законодавством порядку [14].

Особливе значення у контексті реалізації форм координаційної діяльності прокуратури стосовно правоохоронних органів у контексті протидії корупційній злочинності займає планування, яке складається з кількох компонентів: 1) визначення цілей; 2) узгодження спільної діяльності правоохоронних органів; 3) розроблення конкретних заходів

для досягнення визначених цілей; 4) строки виконання; 5) конкретних відповідальних осіб. Здійснення планування координації, виходячи з наявного практичного досвіду, передбачає складання і затвердження плану основних заходів, який включає різноманітні координаційні заходи, наприклад, проведення засідань координаційних із керівниками правоохоронних органів стосовно протидії корупційній злочинності [8, с. 4003].

Висновок

Підсумовуючи, варто зазначити, що координаційна діяльність органів прокуратури стосовно правоохоронних органів у сфері протидії корупційній злочинності передбачає акумулювання та усвідомлену та реальну організацію співпраці правоохоронних органів у зазначеній сфері. Нині важливо, щоб ця діяльність була реальною, а не формальною та лише імітованою. Аналіз сучасних форм координаційної діяльності прокуратури у зазначеній сфері дозволяє стверджувати, що більшість із них носять характер гасл і не підтверджуються реальною діяльністю. Саме тому важливим є розроблення процесуальних механізмів такої діяльності, її публічне висвітлення та забезпечення контролю за реалізацією координаційної діяльності прокуратури як зовнішнього, так і внутрішнього.

Література

1. Поліція за цей рік зареєструвала на 12% менше злочинів. *ZN: UA*: офіційний сайт. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/politsija-zatsej-rik-zarejestruvala-na-12-menshe-zlochivnivorivnjano-z-2021-rokom-.html> (дата звернення: 10.03.2023).
2. Індекс сприйняття корупції – 2022. *Transparency International* : офіційний сайт. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/> (дата звернення: 10.03.2023).
3. Про прокуратуру : Закон України № 1697-VII від 14 жовт. 2014. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12.
4. Malone, T. W. Crowston, K. Toward an Interdisciplinary Theory of Coordination. *Computing Surveys*. 1994. 26(1) 1994. p. 87–119.
5. Král J. Introduction to coordination concept. *Human Resources Management & Ergonomics*. 2007. № 2. URL: [/https://frcatel.fri](https://frcatel.fri)

uniza.sk/hrmc/files/2007/2007_2_06.pdf (date of appeal: 10.03.2023).

6. Блажівський Є. Координаційна діяльність органів прокуратури України у сфері протидії злочинності та корупції. *Вісник Національної академії прокуратури України.* № 2. 2013. С. 5–6.

7. Литвинов О. М. Адміністративно-територіальна координація діяльності суб'єктів профілактики злочинів в Україні на місцевому рівні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2002. 275 с.

8. Войтенко А. Особливості координаційної діяльності органів прокуратури України у сфері протидії злочинності та корупції. *Шлях науки.* 2021. Вип. 7. № 5. С. 4001–4010.

9. Косюта М. В. Проблеми та шляхи розвитку прокуратури України в умовах побудови демократичної правової держави : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2002. 33 с.

10. Сухоненко В.В. Планування роботи в органах прокуратури. *Прокуратура. Людина. Держава.* 2004. № 9. С. 8–13.

11. Новосад Ю. А. Про зміст координаційної діяльності прокуратури як суб'єкта запобігання злочинам. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2016. Серія ПРАВО. Випуск 41. Том 2. С. 116–120.

12. Курбатова С. І. Роль органів прокуратури України в координації діяльності правоохоронних органів щодо протидії економічній злочинності. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2017. Випуск 1(16), том 2. С. 116–121.

13. Pratiwi L, Pantja Astawa I Gde, Atmasasmita R., Suseno S. Coordination of ability of prosecutors in the criminal jurisdiction system in Indonesia. *PJAE.* 2021. 18(4).P. 8012–8023.

14. Про затвердження Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності: наказ Офісу Генерального прокурора № 28 від 08 лют. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0028905-21#Text>. (дата звернення: 10.03.2023).

Olha BONDARENKO,

Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of Criminal Legal Discipline and Judiciary of the Educational and Scientific Institute of Law of Sumy State University
e-mail: o.bondarenko@yur.sumdu.edu.ua

Kateryna YANISHEVSKA

PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminal Legal Discipline and Judiciary of the Educational and Scientific Institute of Law of Sumy State University
e-mail: k.yanishevaska@yur.sumdu.edu.ua

The full-scale war in Ukraine led to the emergence of new social realities, new challenges for the state and society. At the same time, the problems that existed in the state even before the war did not disappear. Undoubtedly, their significance and level of influence on state processes and public consciousness has been transformed in a certain way, but it has by no means disappeared. For a rule-of-law state, the task of combating crime will always play a colossal role. Combating corruption is very important for Ukraine, especially in the context of significant dependence on international military and humanitarian aid. Thus, a negative image caused by corruption scandals can undermine the trust of international partners, and thus weaken Ukraine's defense capabilities. In the complex of anti-corruption measures, a special place is occupied by institutional coordination and interaction of all competent bodies. That is why the task of determining the role and importance of the prosecutor's office in ensuring the coordination of law enforcement agencies in the context of combating corruption is being updated.

The purpose of the study is to characterize the coordination activities of the prosecutor's office in relation to law enforcement agencies in the field of countering corruption crime.

It was concluded that the coordination activity of the prosecutor's office in relation to law enforcement agencies in the field of combating corruption crime involves the accumulation and conscious and real organization of cooperation of law enforcement agencies in the specified area. Nowadays, it is important that this activity is real, and not formal and only simulated. The analysis of the existing forms of coordination activity of the prosecutor's office in the specified area allows us to state that most of them are slogans and are not confirmed by real activity. That is why it is important to develop procedural mechanisms for such activity, publicize it and ensure control over the implementation of coordination activities of the prosecutor's office, both external and internal.

АНАЛІЗ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

КРАВЧУК Олег Вікторович - доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, заступник директора центру - завідувач відділу криміналістичних видів досліджень Хмельницького НДЕКЦ МВС України, професор кафедри кримінального права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ЦИГАНЮК Юлія Володимирівна - доктор юридичних наук, доцентка, професорка кафедри кримінального права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

КОПАНЧУК Володимир Олександрович - доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

УДК 343.98.06

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.1.14

Автори статті на основі проведеного теоретичного аналізу, статистичного обобщення і проведення емпіричних досліджень розглянули і викладали особливості організації досудового розслідування воєнних злочинів. Розглядаються особливості використання визначених криміналістичних методик для проведення судової експертизи при розслідуванні воєнних злочинів. Представляється на розгляд і обговорення в цілому власна (авторська) позиція щодо можливості використання інших («нестандартних») джерел проведення судової експертизи в умовах війни. Акцентується увага на обов'язкових складових частин такого виду експертизи, визначених законодавцем держави в діючому законодавстві України. Обґрунтовується необхідність ефективного співробітництва працівників правоохоронних органів, судів і експертів з метою якісного і об'єктивного виконання завдань судової експертизи, дотримання загальних принципів судового процесу і вдосконалення інноваційної політики в цілому. Авторами визначено і представлено власний перелік питань, на які повинні бути дані відповіді експертами-криміналістами і правоохоронними

органами при збиранні доказової бази (слідової картини) воєнних злочинів. Встановлено існування адміністративно-правових механізмів прискорення реєстрації і застосування методик, розроблених і атестованих в Експертній службі Міністерства внутрішніх справ України. Розкривається значення і місце цих новел в системі права, судової експертизи і криміналістики в цілому. Авторами статті проведено аналіз судово-експертної діяльності в ході розслідування воєнних злочинів. Звернуто увагу на необхідність подальшого наукового співробітництва учених, фахівців в області матеріального і процесуального права.

Ключові слова: аналіз, висновок, воєнні злочини, експертиза, етапи, слідство, суд, криміналістика, кримінальний процес, правоохоронні органи.

Постановка проблеми

XXXI річниця незалежності України підбила підсумки визвольної боротьби українського народу переконливо продемонструвала грандіозний розмах і глибину його переможного духу та вільно-демократичних звершень, окреслила шляхи подальшого просування вперед у розв'язанні завдань

відбудови населених пунктів України, реконструкції всіх галузей життя вільного українського народу.

2022-2023 роки повинні стати новим важливим етапом у створенні матеріально-технічної, економічної та правової бази України для вступу у склад країн Європейського Союзу, вдосконаленні суспільних відносин і формуванні нової людини – незалежного та освіченого громадянина України; розвитку та утвердженню незалежного правового способу життя, національного генерування нетерпимості до будь-якого прояву військової агресії та тероризму проти батьківщини.

На сьогодні в сучасному світі існує понад сто визначень поняття «тероризм». Найбільш поширеним є визначення, що тероризм (від лат. *terror* – «жах») – у широкому сенсі використання або загроза застосування насильства для досягнення політичної, релігійної або ідеологічної мети [7, с. 78].

Аналізуючи це визначення та геополітичну обстановку у світі у XXI столітті, беззаперечним є факт, що тероризм є головною рисою зовнішньої політики російської федерації, і не лише у відношенні до України, але й до інших країн та народів світу.

Саме тому судовий процес над правлячою верхівкою російської федерації за відкрити агресію проти українського народу, яку було розпочато 24 лютого 2022 року, матиме величезне історичне значення і навіки буде вписано в історію не лише України та росії, а й усього світу.

Ми акцентуємо увагу на тому, що значення цього міжнародного судового процесу полягатиме не тільки в засудженні агресії росії як кримінального злочину, а й у персональній відповідальності всіх причетних до здійснення злочинів на території нашої держави.

На нашу думку, розв'язання всіх цих завдань нерозривно поєднане з повним та неупередженим збором доказової бази, якісним та ефективним проведенням розслідування скоєних воєнних кримінальних правопорушень, виробленням та реалізацією сучасної (новітньої) криміналістичної методики розслідування зазначених правопорушень, а також, як наслідок, усебічної реалізації громадянами України свого конституційного

права на захист, що не є можливим без суворого дотримання процедури законності. У цьому і полягає **актуальність** проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Проведеним аналізом наукових джерел [1-19] встановлено, що питання організації розслідування воєнних кримінальних правопорушень є доволі рідким явищем на теренах наукового простору, наукові праці вчених у вказаному напрямку присутні у незначній кількості, а тому зазначена проблематика з позиції криміналістичної науки є актуальною, вимагає свого ретельного дослідження та розкриття.

Мета статті – на підставі проведеного теоретичного аналізу, статистичного узагальнення та шляхом проведення емпіричних досліджень розглянути особливості організації досудового розслідування військових злочинів, з'ясувати обов'язковість використання методик для проведення судової експертизи під час розслідування воєнних кримінальних правопорушень, можливість використання інших («нестандартних») джерел проведення судової експертизи в умовах війни, встановити існування адміністративно-правових механізмів пришвидшення реєстрації та застосування методик, які розроблені та атестовані у Експертній службі МВС України, а також обґрунтувати необхідність ефективної співпраці працівників слідчих органів, прокуратури, суду та криміналістів для якісного та об'єктивного виконання завдань кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу

З початку воєнної агресії рф на території України виникла необхідність всебічного розслідування кримінальних правопорушень, скоєних представниками країни-агресора. російська федерація вчиняє в Україні умисні кримінально протиправні дії, що відповідно до Римського статуту [18] мають ознаки воєнних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку – це, зокрема, убивства, тор-

тури, нелюдське поводження, згвалтування та інші форми сексуального насильства, позасудові страти, викрадення, захоплення заручників, депортація, знищення об'єктів цивільної інфраструктури, привласнення майна та інші дії проти цивільного населення тощо.

Під час документування подій, що мають ознаки воєнних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, які РФ вчинила в Україні, максимально ефективними є спільні дії правоохоронних, безпекових органів, правозахисних організацій (національних, міжнародних), правників, експертів з міжнародного гуманітарного права, незалежних засобів масової інформації.

Органи досудового розслідування та прокуратури стикнулися із новими викликами, пов'язаними із потребою швидкого, повного, якісного формування доказової бази численних кримінальних порушень міжнародного гуманітарного права, більшість з яких буде розслідуватися уперше, без наявності напрацьованих спеціалізованих методик. Дуже важко знайти наукові праці, які б обґрунтували цю проблему з позиції криміналістичної науки.

Криміналістичні знання при розслідуванні воєнних кримінальних правопорушень можуть бути використані у наступних напрямках:

- для планування розслідування воєнних кримінальних правопорушень;
- для ефективного проведення слідчих (розшукових) дій (оглядів, розкопок тіл, пред'явлення для впізнання, допитів свідків та потерпілих);
- з метою ефективного застосування техніко-криміналістичних засобів збирання доказової інформації, слідів кримінального правопорушення;
- для отримання «наукових доказів» під час проведення судових експертиз [5, с. 371].

20 травня 2022 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з

Міжнародним кримінальним судом», яким визначено співпрацю цього суду з Офісом Генерального прокурора та Міністерства юстиції України до і після ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) [18]. Час прийняття цього закону співпав із прибуттям до України 42 слідчих МКС.

Офіс Генерального прокурора України, 13 держав-членів Європейського Союзу (далі ЄС) та Офіс прокурора МКС розпочали розслідування воєнних кримінальних правопорушень, вчинених в Україні. Спільна слідча група (далі – ССГ) ЄС була створена Польщею, Литвою та Україною за підтримки Європейського агентства, що співпрацює з судовими та поліцейськими органами країн-членів ЄС (далі – Євроюст) та Європейського поліцейського управління (далі – Європол). Згодом членами ССГ також стали Естонія, Латвія та Словаччина. Міжнародна мережа проти геноциду, яка працює при Євроюсті, розпочала проведення спеціальних навчальних заходів для судових органів у державах-членах ЄС та в Україні з метою підвищення ефективності розгляду кримінальних справ. ЄС також підтримує розслідування, шляхом залучення міжнародних експертів-криміналістів, матеріально-технічного забезпечення тощо.

Залучення експертів-криміналістів інших держав до розслідування воєнних кримінальних правопорушень в Україні є дуже важливим, оскільки справи зазначеної категорії мають бути розглянуті в такий спосіб, щоб жодна міжнародна установа не мала б сумнівів у їхній об'єктивності.

Так, Україну вже відвідала група експертів з Нідерландів, яка на запит МКС збирала докази для судового переслідування винних у вчиненні воєнних кримінальних правопорушень. До складу групи увійшло близько тридцяти осіб, а саме: військова поліція, вибухотехніки та фахівці із цифрових технологій. Експерти відвідали морги у Київській області, записали показання свідків, провели вивчення наявних відеозаписів. На цей момент Нідерланди вивчають повторну можливість направлення до України підійнятної групи. Крім того, брали участь у розслідуванні воєнних кримінальних правопо-

рушень і словацькі експерти-криміналісти, у складі поліцейських, судово-медичних експертів та антрополога.

Для розслідування кримінальних правопорушень вказаної категорії на Київщині також залучено експертів із французької жандармерії та медичної служби Збройних Сил Французької Республіки. У склад групи входили судово-медичні експерти, експерти з балістики, експерти з питань ДНК-аналізу, експерт з дактилоскопіювання, вибухотехнік, експерт з огляду місця злочину та помічники слідчих. Група експертів прибула разом із власною мобільною ДНК-лабораторією та необхідним обладнанням для організації огляду тіл та їх упізнання.

Окрім того, тісною є співпраця між Офісом Генерального прокурора та Офісом прокурора МКС, працює спільна слідча група, утворена Україною, Литвою та Польщею. Суттєву роль у цих процесах займає універсальна юрисдикція щодо початку кримінального провадження та переслідування за вчинення воєнних кримінальних правопорушень, що зробило можливим звернення понад 40 країн до Гаазького суду у зв'язку з фактами порушення міжнародного гуманітарного права на території України.

Варто також зазначити, що стосовно методичного забезпечення процесу збирання доказів воєнних кримінальних правопорушень, міжнародна спільнота сформувала низку стандартів. Варто згадати Борнмутський протокол про захист та розслідування фактів масових поховань [2]; Криміналістичний посібник для розслідування, вилучення та аналізу людських скелетних останків [1] тощо. Використання подібних стандартів є особливо актуальним, коли на місці події працюють слідчі групи із залученням іноземних фахівців, правників та експертів, оскільки в такому випадку необхідні єдині уніфіковані для всіх стандарти роботи.

Логічно, що кожен конкретний вид порушення міжнародного гуманітарного права потребує розроблення окремої криміналістичної методики розслідування із застосуванням ситуативного підходу та впровадженням стандартів процесуальної, криміналістичної, експертної діяльності [5, с. 370].

Таким чином, документування кримінальних правопорушень армії рф в Україні – є важливим етапом у процесі притягнення злочинців до відповідальності. Ця робота по всій країні ведеться представниками українських правоохоронних органів, прокуратури, спільно із міжнародними експертами та представниками громадських організацій на території Київської, Чернігівської, Сумської, віднедавна і Харківської областей. Зазначені дії важкі та надзвичайно важливі. Але допомога міжнародних експертів дозволить якомога точніше та оперативніше задокументувати всі докази воєнних кримінальних правопорушень, щоб у майбутньому притягнути всіх винних до відповідальності.

Разом із тим введення в Україні воєнного стану, у зв'язку із військовою агресією російської федерації, суттєво вплинуло на судово-експертну діяльність у державі в цілому.

Зазначений вплив проявився, насамперед, у:

- зміні напрямків судово-експертної діяльності;
- зміні нормативно-правового регулювання судово-експертної сфери;
- знищенні або пошкодженні матеріально-технічної бази судово-експертних установ;
- вимушеному внутрішньому переміщенні судових експертів тощо.

Зазначений перелік не є вичерпним, оскільки ситуація під час воєнного стану може змінюватися щогодини.

Що ж стосується першого пункту, то цілком логічно, що видова структура виконаних судових експертиз зазнала суттєвих змін. Так, з початком війни, особливо в перші тижні, суттєво скоротилося виконання судових експертиз по цивільних, адміністративних та господарських справах. Це було пов'язане, зокрема, із налагодженням роботи судів у період воєнного стану (тимчасово призупинився розгляд справ). Натомість, судових експертиз за експертними спеціальностями: 5.1. «Дослідження вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу», 5.2. «Дослідження вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху», 3.1., 3.2. «Судово-балістична експертиза» стало в рази більше. Збільшилося також вико-

нання комп'ютерно-технічних експертиз, пов'язаних з дослідженням мобільних телефонів, комп'ютерної техніки та інших технічних пристроїв, причетних до діяльності колаборантів та диверсійних груп на території України.

Варто також зауважити, що в найближчому майбутньому очікується зростання кількості криміналістичних видів експертиз, що пов'язані із дослідженням доказів, які в зараз вилучаються у звільнених від російських військових населених пунктах.

Для належного експертного забезпечення правосуддя в умовах воєнного стану Міністерство юстиції України видало наказ «Про деякі питання забезпечення судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану» [10]. Відповідно до нього на період воєнного стану зупинено проведення планових перевірок діяльності атестованих судових експертів, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, позапланових контрольних перевірок діяльності судових експертів та перевірок відповідності робочого місця.

Крім того, подовжено строк дії свідоцтва про надання кваліфікації судового експерта. Тобто всі експерти, які мали підтверджене право провадити діяльність на день початку війни, зможуть проводити судові експертизи під час війни.

Таким чином, судово-експертна діяльність в Україні в період воєнного часу вимушено підлаштовується під вимоги сьогодення. Прикладається чимало зусиль для збереження кадрового потенціалу судово-експертних установ, матеріально-технічної бази (дороговартісне обладнання лабораторій усіма можливими силами перевозиться на підконтрольну Україні територію). Робиться все для того, щоб сьогодні механізм судово-експертної діяльності злагоджено працював на потреби держави та громадян, не втратив свого потенціалу. На нашу думку, у майбутньому це дозволить не лише не втратити, але й розвинути судово-експертну діяльність в Україні.

Вищевикладеним аналізом судово-експертної діяльності у період війни встановлено, що питання криміналістичної методики розслідування воєнних кримінальних пра-

випорушень, вчинених у реаліях XXI століття, є доволі не частим явищем на теренах наукового простору, а тому зазначена проблематика з позиції криміналістичної науки є актуальною, вимагає свого ретельного дослідження та розкриття.

Розглянемо основні тези криміналістичних дефініцій сьогодення, а саме:

– чи обов'язкове використання методик для проведення судової експертизи під час війни?

– чи можливе використання в умовах воєнного стану інших джерел для судової експертизи, окрім уже напрацьованих методик?

– чи існують адміністративно-правові механізми пришвидшення реєстрації та застосування методик, що розроблені та атестовані у Експертній службі МВС України?

Так, у жодному процесуальному кодексі України законодавцем не покладається необхідність обов'язкового застосування методики під час проведення судової експертизи, а лише вказується про останню як про «можливість» до використання.

Зокрема, у пункті 6 частини 1 статті 102 Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК України), яка має назву «Зміст висновку експерта», визначено, що: «У висновку експерта повинно бути зазначено докладний опис проведених досліджень, у тому числі методи, застосовані у дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка» [7].

У частині 3 статті 356 КПК України визначено наступне: «Експерту можуть бути поставлені запитання щодо наявності в експерта спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), дотичних до предмета його експертизи; використаних методик та теоретичних розробок; достатності відомостей, на підставі яких готувався висновок; наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов висновку; застосовності та правильності застосування принципів та методів до фактів кримінального провадження; інші запитання, що стосуються достовірності висновку».

Оскільки методи проведення досліджень є загальновідомими науковими даними, то тільки про методику проведення дослідження йдеться у частині 2 статті 518 КПК України «Особливості проведення експертизи у кримінальному провадженні, яке містить державну таємницю», а саме: «Якщо під час проведення експертизи використовуються методики, технології чи інформація, що містять охоронювану державою таємницю, в описовій частині висновку експертизи ці відомості не зазначаються».

Кодекс адміністративного судочинства України [6] не містить будь-яких згадок про методику. Аналогічна ситуація і в тексті Господарського процесуального кодексу України [4] та Цивільного процесуального кодексу України [19].

Водночас, у текстах відповідних процесуальних законів наголошується на тому, що експертом може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи (стаття 72 Цивільного процесуального кодексу України, стаття 68 Кодексу адміністративного судочинства України, стаття 69 Господарського процесуального кодексу України), або ж як зазначено у частині 1 статті 69 КПК України: «Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань».

Окрім того, в частині 3 статті 8 Закону України «Про судову експертизу» [17] визначено, що методики проведення судово-медичних та судово-психіатричних експертиз не реєструються, що є ще одним підтвердженням того, що висновок судового експерта як процесуальне джерело доказу є особистим, та не обов'язково має базуватися на методиці.

Звідси випливає, що основний акцент при залученні експерта у будь який вид

судочинства визначається його знаннями. При цьому наявність чи відсутність методики проведення будь-якої судової експертизи не є основоположним для залучення експерта як фахівця у відповідній сфері знань.

Підтвердженням викладеного вище є також і положення пункту 1.4. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [11]: «Під час проведення експертиз (експертних досліджень) з метою виконання певного експертного завдання експертами застосовуються відповідні методи дослідження, методики проведення судових експертиз, а також нормативно-правові акти та нормативні документи (міжнародні, національні та галузеві стандарти, технічні умови, правила, норми, положення, інструкції, рекомендації, переліки, настановчі документи Держспоживстандарту України), а також чинні республіканські стандарти колишньої УРСР та державні класифікатори, галузеві стандарти та технічні умови колишнього СРСР, науково-технічна, довідкова література, програмні продукти тощо. Визначення способу проведення експертизи (вибір певних методик, (методів дослідження)) належить тільки до компетенції експерта».

Семантико-юридичний аналіз указанного пункту 1.4. дає беззаперечне твердження про можливість використання під час проведення судової експертизи методів дослідження та/або методики проведення судових експертиз, та/або нормативно-правових актів, та/або нормативних документів (міжнародні, національні та галузеві стандарти, технічні умови, правила, норми, положення, інструкції, рекомендації, переліки, настановчі документи Держспоживстандарту України), та/або чинних республіканських стандартів колишньої УРСР, та/або державних класифікаторів, та/або галузевих стандартів, та/або технічних умов колишнього СРСР, та/або науково-технічну літературу, та/або довідкову літературу, та/або програмні продукти, та/або будь-які інші інформаційні джерела для проведення судової експертизи, оскільки положення цього пункту

1.4. допускають «відкрите» формулювання норми із використанням «тощо».

Отже, при відсутності методики для дослідження особливого значення набуває використання інших інформаційно-знаннєвих джерел під час проведення дослідження (у т.ч. методів) у межах виконання судової експертизи і є допустимим, а тому використання методик не є обов'язковим при проведенні експертизи.

З приводу можливості використання інших джерел для судової експертизи окрім методик в умовах воєнного стану необхідно вказати, що згідно зі статтею 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [16], воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності. У надзвичайних і військових ситуаціях (агресія, загроза до конституційного ладу держави, життя і здоров'я людей і громадян, надзвичайні ситуації природного та антропогенного характеру та інші виняткові обставини), коли нормальне функціонування суспільства і держави неможливе, необхідно чітко та послідовне правове регулювання моделі поведінки, спрямоване на подолання та усунення негативу від посилення наслідків надзвичайних ситуацій.

Тобто використання інших джерел для судової експертизи, окрім методик, в умовах воєнного стану судовими експертами які мають відповідну освіту, кваліфікацію та володіють спеціальними знаннями, є допустимим. Таке використання здатне виконати завдання, які ставляться перед судовими експертами, а також дозволяє швидко виконати поставленні завдання.

Окрім того, відповідно до частини 3 статті 10 Закону України «Про судову експертизу» [17], під час проведення експертиз можливе залучення також судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфіка-

цію судового експерта з певної спеціальності. Отже, використання інших джерел для судової експертизи, окрім методик, в умовах воєнного стану є оптимальним.

З приводу позиції існування адміністративно-правових механізмів пришвидшення реєстрації та застосування методик, що розроблені та атестовані в Експертній службі Міністерства внутрішніх справ України, вкажемо, що, по-перше, жоден нормативно-правовий акт не вказує на реєстрацію методик як обов'язкової підстави набрання нею чинності. Це можна пояснити тим, що під поняттям «методика проведення судової експертизи (далі – методика)», як зазначено у пункті 2 Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз [13], слід розуміти результат наукової роботи, що містить систему методів дослідження, які застосовуються в процесі послідовних дій експерта з метою виконання певного експертного завдання. А методи дослідження своєї обов'язковості набувають в умовах встановлення законмірностей об'єктивного світу, а відповідно, походять від самої природи та їх застосування не залежить від реєстрації. Вони або існують, або ні, і реєстрація на це не впливає.

Підтвердженням цього також є Положення пункту 2 Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз [14]: «Реєстр – це офіційна електронна база даних, що ведеться з метою створення інформаційного фонду про наявність методик проведення судових експертиз, які атестовані та рекомендовані до впровадження в експертну практику відповідно до Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз».

Отже, Реєстр методик проведення судових експертиз є базою даних.

Частина 3 статті 8 Закону України «Про судову експертизу» [17] визначає, що методики проведення судових експертиз (крім судово-медичних та судово-психіатричних) підлягають атестації та державній реєстрації в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України. Водночас не вказується момент, з якого методика набирає чинності: з моменту атестації, чи з моменту реєстрації.

На нашу думку, сама по собі методика не може набирати чинності через те, що це не нормативно-правовий акт, а результат наукової роботи. Тому методика може бути застосована одразу з моменту отримання результатів наукової роботи, тобто на етапі її розробки.

По-друге, щодо можливості розробки та атестації методик у Експертній службі України, відповідно до пункту 7 Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз [13]: «Результати атестації методик розглядаються науковими радами спеціалізованих установ, які діють відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (наукові ради). У разі прийняття науковою радою рішення про рекомендацію до впровадження методики в експертну практику - вона подається для державної реєстрації».

Відповідно до статті 10 Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» [15] вчена (наукова, науково-технічна, технічна) рада наукової установи є колегіальним органом управління науковою і науково-технічною діяльністю наукової установи в частині виключних повноважень, визначених цією статтею, та виконує консультативно-дорадчі функції щодо інших питань наукової і науково-технічної діяльності наукової установи. Кількісний склад членів вченої (наукової, науково-технічної, технічної) ради наукової установи визначається статутом (положенням) наукової установи.

Зокрема, до виключної компетенції вченої (наукової, науково-технічної, технічної) ради наукової установи належать питання щодо визначення стратегії розвитку наукової установи та перспективних напрямів наукової і науково-технічної (методичної) діяльності та проведення наукової і науково-технічної оцінки тематики та результатів науково-дослідних робіт.

У пункті 16 статті 1 вказаного Закону зазначається, що наукова (науково-дослідна, науково-технологічна, науково-технічна, науково-практична) установа – це юридична особа незалежно від організаційно-правової форми та форми власності, утворена в установленому законодавством порядку,

для якої наукова та (або) науково-технічна діяльність є основною.

Положенням про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України [12] визначено її основні завдання, серед яких, у тому числі, організація науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності.

При організації досудового розслідування воєнних злочинів слід враховувати організацію та методику розслідування, збір доказів воєнних злочинів, що вчиняються сторонами збройного конфлікту та деструктивні фактори: швидку зміну ситуації (на території проведення військових дій); загибель, поранення і полон учасників розслідування (свідків, потерпілих, підозрюваних тощо); небезпечність проведення оглядів місць подій (мінування, обстріли тощо); значну кількість справ, що розслідуються в умовах обмеженого часу; неможливість швидкого розслідування вчинення масових вбивств; політизація процесу розслідування тощо [3, с. 83].

Відповідно, в умовах особливого правового режиму воєнного стану в Україні важливим є виконання завдань, спрямованих як на усунення наслідків таких дій, так і на притягнення винуватих осіб до відповідальності за військові та воєнні злочини. Серед завдань, які стоять перед Експертною службою України, основоположним є не лише збір та фіксація доказів військової агресії, але й проведення судових експертиз у кримінальних провадженнях, які здійснюються за національним законодавством та спрямовані на вчинення правосуддя в Україні, але й в перспективі будуть застосовані в провадженнях у міжнародних судових установах.

Як **висновок** до статті зазначимо, що майбутній міжнародний процес викриє та затаврує найтяжчі злочини, антилюдські плани та задуми російських агресорів, які підготували, організували та розв'язали війну проти України з метою поневолення та винищення українського народу, нації та утвердження свого панування над її територіями.

Проте, майбутній судовий процес повинен, у першу чергу, бути законним та

справедливим, що не уявляється за можливе без неупередженого збору доказової бази, якісного та ефективного проведення розслідування воєнних кримінальних правопорушень, а також вироблення та реалізації сучасної (новітньої) криміналістичної методики розслідування зазначених правопорушень. Тому, зважаючи на наявність недоліків у цій сфері процесуально-правової та експертно-криміналістичної діяльності вважаємо за актуальні подальші дослідження відповідної спрямованості, адже останні створюватимуть перспективи теоретичних та практичних напрацювань та сприятимуть розв'язанню проблемних питань на цьому напрямку.

Література

1. Fondebrider L. Forensic Guide to the Investigation, Recovery And Analysis of Human Skeletal Remains. Argentine Forensic Anthropology Team (EAAF). 2020. 36 p. URL: <https://eaaf.org/wp-content/uploads> (дата звернення: 19.02.2023).
2. Klinkner M., Smith E. The Bournemouth Protocol on Mass Grave Protection and Investigation. Arts and Humanities Research Council. 2020.p. URL : <https://www.bournemouth.ac.uk> (дата звернення: 19.02.2023).
3. Батюк О. В., Дмитрів С. О. До питання організації розслідування військових злочинів. Соціально-правові студії. 2021. Випуск 3 (13). С. 77-87. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3976/1/11.pdf> (дата звернення: 19.02.2023).
4. Господарський процесуальний кодекс України. Кодекс України; Закон, Кодекс від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 20.02.2023).
5. Дуфенюк О. М. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово-медичні питання. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 4.- С. 369 – 374. URL: http://lsej.org.ua/4_2022/88.pdf (дата звернення: 24.02.2023).
6. Кодекс адміністративного судочинства України. Кодекс України; Кодекс, Закон від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 20.02.2023).
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.02.2023).
8. Кудінов С. С. Державний тероризм – визначення та характеристика [Електронний ресурс] / С. С. Кудінов // Інформація і право. - 2022. - № 2. - С. 78-84. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infprg_2022_2_11
9. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом. Закон України від 03.05.2022 № 2236-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#Text> (дата звернення: 20.02.2023).
10. Про деякі питання забезпечення судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану»: Наказ Міністерства юстиції України, зареєстрований 16.03.2022 за- № 326/37662. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0326-22#Text> (дата звернення 23.02.2023).
11. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Наказ Міністерства юстиції України; Інструкція, Форма типового документа, Картка, Рекомендації від 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 20.02.2023).
12. Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України. МВС України; Наказ, Положення, Перелік від 03.11.2015 № 1343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text> (дата звернення: 20.02.2023).
13. Про затвердження Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз. Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, від 02.07.2008 № 595. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/>

АНОТАЦІЯ

Автори статті на підставі проведеного теоретичного аналізу, статистичного узагальнення та шляхом проведення емпіричних досліджень розглянули та виклали особливості організації досудового розслідування воєнних злочинів. Розглядаються особливості використання певних криміналістичних методик для проведення судової експертизи під час розслідування воєнних кримінальних правопорушень. Надається на розгляд та обговорення загалу власна (авторська) позиція щодо можливості використання інших («нестандартних») джерел проведення судової експертизи в умовах війни. Акцентується увага на обов'язкових складових висновку такого виду експертизи, які визначені законодавцем держави у чинному законодавстві України. Обґрунтовується необхідність ефективної співпраці працівників правоохоронних органів, суду та експертів з метою якісного та об'єктивного виконання завдань кримінального провадження, дотримання загальних засад кримінального процесу та покращення інноваційної політики України загалом. Авторами визначено та надано власний перелік питань, які повинні з'ясовуватись експертами-криміналістами та правоохоронними органами при зібранні доказової бази (слідової картини) вчинення воєнних злочинів. Встановлено існування адміністративно-правових механізмів щодо припинення реєстрації та застосування методик, які розроблені та атестовані у Експертній службі Міністерства внутрішніх справ України. Розкривається значення та місце цих новел в системі права, судової експертизи та криміналістики у цілому. Авторами статті проведено аналіз судово-експертної діяльності під час розслідування воєнних злочинів. Привернуто увагу на необхідність подальшої наукової співпраці вчених, спеціалістів у галузі матеріального та процесуального права.

Ключові слова: аналіз, висновок, воєнні злочини, експертиза, етапи, слідчий, суд, криміналістика, кримінальне провадження, правоохоронні органи.

SUMMARY

Some aspects of the use of information and communication and digital technologies /"video conference mode"/, software products during proceedings, relevant technical and procedural mechanisms of application, storage (archiving) of evidentiary information, and their regulation in domestic and other countries' legislation were studied.

The use of the latest technologies during judicial proceedings becomes relevant in the case of the impossibility of a person's "physical presence" to participate in certain procedural (investigative) actions, court proceedings: in the event of an artificial or natural situation declared (introduced) in the state, a state of martial law, a state of emergency, implementation measures to ensure national security and defense, repel armed aggression of the Russian Federation.

In the development of innovative technologies, individual problems that arise before the participants of criminal proceedings are subject to a fairly quick and, most importantly, operational solution with the help of modern information and communication technologies and products.

If at the stages of the pre-trial investigation or trial of the case, the direct participation of a person is impossible due to objective reasons; the competent persons have given the legal permission to decide on the conduct of individual investigative or procedural actions in video conference mode

The most rational, in this context, are software products related to the improvement of telecommunication networks, in particular, the use of online services and platforms. It is only possible to single out the rapid development of mobile information technologies, particularly the mobile Internet. This field of communication all over the world, and in Ukraine as well, is mastering new standards that allow for faster and better exchange of information.

Keywords: information, communication and digital technologies, video conference mode, software product, portal, information transportation, remote proceedings.

show/595-2008-%D0%BF (дата звернення: 20.02.2023).

14. Про затвердження Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз.

Наказ Міністерства юстиції України; Порядок, Витяг, від 02.10.2008 № 1666/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08#Text> (дата звернення: 20.02.2023).

15. Про наукову і науково-технічну діяльність. Закон України від 26.11.2015-№ 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 20.02.2023).

16. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 20.02.2023).

17. Про судову експертизу. Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 20.02.2023).

18. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду. Міжнародні суди, ООН; Статут, Міжнародний документ, Поправки від 17.07.1998 (офіційний переклад). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 20.02.2023).

19. Цивільний процесуальний кодекс України. Кодекс України; Кодекс, Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.02.2023).

O. Kravchuk, Yu. Tsyganyuk, V. Kopanchuk
ANALYSIS OF FORENSIC
EXPERT ACTIVITY DURING THE
INVESTIGATION OF WAR CRIMES

The authors of the article, on the basis of the conducted theoretical analysis, statistical generalization and by conducting empirical research, considered and

outlined the peculiarities of the organization of pre-trial investigation of war crimes. The peculiarities of the use of certain forensic methods for forensic examination during the investigation of military criminal offenses are considered. The author's own (author's) position on the possibility of using other ("non-standard") sources of forensic examination in war conditions is submitted for consideration and discussion. Attention is focused on the mandatory components of the conclusion of this type of examination, which are defined by the state legislator in the current legislation of Ukraine. The need for effective cooperation between law enforcement officers, the court and experts is substantiated for the purpose of qualitative and objective performance of the tasks of criminal proceedings, compliance with the general principles of the criminal process and improvement of the innovative policy of Ukraine in general. The authors defined and provided their own list of issues that should be clarified by forensic experts and law enforcement agencies when collecting the evidence base (trace picture) of war crimes. The existence of administrative and legal mechanisms for speeding up registration and application of methods developed and certified by the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine has been established. The meaning and place of these novels in the system of law, forensic examination and criminology as a whole is revealed. The authors of the article analyzed forensic expert activity during the investigation of war crimes. Attention was drawn to the need for further scientific cooperation of scientists, specialists in the field of material and procedural law.

Keywords: *analysis, conclusion, war crimes, expertise, stages, investigator, court, criminology, criminal proceedings, law enforcement agencies.*

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ (ПРОТИДІЇ) КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ЩОДО УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

ГУЗЕЛА Михайло Васильович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2254-6990>

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.1.15

У статті в контексті дослідження окремих кримінологічних проблем запобігання вчиненню кримінальних правопорушень щодо учасників кримінального провадження зроблена спроба дослідити як сутність методології як науки в цілому, так і окремих проблем сучасної методології досліджень, зокрема, у галузі кримінально-правової та кримінологічної науки, на основі класичних підходів у методології. Звернуто увагу, що виявлення цілої низки методологічних проблем (у тому числі й у сфері кримінологічної науки) стало каталізатором появи великої кількості теоретичних досліджень, зокрема, пов'язаних з новими, часом – революційними, концептуальними підходами як до методології наукового пізнання загалом, так і до окремих доктрин, насамперед, у галузях кримінального права та кримінального процесу, а також і в прикладних галузях, зокрема, соціології, статистики, психології. Саме методологічне підґрунтя зазначених галузей і використовує кримінологічна наука для дослідження проблем злочинності, зокрема, у сфері суспільно небезпечних посягань на права, свободи та законні інтереси учасників кримінальних проваджень.

Констатовано, що сучасна методологія досліджень у правовій науці, у т.ч. і в кримінологічній – у сфері запобігання та протидії злочинності щодо учасників кримінального провадження реалізується у площині дискурсивного напрямку загальної теорії систем (системного підходу) на основі загальнонаукових принципів, також засад загальнофілософської методології. Методологія наукового досліджен-

ня проблем кримінології, зокрема, проблеми запобігання та протидії злочинності щодо учасників кримінального провадження, діє не лише вертикально (зокрема, наукове пізнання охоплює: загально-філософський (фундаментальний) рівень, загальнонауковий рівень та конкретно-науковий (спеціально-науковий) рівень, спеціальною юридичний тощо), але й горизонтально (зокрема, через теоретичні та практичні (емпіричні) методи (методологічні інструменти) наукового пізнання відповідного вертикального рівня (загальнонаукового, конкретнонаукового (спеціальнонаукового), спеціальною юридичного)

Ключові слова: методологія, методологія дослідження проблем кримінології, учасники кримінального провадження, методологія дослідження протидії кримінальним правопорушенням щодо учасників кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу

Визначення методології дослідження є визначальним для будь-якої як основної, так і прикладної науки. Кримінологічна наука не є винятком з цього правила, особливо, на сучасному етапі розвитку держави, коли мають місце повсякчасні зміни рівня, структури та динаміки злочинності, а в період оголошеного в нашій державі воєнного стану істотно ускладнились соціальні суспільні процеси, які зумовлюють такі зміни, відтак, надзвичайно ускладнились завдання, що на сьогодні стоять перед кримінологічною наукою. З огляду на це підвищилась

актуальність як класичних так і нових методів пізнання, а також засобів, котрі використовуються в кримінології. У зазначеному контексті постає необхідність вдосконалення методологічних підходів для пізнання злочинності у сфері правосуддя і, зокрема, у сфері кримінального провадження щодо учасників кримінального процесу, беручи до уваги тенденції до збільшення кількості кримінальних правопорушень щодо учасників кримінальних проваджень та істотні виклики сьогодення, котрі значно ускладнюють можливості і способи(форми) їх виявлення. Тому розуміння сучасної методології дослідження суспільно небезпечних посягань на права, свободи та законні інтереси учасників кримінальних проваджень дає можливість правильно зрозуміти сутність та особливості злочинності у зазначеній сфері.

Незайвим буде наголосити, що виявлення цілої низки методологічних проблем (у тому числі й у сфері кримінологічної науки) стало, так би мовити, каталізатором появи великої кількості теоретичних досліджень, зокрема, пов'язаних з новими, часом – революційними, концептуальними підходами як до методології наукового пізнання загалом, так і до окремих доктрин, насамперед, у галузях кримінального права та кримінального процесу, а також і в прикладних галузях, зокрема, соціології, статистики, психології. Саме методологічне підґрунтя зазначених галузей і використовує кримінологічна наука для дослідження проблем злочинності, зокрема, у сфері суспільно небезпечних посягань на права, свободи та законні інтереси учасників кримінальних проваджень. У процесі дослідження проблем запобігання кримінальним правопорушенням стосовно учасників кримінального провадження чи ненайважливішим є забезпечення всебічності пізнання зазначеного явища. Адже пізнання будь-якого явища, у тому числі й зазначеного, як стверджує П. М. Рабінович, передбачає максимально широке врахування позитивних і негативних фактів та комплексність, вираженість їхньої оцінки[1, С 22-23].

Найбільш глибокими науковими дослідженнями, які, безсумнівно, становлять основу сучасної методології вітчизняної кри-

мінологічної науки, є, насамперед, наукові пошуки І.Даньшина [2; с. 26-49], А. Закалюка [3, с. 89-121], А. Зелінського[4]. Однак, зважаючи на те, що кримінологічна наука невинно розвиваються, виникає чимало нових проблем, які, безумовно, зумовлюють проведення нових подальших наукових досліджень, зокрема, й методології дослідження злочинності в сфері правосуддя і, зокрема, - у сфері кримінального провадження щодо учасників кримінального процесу, беручи до уваги тенденції до збільшення кількості кримінальних правопорушень щодо учасників саме кримінальних проваджень та істотні виклики сьогодення, котрі значно ускладнюють можливості і способи (форми) їх виявлення.

Водночас, перш ніж конкретизувати безпосереднє дослідження методологічних проблем злочинності щодо учасників кримінальних проваджень, вважаємо за необхідне заглибитись у сутність методології в цілому. Зокрема, термін “методологія” буквально визначається як вчення про пізнання (від грец. *methodos* - спосіб і *logos* - вчення). Що ж до змістовного навантаження, котре несе термін «методологія», то методологію на сьогодні розглядають як сукупність методів, які застосовують у науці чи науковому дослідженні, як вчення про наукове пізнання, принципи і способи організації наукової діяльності.

Методологія наукового пізнання – це наука, що об'єднує цілу низку окремих компонентів, які складають взаємоузгоджену систему, зокрема: світоглядні, загальні та спеціальні теорії й концепції, філософські закони і категорії, закони і правила логіки, загальнонаукові та приватно (конкретно) наукові методи дослідження реальної дійсності[5, с.291]. При цьому, методологію не можна зводити до одного з вищезазначених компонентів, зокрема до конкретного методу або ж вчення про методи, бо за її межами при такому зведенні залишаються інші важливі компоненти. Усі ці складові органічно взаємопов'язані[6, с.45].

У науковій літературі висловлена, вважаємо, слушна позиція щодо виділення так званих вертикального і горизонтального «зрізів» методології наукового пізнання[7, с.6].

Аналізуючи вертикальні рівні методології, можна визначити, насамперед, трирівневу структуру методології наукового пізнання, що охоплює загальний (філософський або фундаментальний), загальнонауковий рівень та конкретно-науковий (його ще називають спеціально-науковий) рівні [8, с.5; 9, с.7; 10, с.10]. Зазначимо, що вченими-дослідниками методології вказуються і інші її вертикальні рівні. Зокрема, вертикальним рівнем методології за ступенем загальності застосування, зазначаються також методологічні інструменти загального (філософського), загальнонаукового, міждисциплінарного та конкретно-наукового рівня. Стосовно загальнонаукового рівня методології з позиції деяких дослідників загальнонаукова методологія – це вчення про методи пізнання, які застосовуються в усіх науках, або ж у більшості з них [11, с.43-54]. Також в якості розвитку конкретно-наукового рівня іноді окремо виділяють рівень методик і технік дослідження [12, с.184-185]. Більше того, низка вчених-дослідників, зокрема, А.В.Андрушко С.В.Логін, В.М. Попович та П.В.Трачук, дотримуються наукової позиції про існування в юридичній науці, окрім філософського та загальнонаукового рівнів, ще й, так би мовити, додаткових рівнів конкретно наукової методології, зокрема: третій рівень – безпосередньо конкретно-науковий, котрий складає теорія держави і права, четвертий рівень є суто кримінологічним, п'ятий рівень охоплює кримінальне право, кримінальний процес, криміналістику, судову статистику, судову медицину, судову бухгалтерію та інші прикладні науки; шостий же рівень методології утворює конкретне наукове дослідження визначених кримінально-правових, кримінологічних чи інших конкретизованих проблем, від предмета дослідження яких залежать і відповідні методи [13, с.44-45]. Слід зазначити, що заслуговує на увагу наукова позиція Л.М.Палюх про недоцільність виділяти в окремі рівні методології - кримінологію та кримінальне право (навіть незважаючи на те, що інколи кримінологічний об'єкт дослідження виходить за межі кримінально-правової проблематики [7, с.7]. Дійсно, у процесі дослідження і наукового пошуку шляхів

вирішення деяких проблем у науці кримінального права (криміналізація, соціальна обумовленість норм кримінального права тощо) обов'язково застосовується методологія кримінологічних досліджень, а також враховуються результати досліджень, отриманих кримінологічною наукою, так само, як у процесі дослідження окремих прикладних проблем кримінологічних досліджень широко застосовуються методологія та наукові надбання кримінального права.

Аналізуючи позиції вчених-дослідників методології щодо існування вертикальних рівнів наукового пізнання, не зайвим буде зупинитись на науковому розумінні цієї проблеми проф.Кельманом М.С. З позиції вченого, методологія правової науки існує на декількох методологічних рівнях, зокрема: *світоглядний рівень* визначає основні напрями і загальні принципи наукового пізнання загалом (саме зазначеному рівню відповідає правознавство як вид (форма) світогляду); *загальнонауковий* (він же міждисциплінарний, тобто загальний для всіх юридичних наук) рівень використовується для дослідження тих об'єктів, які можуть бути предметом методологічного підходу (саме цей рівень методології загальнотеоретичної науки); *спеціальнонауковий* рівень є властивим юридичним наукам, якщо враховується конкретна предметна підстава; *спеціально-юридичний* рівень притаманний методології вивчення певних властивостей об'єкта (предмета) в межах конкретної юридичної науки; рівень методології *процедур і методик конкретних юридичних наукових досліджень*, незалежно від їхньої дисциплінарної належності [14, с.61-62]. Як видається, наукова позиція проф.Кельмана є досить слушною і достатньо обгрунтованою, оскільки: по перше, спеціальнонауковий (або ж конкретно-науковий) рівень методології, властивий юридичним наукам постільки, поскільки це необхідно для пізнання об'єктів (предметів) у межах відповідної галузевої науки, а що ж до інших об'єктів пізнання, то воно, як видається, охоплюється методологією загальнотеоретичного правознавства; по-друге, виведення в окремі рівні методології спеціально-юридичного рівня методології, який вивчає певні властивості об'єкта (предмета)

в межах конкретної науки та рівня методології процедур і методики конкретних юридичних наукових досліджень незалежно від їхньої дисциплінарної належності. Така наукова позиція дає змогу найбільш повно сформулювати систему підходів, принципів, методів, інших методологічних інструментів, потрібних для нашого дослідження загалом та щодо дослідження окремих питань (аспектів) у межах предмета дослідження з урахуванням специфіки об'єкта (предмета) дослідження, а також реально вирішити низку дискусійних питань, які виникають чи можуть виникнути, зокрема, в проблематиці методології дослідження протидії кримінальним правопорушенням щодо учасників кримінального провадження.

Вважаємо також такою, що заслуговує на увагу наукову позицію, відповідно до якої методологія сучасної юриспруденції полягає в єдності трьох загальних взаємопов'язаних категорій: доктринально-ідеологічної, стратегічної та інструментальної [15, с.10]. Така позиція аж ніяк не суперечить аналізованому вертикальному рівню методології пізнання, а навпаки – є додатковим засобом для характеристики складових методології пізнання в процесі проведення наукового дослідження, зокрема, проблем протидії кримінальним правопорушенням щодо учасників кримінального провадження.

У юридичній науці виділяють також так званий горизонтальний «зріз» методології наукового пізнання, який охоплює теоретичні та практичні (емпіричні) методи (методологічні інструменти) наукового пізнання відповідного вертикального рівня (загальнонаукового, конкретнонаукового (спеціальнонаукового), спеціально юридичного). При цьому виділяють такі рівні дослідження: теоретичний, емпіричний і відповідні їм методи, прийоми пізнання, зокрема, такі як емпіричні факти, ідеї, проблеми, теорії [7, с.8-9].

Таким чином, на основі аналізу вищеведених наукових позицій слід все ж таки констатувати, що у вітчизняній науці панівною в проведенні наукових досліджень є наукова концепція багаторівневої методології наукового дослідження. Зазначену концепцію свого часу запропонували В.А. Лек-

торський і В.С. Швирєв, а згодом також і Е.Г Юдін, який детально дослідив зазначену концепцію у своїх наукових пошуках. Суть цієї наукової концепції в цілому зводиться до твердження, що методологія пізнання досліджуваних явищ охоплює чотири специфічні рівні: рівень філософської методології, рівень загальнонаукових принципів і форм дослідження, рівень конкретно-наукової методології, рівень методики і техніки наукового дослідження [16, с. 36; 17, с. 40-44].

Як видається, загальнофілософський (світоглядний) рівень методології формує загальні концептуальні підходи до наукового дослідження. Зазначений рівень методології визначає основні напрямки та загальну стратегію наукового дослідження на основі філософських законів та категорій. На цьому ж рівні визначаються шляхи наукової інтерпретації результатів наукового дослідження. Загальнофілософський рівень методології забезпечує накопичення глибокої теоретичної бази для пізнання складних (зовсім недосліджених чи недостатньо досліджених у соціальних процесах) предметних систем. Цей рівень методології створює підґрунтя з системи пошукових наукових категорій задля визначення подальших напрямків наукового пошуку. Більше того, надбання загальнофілософського (світоглядного) рівня методології є передумовою конкретно-наукової методології пізнання, оскільки дозволяє глобально осмислити природні та соціальні процеси та явища через науково обґрунтований пошук методів їх розуміння на основі емпіричних даних, а також через визначення цілі, змісту та методики їх дослідження.

Безперечно, дослідження складних системних об'єктів (предметів) з метою визначення їхніх характерних ознак, їхньої внутрішньої структури, їхньої природної чи соціальної поведінки наповнює загальну категоріальну базу. І вже на основі цієї бази загальних категорій дослідник аналізує і виводить конкретно-наукові поняття, які й характеризують досліджувані об'єкти (предмети). Зокрема, слушним є твердження про те, що без таких філософських категорій, як частина і ціле, необхідне і випадкове, реаль-

не і можливе, причина і наслідок тощо важко уявити конкретно-наукові дослідження. Іншими словами, без використання відповідної категоріальної структури неможливо розкрити сутнісні характеристики досліджуваного об'єкта, а опрацювання категоріальних структур, які можуть забезпечити осмислення досліджуваного об'єкта, суттєво залежить від його філософського пізнання [18, с. 154; 19, с. 41].

Важливо зазначити, що на рівні основних категорій загальнофілософської методології важливим також є використання її загальних засад і принципів у процесі наукового дослідження. Серед загальних засад і принципів загальнофілософської методології, насамперед можна виокремити: принцип діалектичного розвитку; принцип об'єктивності; принцип всебічності дослідження; принцип системності; принцип єдності теорії і практики; принцип єдності історичного та логічного; принцип детермінізму; принцип достовірності [20, с. 96-99].

Не зайвим буде зазначити, що в царині теорії та філософії права висловлена позиція, що із філософської методології у правових дослідженнях більш вітребуваними є саме підходи, ніж методи, зокрема: діалектичний підхід, герменевтичний підхід тощо [21, с.25]. Поряд з цим, у науці розрізняють поняття, які є складовими методології наукового пізнання (дослідження), зокрема: «парадигма», «принцип», «підхід», «метод» (при цьому, підхід - вищий рівень методології, аніж метод; парадигма та принцип - вищі рівні методології, аніж підхід) [15, с.11-12]. У свою чергу, західна і, зокрема, європейська правові доктрини наукової методології правових досліджень ґрунтуються саме на підходах методології наукового пізнання, зокрема: причиновому; функціональному; структурному; герменевтичному; аксіологічному, діалектичному [28]. Зі своєї точки зору ми поділяємо наукову позицію М.С. Кельмана, що наукові методи є, так би мовити, «цеглинками», «інструментами» методологічних підходів, а, у свою чергу, у когнітивному аспекті основними елементами методу є знання, принципи, правила, прийоми, способи та засоби [14, с.68]. Саме такі інструменти методологічних підходів

застосовуються в процесі наукових досліджень проблем кримінології, зокрема, щодо запобігання (протидії) кримінальним правопорушенням щодо учасників кримінальних проваджень.

Варто наголосити, що всі зазначені вище категорії методології пізнання, які застосовуються у процесі здійснення наукових пошуків в сфері юридичної науки і, зокрема, у царині кримінології в дослідженнях кримінологічних проблем протидії злочинності щодо учасників кримінальних проваджень, стосуються так званої класичної методології пізнання, яка заснована на наукових позиціях про наявність вічних й універсальних законів природи та про можливість повного і чіткого відтворення у свідомості людини об'єктивних закономірностей існування зовнішнього світу [19, с.41]. Однак, на сьогодні у філософській науці, що, безумовно, впливає як на дослідження проблем юридичної науки в цілому, так і окремих наукових проблем кримінології, зокрема (напр., на дослідження кримінологічних проблем запобігання і протидії злочинності щодо учасників кримінальних проваджень), має місце так звана «криза методології пізнання», яка «має комплексну природу, а коріння цієї кризи слід шукати в консервативності класичної методології та в загальноупередженому ставленні до неklasичних методів пізнання» [22, с.27]. Таке консервативне і загальноупереджене ставлення представників класичної методології до всіх інших - неklasичних методів пізнання не тільки розширило кількість учених-прихильників так званої неklasичної методології, але й призвело до виникнення своєрідного «зсуву» в методології, який породив явище крайнього методологічного анархізму з упередженим ставленням до методології як до «кайданів» науки, як до надуманого міфу. Цілком можливо, що встановлені жорсткі методологічні рамки, на перший погляд можуть бути певною перешкодою для розвитку науки в XXI столітті. Однак, певною мірою слушною є наукова позиція про те, що методологічну «дорогу, строго спрямовану до знань, дорогу, чітко обставлену правилами руху, не можна вважати міфом» [23, с.303]. Більше того, вважаємо, що цілком обґрунто-

вано відомий вітчизняний теоретик права П.М. Рабінович нарівні з класичною методологією пізнання сучасні методологічні концепції дослідження проблем правової науки, котрі визначаються деякими вченими як: некласичні, посткласичні чи постнекласичні [24, с.61; 25, с. 69], визначає їх як «неокласичні» [26, с. 37-38]. Цим вчений певною мірою окреслює шляхи вирішення зазначеної «кризи методології пізнання».

Стосовно ж методології наукових пошуків у сфері юридичної науки і, зокрема, у царині кримінального права та кримінології вважаємо за необхідне наголосити на наступному. Досліджуючи методологію науки кримінального права та прикладних до кримінального права наук, зокрема, кримінології, вітчизняний учений у галузі кримінального права В.К. Грищук також висловлює наукову позицію, що давно назріла нагальна потреба в істотному переосмисленні методологічних підходів наукового дослідження, зокрема, проблем у галузі кримінального права і кримінології, через вироблення гармонійного поєднання позитивістського та юснатуралістичного, природного підходів до розуміння права [27, с.90]. Зокрема, В.К. Грищук наголошує на необхідності визнання дуальної природи права: природного права та позитивного права як двох вимірів єдиного соціального феномена [28, с.515], що, безсумнівно, позитивно вплине на вдосконалення методологічних підходів до правових та прикладних досліджень.

Тому вважаємо, що в царині методології неможливо закріпити і не має жодного сенсу закріплювати будь-яку універсальну наукову концепцію методології пізнання, так само, як і жодна наукова концепція методології пізнання не може претендувати на ідеальність своєї методологічної парадигми. Приклад ідеальної методологічної парадигми у формі методології діалектичного (а насправді – ніякого діалектичного, а «войовничого» [29, с.218]) матеріалізму, юридична наука у відповідний період історії вже пережила, що породило низку негативних наслідків.

Висновки

Таким чином, можемо констатувати, що сучасна методологія досліджень у правовій науці, у т.ч. і в кримінологічній, зокрема, у сфері запобігання та протидії злочинності щодо учасників кримінального провадження реалізується у площині дискурсивного напряму загальної теорії систем (системного підходу) на основі загальнонаукових принципів законності та гуманізму, об'єктивності, комплексності, конструктивності, детермінізму та юридичної специфічності, а також загальних засад і принципів загальнофілософської методології: принципу діалектичного розвитку; принципу об'єктивності; принципу всебічності дослідження; принципу системності; принципу єдності теорії і практики; принципу єдності історичного та логічного; принципу детермінізму; принципу достовірності. При цьому, панівною в проведенні наукових досліджень у сфері права є наукова концепція багаторівневої методології наукового дослідження. Методологія сучасної юриспруденції полягає в єдності загальних взаємопов'язаних категорій: доктринально-ідеологічної, стратегічної та інструментальної, в структурі яких конкретизуються складові методології пізнання в процесі проведення наукового дослідження, у т.ч. проблем правової науки, зокрема, кримінального права і кримінології. Методологія наукового дослідження проблем кримінології, зокрема, проблеми запобігання та протидії злочинності щодо учасників кримінального провадження, діє не лише вертикально (зокрема, наукове пізнання охоплює: загальнофілософський (фундаментальний) рівень, загальнонауковий рівень та конкретнонауковий (спеціальнонауковий) рівень, спеціальноюридичний тощо), але й горизонтально (зокрема, через теоретичні та практичні (емпіричні) методи (методологічні інструменти) наукового пізнання відповідного вертикального рівня (загальнонаукового, конкретнонаукового (спеціальнонаукового), спеціальноюридичного), тобто відбувається багаторівнева взаємодія багатьох методологічних складових (методів, засобів, способів), які дають можливість з'ясувати сутність механізму протидії злочинності, зокрема, сфері охорони прав та законних інтересів учасників кримінальних проваджень.

Література

1. Рабінович П. М. Практика Страсбурзького суду: філософсько-правові та гносеологічні виміри. Практика Європейського суду з прав людини: загальнотеоретичні дослідження: Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України. Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 21. / редкол.: П. М. Рабінович (голов, ред.) та ін. Львів: Край, 2009. С. 22-23.
2. Даньшин И.Н. Общетеоретические проблемы криминологии: [монография] / И.Н. Даньшин. – Х.: Прапор, 2005. – С. 26-49.
3. Закалюк А.П. Курс сучасної української криминології: у 3 кн. / А.П. Закалюк – К.: Видавничий дім Ін Юре, 2007. – Кн. 1. – С. 89-121.
4. Зелинский А.Ф. Методики криминологических исследований: [учеб. пособие] / А.Ф. Зелинский. – К.: УМК ВО, 1992.
5. Гуторова Н. О., Панов М. І. Методологічні засади дослідження проблем Особливої частини кримінального права. Проблеми законності. Вип. 100. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2009. С. 291
6. Керимов Д. А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права. Москва : Аванта+, 2001. С. 45.
7. Палюх Л.М. Кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. С.6.
8. Хилюк С. В. Развитие науки криминального права Украины после восстановления її державної незалежності (питання Особливої частини): автореф. дис.... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Львів, 2008. С. 5;
9. Рябенко М. В. Кримінально-правова охорона професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2016. С. 7;
10. Бедрій М. М. Методологічне наповнення історико-правового дослідження копних судів і копного судочинства в Україні. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2013. № 1. С. 10.
11. Хилюк С. В. Методологія дисертаційних досліджень з питань Особливої частини кримінального права України. Кримінальне право України. 2005. №5. С.43-54
12. Дамірлі М. Методологія порівняльного правознавства : основні елементи і проблеми. Право України. 2014. № 4.- С. 184-185.
13. Актуальні проблеми кримінального права: навч. посібник / В. М. Попович, П. А. Трачук, А. В. Андрушко, С. В. Логін. Київ : Юрінком Інтер, 2009. С. 44-45.
14. Кельман М. С. Юридична наука : проблеми методології. Тернопіль : Тернограф, 2011. С. 61-62.
15. Фальковський А. О. Аксиологічний підхід в методології сучасної юриспруденції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права». Одеса, 2011. С. 10.
16. Лекторский В.А. Методологический анализ науки (типы и уровни) / В.А. Лекторский, В.С. Швырев // Философия, методология, наука / [отв. ред. В.А. Лекторский.] – М.: Наука, 1972. – С. 36;
17. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности / Э. Г. Юдин. – М.: Наука, 1978. – С. 40-44.
18. Бойко А.М. Методологія пізнання економічної злочинності / А.М. Бойко // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2008. – Випуск 47. – С.154.;
19. Бойко А.М. Теорія детермінації економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки. Дис....докт. юр.наук. Львів, 2009. С.41.
20. Бермус А.Г. Введение в гуманитарную методологию: [научн. монография] / А.Г. Бермус. – М.: Канон+; РООИ Реабилитация, 2007. – С. 96-99.
21. Луць Л. Сучасна українська правова наука: деякі проблеми та перспективи. Історико-правовий часопис. 2016. № 2(8). С. 25.
22. Зуєв В.М. Класична і неklasична методологія в реаліях сучасного філософського дискурсу. ВІСНИК НТУУ “КПІ”. Філосо-

фія. Психологія. Педагогіка. Випуск 1'2013. С.27.

23. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей: Панорама новітньої науки / Ж. Рюс. - К. : Основи, 1998. - С. 303 (669 с.)

24. Максимов С. Класична і неklasична моделі осмислення правової реальності. Право України. 2014. № 1. С. 61;

25. Варламова Н. Методологія юридичної науки: спокуса постмдерном. Право України. 2014. №1. С. 69.

26. Рабінович П.М. Методологія вітчизняного загальнотеоретичного праводержавознавства: деякі сучасні тенденції. Право України. 2014. №1. С.37-38.

27. Гришук В. К. Зловживання кримінальним правом : загальні підходи до постановки проблеми. Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації: матеріали між нар. наук.-практ. конф., 12-13 жовт. 2017 р. / редкол. : В. Я. Тацій (голов, ред.), В. І. Борисов (заст. голов, ред.) та ін. Харків : Право, 2017. С. 90.

28. Гришук В.К. Философско-правовая парадигма ответственности человека: монография. Львов; Люблин, 2015. С. 515.

29. Шевчук Р. Ще раз про діалектичний метод у правознавстві. Підприємництво, господарство і право, №11/2016. С.218. (С. 216-218)

30. Methodologies of Legal Research. Which Kind of Method for What Kind of Discipline?/ Edited by Mark Van Hoecke. Oxford and Portland, Oregon : European Academy of Legal Theory Series: Vol. 9, 2011. P. vi.

SUMMARY

In the article, in the context of the study of certain criminological problems of preventing the commission of criminal offenses against participants in criminal proceedings, an attempt is made to investigate both the essence of the methodology of science as a whole, and certain problems of modern research methodology, in particular, in the field of criminal law and criminological science, based on classical approaches in methodology. It was noted that the discovery of a number of methodological problems (including in the field of criminological science) became a catalyst for the emergence of a large number of theoretical studies, in particular, related to new, sometimes revolutionary, conceptual approaches to both the methodology of scientific knowledge in general and to individual doctrines, primarily in the fields of criminal law and criminal procedure, as well as in applied fields, in particular, sociology, statistics, psychology. Criminological science uses the methodological basis of these fields to study crime problems, in particular, in the field of socially dangerous encroachments on the rights, freedoms, and legitimate interests of participants in criminal proceedings.

It was established that the modern research methodology in legal science, including and in the criminological field - in the field of crime prevention and countermeasures in relation to participants in criminal proceedings, it is implemented in the plane of the discursive direction of the general theory of systems (system approach) based on general scientific principles, as well as the principles of general philosophical methodology. The methodology of the scientific study of the problems of criminology, in particular, the problem of preventing and countering crime in relation to the participants in criminal proceedings, operates not only vertically (in particular, scientific knowledge covers: general-philosophical (fundamental) level, general scientific level and specific scientific (special scientific) level, special legal, etc.), but also horizontally (in particular, through theoretical and practical (empirical) methods (methodological tools) of scientific knowledge of the corresponding vertical level (general scientific, specific scientific (special scientific), special legal)

Key words: methodology, methodology for researching problems of criminology, participants in criminal proceedings, methodology for researching countermeasures against criminal offenses in relation to participants in criminal proceedings.

УПОВНОВАЖЕНІ СЛУЖБОВІ ОСОБИ ТА ПІДСТАВИ ЗДІЙСНЕННЯ ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

ЦИЛЮРИК Інна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4776-2278>

КУШПІТ Володимир - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1664-6696>

УДК: 343.164

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.1.16

З початком бойових дій на теренах нашої держави виникла необхідність у розробленні нових підходів при здійсненні правосуддя на територіях, де через пряму військову протидію з боку екстремістів, розширення застосування непрямих (завуальованих) форм протидії розслідуванню, порушення (відсутність) транспортного сполучення (залізничного, автомобільного тощо), поштового та інших видів зв'язку виконання поставлених перед правоохоронними органами завдань опинилося під загрозою. Така ситуація вимагає вибору оптимального шляху розвитку процесу, пошуку нових та вдосконалення сучасних порядків кримінального провадження. Відповідно, до КПК України вносились зміни та доповнення, які стосувались трансформації різних інститутів кримінального процесу й, зокрема, інституту затримання особи.

Ключові слова: кримінальне провадження, затримання особи, воєнний стан, уповноважена службова особа, випадки затримання.

Постановка проблеми

Проведений аналіз дозволив зрозуміти, що затримання особи уповноваженою службовою особою без ухвали слідчого судді в умовах воєнного стану здійснюється в загальному порядку, визначеному ст.ст. 208-213 КПК України з урахуванням особливостей, встановлених ст. 615 КПК України. Встановлено, що перелік підстав для затримання в умовах воєнного стану, порівняно із мирним часом, є розширеним, оскільки законодавчо встановлена можливість затри-

мувати особу не лише з підстав визначених у ст. 208 КПК України, а й у випадках, коли є підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні фактично будь-якого виду злочину. Доведено, що застосування цих нормативних приписів обумовлено дією воєнного стану і, відповідно, моментом і обставинами вчинення злочину. Така підстава, зокрема, може бути покладена в обґрунтування затримання особи, підозрюваної в колабораційній діяльності, порушенні законів та звичаїв війни, створенні не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, а також «невоєнних злочинів» тощо.

Аналіз наукових досліджень

Дослідженню проблематики здійснення затримання присвятили свої праці Є.В. Дояр, Д.В. Лазарева, Ю.В. Лук'яненко, О.Ю. Татаров, В.І. Фаринник, Ю.П. Янович та інші. Втім проблематика здійснення затримання особи в умовах воєнного стану поширеного вивчення не знайшла. Це питання частково вирішувалось науковцями в межах дослідження більш широкого питання, присвяченого кримінальному провадженню в умовах воєнного стану (І.В. Гловюк, О.М. Дроздов, Г.К. Тетерятник, Т.Г. Фоміна, В.В. Рогальська, В.А. Завтур, Т.О. Лоскутов [1-5]).

Метою статті є науковий огляд новацій кримінального процесуального законодав-

ства України в частині здійснення затримання особи в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу

Право на затримання особи в умовах воєнного стану, як і в мирний час, надано уповноваженій службовій особі, тобто особі, якій законом надано право здійснювати затримання, зокрема, співробітникам Служби безпеки України; військовослужбовцям, а також працівникам Державної прикордонної служби України; військовослужбовцям Національної гвардії України; поліцейським; працівникам НАБУ; уповноваженим посадовим особам ДБР та іншим. Наголошено на необхідності удосконалення законодавчих положень Законів України «Про Службу безпеки України», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Державне бюро розслідувань» щодо чіткого наділення співробітників СБУ, НАБУ, ДБР повноваженнями на затримання осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів.

З початку збройної агресії російської федерації на території України до КПК України вносились зміни та доповнення, які стосувались трансформації різних інститутів кримінального процесу, й, зокрема, суттєвих змін зазнавав інститут затримання особи. Затримання особи є тимчасовим запобіжним заходом, порядок здійснення якого регламентовано ст. 29 Конституції України, ст.ст. 131, 188-191, 207-213, 298-2, 522, 582, Кримінального процесуального кодексу України та рядом інших законів. В умовах дії воєнного стану затримання особи здійснюються з урахуванням положень, встановлених ст. 615 КПК України. Відтак, доволі важливим та актуальним є аналіз питань, присвячених з'ясуванню підстав та суб'єктів здійснення затримання в умовах воєнного стану.

Випадки для затримання особи за вчинення злочину «у мирний час» визначено у ч.1 ст. 208 КПК України. Що стосується воєнного часу – затримати особу можна з підстав, визначених в абзаці першому пункту 6 ч. 1 ст. 615 КПК України. Ці положення частково є відсильними до загальної норми. Відтак, випадками затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, в умовах воєнного стану, є ті, що закріплені у ч. 1 ст.

208 КПК України, а саме: 1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, у тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин; 3) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України; 4) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, передбаченого статтями 255, 255-1, 255-2 Кримінального кодексу України. Також у ч. 2 ст. 208 КПК України встановлено випадки затримання особи, якщо підозрюваний не виконав обов'язки, покладені на нього при обранні запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує.

Окрім випадків, визначених у ст. 208 КПК України, законодавець встановив нову альтернативну підставу для затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, в умовах воєнного стану, а саме: «можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину». Окреслені нормативні приписи значно розширили перелік підстав для затримання без ухвали слідчого судді, надавши можливість уповноваженій службовій особі здійснювати затримання особи, підозрюваної у вчиненні фактично будь-якого злочину, а не лише у випадку вчинення корупційного злочину або злочину, вчиненого злочинною спільнотою, що наразі встановлено у пунктах 3, 4 ч. 1 ст. 208 КПК України.

Згадувані у пункту 6 ч. 1 ст. 615 КПК України підстави затримання відділені одна від одної сполучником «або», що дає підстави розглядати їх як альтернативні. Тобто для визнання правомірності затримання закон не вимагає сукупності всіх вищезгаданих підстав, оскільки кожна з них має самостійний характер.

Законодавчі новели щодо розширення підстав затримання особи в умовах воєнного стану викликали занепокоєння серед адвокатів [6]. Така тривога практиків обумовлюється тим, що правоохоронні органи можуть зловживати своїми розширеними повноваженнями на обмеження прав людини, оскільки ця підстава для затримання (можлива втеча особи) ґрунтується лише на їхній суб'єктивній оцінці поведінки особи. Судовій практиці також відомі випадки визнання затримання незаконним, оскільки хоча воно і здійснено на підставі пункту 6 ч. 1 ст. 615 КПК України, однак не обґрунтовано можливою втечею з метою ухилення від кримінальної відповідальності підозрюваної особи [7].

З цього приводу зазначимо, що, з одного боку, дійсно підстави для затримання особи в умовах воєнного стану розширено і такі законодавчі положення містять ризики свавільних затримань. З іншого боку, слід розуміти, що ці норми застосовуються лише в особливий період для нашої країни, в умовах війни, а відтак, застосування цих приписів обумовлюються моментом і обставинами вчинення злочину. Зокрема, на практиці така підстава може бути покладена в обґрунтування затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, передбаченого ст. 111-1 КК України (колабораційна діяльність), ст. 438 КК України (порушення законів та звичаїв війни). Наприклад, затримання проводиться на території здійснення активних бойових дій і особа має реальну можливість втекти на тимчасово окуповану територію України, або територію, де ведуться бойові дії, і там переховуватися, а також може продовжити свою злочинну діяльність [8]. Вивченням матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що затримання на підставі пункту 6 ч. 1 ст. 615 КПК України, тобто у випадку коли можлива втеча здійснено щодо особи, підозрюваної у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 260, ч. 3 ст. 27, ч. 5 ст. 260 КК України. У цьому провадженні особа підозрювалась в організації участі у складі непередбачених законами України воєнізованих формувань у нападі на громадян, що призвело до загибелі людей [9].

Ризики порушення прав затриманої особи правоохоронними органами існували у мирний час і, на жаль, існуватимуть надалі. Втім, слід врахувати, що у воєнний час, також як і у мирний, існують законодавчі механізми перевірки обґрунтованості затримання, а саме: в межах прокурорського нагляду (під час погодження повідомлення про підозру затриманій особі), під час судового контролю (в ході перевірки слідчим суддею в порядку ст. 206 КПК України [10-12]).

На підтримку законодавчої позиції щодо розширення підстав затримання особи в умовах воєнного стану зауважимо, що можливість затримання особи з підстави обґрунтованої необхідності запобігання втечі після вчинення правопорушення встановлена також у пункті 1(с) статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [13].

Затримувати особу в умовах воєнного стану, як і в мирний час, має право уповноважена службова особа. У положеннях ч. 6 ст. 191, ч. 3 ст. 207 КПК України закріплено, що уповноважена службова особа – це особа, якій законом надано право здійснювати затримання. Отже, єдиним нормативним критерієм віднесення осіб до числа уповноважених є те, що закон надає таким особам право здійснювати затримання.

Системне дослідження положень різних законодавчих актів дає можливість визначити, що особи, яким законом надано право здійснювати затримання, зокрема й в умовах воєнного стану – це: 1) військовослужбовці Національної гвардії України (пункти 2-4 ч. 1 ст. 13 Закону України «Про Національну гвардію України»); 2) військовослужбовці Служби правопорядку (пункти 4, 5, 22 ст. 7; пункт 6 ст. 8 Закону України «Про військову службу правопорядку у Збройних силах України»); 3) військовослужбовці Управління державної охорони України (пункт 2 ч. 1 ст. 18 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб»);

4) військовослужбовці, а також працівники Державної прикордонної служби України, залучені до оперативно-службової діяльності (пункт 7 ч. 1 ст. 20 Закону Укра-

їни «Про Державну прикордонну службу України», пункт 5 ст.28 Закону України «Про державний кордон України»); 5) поліцейські (пункт 9 ч. 1 ст. 23, ч. 1 ст. 37 Закону України «Про Національну поліцію»); 6) співробітники Служби безпеки України (пункти 6-7 ч. 1 ст. 25 Закону України «Про Службу безпеки України»);

7) працівники Національного антикорупційного бюро України (пункт 10 ч. 1 ст. 17 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України»);

8) уповноважені посадові особи Державного бюро розслідувань (пункт 5 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Державне бюро розслідувань»);

9) посадові особи митних органів (пункт 1 ч. 1 ст. 582 Митного кодексу України);

10) посадові особи, залучені до анти-терористичної операції, в районі її проведення (пункт 2 ч. 1 ст. 15 Закону України «Про боротьбу з тероризмом»); 11) посадові і службові особи органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів (пункт 4 ч. 2 ст. 18 Закону України «Про державну кримінально-виконавчу службу України»);

12) капітани суден України (ч. 2 ст. 67 Кодексу торговельного мореплавства України);

13) працівники Бюро економічної безпеки України (пункт 1 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про Бюро економічної безпеки»).

Зазначений перелік не є вичерпним, оскільки його доповнення або скорочення залежить від внесення змін і доповнень до законодавства України, пов'язаних із реформуванням системи правоохоронних органів (створення нових, реорганізація або ліквідація існуючих органів тощо) [3, с. 21-22].

Визначення поняття та переліку суб'єктів, які є уповноваженими службовими особами, було надано також і в листі Офісу Генерального прокурора «Щодо дотримання вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Кримінального процесуального кодексу України під час затримання особи» від 17.08.2020 р. № 13/4-565вих-328окв-20, де зазначено, що «уповноважена службова особа» є родовим поняттям, яке включає в себе як слідчого,

так і інших працівників правоохоронних органів, яким відповідними законами надано право на здійснення затримання. До таких працівників, зокрема, належать і працівники патрульної поліції та оперативних підрозділів, які мають повноваження здійснювати затримання в порядку, передбаченому ст. 208 КПК України» [14]. На цьому також наголосила і колегія суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду у своїй ухвалі від 16.02.2021 в справі № 204/6541/16-к (провадження № 51- 2172км19) [15].

Зауважимо, що деякі законодавчі положення щодо наділення певних службових осіб (а саме співробітників СБУ, працівників НАБУ, уповноважених посадових осіб ДБР) повноваженнями на затримання особи є дещо некоректними з точки зору їх нормативного викладення. Зокрема, у положеннях пунктів 6-7 ч. 1 ст. 25 Закону України «Про Службу безпеки України», пункту 10 ч. 1 ст. 17 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», пункту 5 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» майже у схожій редакції передбачено право уповноважених службових осіб «використовувати транспортні засоби з наступним відшкодуванням витрат та збитків транспортні засоби, які належать підприємствам, установам і організаціям, військовим частинам і громадянам (крім ...), для проїзду до місця події, припинення кримінальних правопорушень, переслідування та затримання осіб, які підозрюються в їх вчиненні, доставки до лікувальних установ осіб, що потребують термінової медичної допомоги». Звернемо увагу, що саме ці положення законодавства співробітники СБУ, працівники НАБУ, уповноважені посадові особи ДБР вказують як обґрунтування їх права затримувати осіб, підозрюваних у вчиненні злочину. Натомість, як бачимо, законодавець використав не дуже прийнятну термінологію, передбачивши право вказаних осіб не на затримання осіб, а на використання транспортних засобів для затримання осіб. Відтак, вважаємо, що відповідні законодавчі положення Законів України «Про Службу безпеки України», «Про Національне антикорупційне бюро України»,

«Про Державне бюро розслідувань» потребують нормативного удосконалення, зокрема, щодо чіткого наділення співробітників СБУ, НАБУ, ДБР повноваженнями на затримання осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів.

В умовах дії воєнного стану також діють нормативно-правові акти, які додатково визначають процедуру встановлення заходів, пов'язаних із обмеженням свободи пересування громадян. Так, згідно з п. 15 Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, затвердженого постановою КМУ від 29.12.2021 № 1455 передбачено право патрулів на території, де встановлено особливий режим, в установленому законодавством порядку: «затримувати і доставляти до органів або підрозділів Національної поліції осіб, які вчинили або вчиняють правопорушення у порядку, встановленому КПК України...», «перевіряти в осіб документи, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи, та перепустки, а в разі їх відсутності – затримувати відповідних осіб та доставляти до органів або підрозділів Національної поліції для встановлення особи» [16]. При цьому, до складу патрулів згідно з вказаним Порядком входять «уповноважені посадові особи Збройних Сил, Національної поліції, Національної гвардії та Держприкордонслужби, що виконують покладені на них обов'язки на маршруті патрулювання, визначеному комендантом на території, де введено воєнний стан». Повноваження на затримання осіб також надано патрулям згідно з пунктом 16 Порядку здійснення заходів під час запровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування в окремих місцевостях, де введено воєнний стан, затвердженого постановою КМУ від 8.07.2020 № 573 [17]. Слід звернути увагу й на Порядок перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнно-

го стану, затвердженого постановою КМУ від 29.12.2021 № 1456, яким також передбачено можливість затримання осіб «у разі виявлення під час перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян ознак складу кримінального та правопорушення». Разом з тим, цей нормативно-правовий акт теж містить відсылки на норми, оскільки передбачає, що таке затримання здійснюється відповідно до вимог КПК України.

Висновки

Проведений аналіз дозволив зрозуміти, що затримання особи уповноваженою службовою особою без ухвали слідчого судді в умовах воєнного стану здійснюється в загальному порядку, визначеному ст.ст. 208-213 КПК України з урахуванням особливостей, встановлених ст. 615 КПК України. Дослідження цих особливостей дозволило прийти до наступних основних положень:

1. Перелік підстав для затримання в умовах воєнного стану, порівняно із мирним часом, є розширеним, оскільки законодавчо встановлена можливість затримувати особу не лише з підстав визначених у ст. 208 КПК України, а й у випадках, коли є підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні фактично будь-якого виду злочину. Доведено, що застосування цих нормативних присів обумовлено дією воєнного стану і, відповідно, моментом і обставинами вчинення злочину. Така підстава, зокрема, може бути покладена в обґрунтування затримання особи, підозрюваної у колабораційній діяльності, порушенні законів та звичаїв війни, створенні не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, а також «невоєнних злочинів» тощо.

2. Право на затримання особи в умовах воєнного стану, як і в мирний час, надано уповноваженій службовій особі, тобто особі, якій законом надано право здійснювати затримання, зокрема, співробітникам Служби безпеки України; військовослужбовцям, а також працівникам Державної прикордонної служби України; військовослужбовцям

Національної гвардії України; поліцейським; працівникам НАБУ; уповноваженим посадовим особам ДБР та іншим. В умовах дії воєнного стану також діють нормативно-правові акти, які додатково визначають процедуру встановлення заходів, пов'язаних із обмеженням свободи пересування громадян.

3. Наголошено на необхідності удосконалення законодавчих положень Законів України «Про Службу безпеки України», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Державне бюро розслідувань» щодо чіткого наділення співробітників СБУ, НАБУ, ДБР повноваженнями на затримання осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів.

Література

1. Гловіюк І., Тетерятник Г., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України (станом на 25 березня 2022 року). Львів-Одеса-Дніпро, 2022. 48 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4779/1/гловіюк%20коментар.pdf>.

2. Гловіюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Видання 2. Електронне видання. Дніпро-Львів-Одеса-Харків, 2022. Станом на 03 травня 2022. 80 с. DOI: <https://doi.org/10.32518/soc.legal-book-001>.

3. Гловіюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Видання 3. Електронне видан-

ня. Дні про Львів-Одеса-Харків, 2022. Станом на 25 серпня 2022. 78 с. URL: <https://www.academia.edu/86287571/>.

4. Фоміна Т.Г., Рогальська В.В. Затримання уповноваженою службовою особою: законодавчі «лабіринти» та реалії правозастосовної практики. *Science, technology, and innovation: the experience of European countries and prospects for Ukraine: Scientific monograph*. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2021. С. 196–224. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-190-9-8>.

5. Лоскутов Т.О. Правове регулювання кримінального процесуального затримання в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. № 70 (2022) С. 417–423 URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/259355/256000>.

6. Пеліхос Є. Як захистити особу від тривалого затримання з надуманих підстав. *Закон і бізнес*. 10.05.2022. URL: <https://zib.com.ua/ua/151372.html>.

7. Ухвала слідчого судді Дарницького районного суду м. Києва від 30.05.2022 у справі № 753/4987/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104696733> (дата звернення: 14.09.2022).

8. Ухвала слідчого судді Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 7.06.2022 у справі № 183/2342/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104658914> (дата звернення: 14.09.2022).

9. Ухвала слідчого судді Голосіївського районного суду м. Києва від 20.05.2022 у справі № 752/5270/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104468326> (дата звернення: 14.09.2022).

10. Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 7.06.2022 у справі № 757/13208/22-к URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104664842> (дата звернення: 14.09.2022).

11. Ухвала слідчого судді Дарницького районного суду м. Києва від 30.05.2022 у справі № 753/4987/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104520025> (дата звернення: 14.09.2022).

12. Ухвала слідчого судді Камінь-Каширського районного суду Волинської області

від 13.06.2022 у справі № 157/582/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104748502> (дата звернення: 14.09.2022).

13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 14.09.2022).

14. Щодо дотримання вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Кримінального процесуального кодексу України під час затримання особи: Лист Офісу Генерального прокурора від 17.08.2020р. № 13/4-565вих-328окв-20.

15. Ухвала Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 16.02.2021, справа № 204/6541/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95533196> (дата звернення: 14.09.2022).

16. Порядок встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан: затверд. постановою Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 № 1455. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1455-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.09.2022).

17. Порядок здійснення заходів під час запровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування в окремих місцевостях, де введено воєнний стан: затверд. постановою Кабінету Міністрів України від 8.07.2020 № 573. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.09.2022).

Tsyliuryk Inna, Kushpit Volodymyr

GROUND AND AUTHORIZED OFFICIALS FOR DETENTION OF A PERSON UNDER THE CONDITIONS OF A STATE OF MARTIAL

From the beginning of the armed aggression of the Russian Federation on the territory of Ukraine, additions have been amended to the Criminal Procedure Code of Ukraine, that were related to the transformation of various institutions of the criminal process, and in particular the institution of detention.

The conducted analysis made it possible to understand that the detention of a person by an authorized official without a decision of an investigating judge in conditions of martial law is carried out in accordance with the general procedure specified in Art. 208-213 of the CPC of Ukraine, taking into account the features established by Art. 615 of the CPC of Ukraine.

It has been established that the list of grounds for detention under martial law, compared to peacetime, is extended, as the possibility of detaining a person not only on the grounds specified in Art. 208 of the CPC of Ukraine, as well as in cases where there are grounds to believe that a person suspected of committing any type of crime may escape with the aim of evasion of criminal responsibility. It has been proven that the application of these normative sentences is conditioned by the effect of martial law and, accordingly, the moment and circumstances of the crime. This ground, in particular, can be used to justify the detention of a person suspected of collaborative activity, violation of the laws and customs of war, creation of paramilitary or armed groups not provided by law, as well as «non-military crimes», etc.

The right to detain a person in the conditions of martial law, as well as in peacetime, is granted to an authorized official, that is, a person who is authorized by law to carry out detention, in particular, employees of the Security Service of Ukraine; military personnel, as well as employees of the State Border Service of Ukraine; servicemen of the National Guard of Ukraine; a policeman; employees of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine; to authorized officials of the State Bureau of Investigation and others. The need to improve the legislative provisions of the Laws of Ukraine «On the Security Service of Ukraine», «On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine», «On the State Bureau of Investigation» regarding the clear authorization of the employees of the SSU, NACB, SBI to detain persons suspected of committing crimes was emphasized.

Key words: criminal proceedings, detention of a person, martial law, authorized official, cases of detention.

КОНЦЕПЦІЯ СУТНОСТІ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

БАРАНЯК Володимир Михайлович - кандидат хімічних наук, доцент Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету "Львівська політехніка", кафедра кримінального права і процесу

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6161-7862>

УДК 343.98

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.1.17

Аналіз наукової літератури засвідчує неоднозначність вирішення питання щодо сутності тактичної операції, теоретичних засад побудови тактичних операцій та практики їх реалізації в кримінальному провадженні. Тактична операція є системою узгоджених слідчих, оперативно-розшукових та інших дій, що здійснюються повноважними посадовими особами органів слідства та оперативних служб органу внутрішніх справ з дотриманням режисури законності для вирішення завдань кримінального судочинства. Зміст таких завдань під час розслідування кримінальних правопорушень визначається питаннями, що входять у предмет доказування, які є типовими, і їх оптимальне вирішення передбачає виконання певного алгоритму.

Основою для розробки теорії та практики слідчих операцій є визначення, що містить вказівку на основні практично значущі ознаки тактичних операцій.

Ключові слова: тактична операція, концепція, сутність тактичної операції, розслідування кримінальних правопорушень, слідча дія, тактична комбінація, слідча операція.

Постановка проблеми

Удосконалення діяльності з розслідування кримінальних правопорушень призвело до виникнення нової форми її організації та здійснення – тактичних операцій. Як метод, що виник на основі слідчої практики, вирішення конкретних, досить складних проміжних завдань окремих етапів розслідування, на основі насамперед інтегрування

дій різних суб'єктів, що його здійснюють, тактичні операції викликали закономірний інтерес вчених.

Стан дослідження проблеми

Нині загалом сформувалася загальнотеоретична концепція тактичних операцій під час розслідування кримінальних правопорушень. Вченими-криміналістами А. В. Дуловим та В. І. Шикановим створені фундаментальні праці з цієї проблематики. Значний внесок у її розвиток зробили також Р. С. Белкін, І. Ф. Герасимов, Я. Я. Драпкін, А.А.Закатов, А.Є. Михальчук, В.О.Образцов, Н. П. Яблоков та інші автори.

Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, які присвячені дослідженню сутності тактичних операцій під час розслідування кримінальних правопорушень, багато питань залишається ще не дослідженими, окремі з них неоднозначно вирішуються в теорії і на практиці.

Мета і завдання дослідження полягає в аналізі концепції сутності тактичних операцій під час розслідування кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу

Тактичні операції (і як реальна практика раціонального і ефективного використання сил і засобів під час розслідування кримінальних правопорушень, і як поняття теорії, що формується) усе більш чітко становить найважливіший структурний елемент слід-

чої тактики і методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Напрямок, пов'язаний із розробкою питань теорії і практики тактичних операцій, стає в криміналістиці одним з визначальних.

Поряд із розробкою загальних положень теорії тактичних операцій, а також організаційно-тактичних основ базових (високого рівня об'ємності) тактичних операцій виразно позначилася тенденція до виявлення та вивчення можливостей та умов використання їх під час вирішення окремих тактичних завдань та завдань розслідування.

Тактичні операції як система узгоджених слідчих, оперативно-розшукових та інших дій, спрямованих на вирішення проміжних завдань розслідування, широко реалізуються в роботі правоохоронних органів. Практика розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі складною системою встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, накопичила значний досвід планування та проведення таких операцій. Так, наприклад, затримання на місці злочину, розшук злочинців, які вже заволоділи майном, давно здійснюються як тактичні операції.

Використання методу тактичних операцій особливо ефективно під час розслідування складних кримінальних проваджень, таких як кримінальні правопорушення у сфері економічної діяльності, які характеризуються суттєвою неповнотою вихідної інформації, великою кількістю епізодів та учасників кримінального правопорушення або активною протидією розслідуванню з боку зацікавлених осіб.

Оптимізувати, зробити більш ефективним розслідування дозволяють тактичні операції, оскільки вищеназвані необхідні якості повною мірою притаманні діяльності, що становить їх зміст. Це положення узгоджується з визначеннями тактичних операцій, що сформульовані вченими-криміналістами, які вивчали сутність цього явища. Так, В. І. Шиканов зазначав, що «тактична операція – це система узгоджених дій» [1, с.17]. Л. Я. Драпкін характеризував тактичну операцію «як наявність слідчих, оперативно-розшукових та інших дій, що прово-

дяться за єдиним планом, у порівняно стислі терміни і т.д.» [2, с.54].

Таким чином, суть тактичної операції, на нашу думку, саме її тактичної складової, полягає у тому, що рух до певної мети у вирішенні тієї чи іншої проблеми є найбільш продуктивний, коли не намагаються відразу досягти кінцевого результату, а поділяють процес його досягнення на окремі етапи (інакше ми говорили б про стратегічну операцію, прирівнюючи її до розслідування загалом). У межах кожного з них намагаються знайти і використовувати оптимальні засоби, прийоми та способи дій, а також їх поєднання, що забезпечують успішний проміжний результат.

Ефективні дії на кожному етапі – найбільш правильний шлях для якнайшвидшого і максимально повного досягнення кінцевої мети будь-якої діяльності, у тому числі і діяльності з розслідування кримінальних правопорушень.

На основі аналізу слідчої ситуації встановлення особи злочинця виокремлюють пріоритетні напрямки дій, конкретизацію цих напрямків, по суті – вимагають вирішення в цей момент розслідування проміжного завдання. А оскільки саме тактичні операції є ефективним способом вирішення проміжних завдань, то активне використання можливостей таких операцій забезпечує результативність як окремих етапів, так і розслідування в цілому.

Зміст терміна «операція» визначається як «дії, заходи, що виконуються за певним планом і спрямовані на вирішення якогось завдання, досягнення якоїсь мети» [3, с.451]; як «координовані військові дії, а також дії працівників поліції або розвідувальної служби, об'єднаних єдиною метою, завданням» [4, с.44]. Об'єднання вченими-криміналістами термінів у визначенні «тактична операція» та використання його стосовно діяльності з розслідування кримінальних правопорушень можна розглядати як прояв інтеграції, зв'язку та спадкоємності наукових знань у розвитку криміналістики.

Визначення тактичної операції як системи узгоджених дій (наслідкових, оперативно-розшукових тощо) є найбільш правильним. Таким чином, важливим є акцент на і-

нуванні закономірних нерозривних зв'язків і відносин між елементами, її складовими.

Головною умовою, що забезпечує внутрішню єдність тактичної операції, є та обставина, що всі її проблеми функціонують неодмінно взаємообумовлено.

Крім ознак, що знайшли відображення у вищенаведених дефініціях, у криміналістичній літературі було відмічено іншу якість, що притаманна тактичним операціям. Зокрема, під час визначення тактичних операцій вказувалося, що це система (комплекс, сукупність) дій, яка:

- забезпечує з'ясування певної обставини або кількох обставин, що мають значення для провадження, а також вирішення інших завдань розслідування [5, с.7];

- розроблена для вирішення завдань, що виникають у конкретних слідчих ситуаціях [6, с.67];

- визначає слідчу ситуацію та виконується повноважними посадовими особами під керівництвом слідчого [7, с.73].

Остання з наведених якісних характеристик тактичної операції потребує деякого пояснень. У певних випадках можуть проводитися операції, у яких поєднуються і слідчі дії, і оперативно-розшукові заходи. Такі операції, на думку Р.С. Белкіна, є оперативно-тактичними операціями (комбінаціями) [8, с.211-212] і можуть здійснюватися під керівництвом посадової особи органу дзнання. Це має місце в ситуаціях, коли тактичну операцію проводить орган дзнання без участі слідчого і реалізує у ній як власні специфічні функції, так і функції слідчого. Деякого змішування понять «тактичної операції» і «тактичної комбінації» можна, на наш погляд, уникнути, спираючись на останню наведену якісну характеристику тактичної операції, - тактична операція визначається слідчою ситуацією і проводиться повноважними посадовими особами під керівництвом слідчого, що дозволяє говорити про «слідчі операції». Коли в тактичній операції беруть участь і слідчий, і орган дзнання, кожен із них самостійно діє в межах власної компетенції.

Отже, під тактичною операцією слід розуміти криміналістичну операцію, тобто сукупність чітко спланованих, скоордино-

ваних і узгоджених за всіма необхідними умовами дій слідчого і осіб, що взаємодіють з ним.

У зв'язку з цим найчастіше тактичну операцію розглядають з погляду взаємодії слідчого з працівниками органу дзнання. На думку І. Ф. Герасимова, у тактичній операції поєднуються різні дії, що виконуються різними особами за узгодженим планом, якщо ж мова йде лише про кілька дій слідчого, які виконуються ним для вирішення проміжного завдання в певній послідовності, то це не тактична операція [9, с.4-5].

Звісно ж, що таке твердження не виправдане. Тактичні операції можуть і повинні проводитися слідчим, під час вирішення проміжних, нехай навіть складних завдань, достатньо його компетенції, знань і досвіду. Ця думка підтримана Н. В. Кручиніною і В. І. Шикановим, які відзначали, що оперативно-розшукові дії не є факультативною властивістю тактичної операції, що становить «комплекс взаємопов'язаних слідчих дій і організаційно-тактичних заходів, які за необхідності можуть бути доповненими оперативно-розшуковими, ревізійними та іншими діями і прийомами» [10, с.169].

Визначаючи сутність тактичної операції, слід розглянути питання про співвідношення тактики проведення названих операцій загалом і тактики проведення окремих слідчих дій, які структурно входять до тактичної операції. Тут, на нашу думку, слід враховувати два аспекти: процесуальний і тактичний. У процесуальному аспекті слідчі дії зберігають своє самостійне значення у системі дій. Система слідчих дій складає процесуальну основу тактичної операції слідчого.

Тактика проведення відповідних окремих слідчих дій у відношенні до завдань, що вирішуються шляхом проведення тактичних операцій, багато в чому похідна, має підпорядкований, допоміжний характер. При цьому, зокрема, виникає необхідність визначати найбільш доцільне поєднання слідчих дій з тим, щоб досягти необхідного результату з найменшими витратами сил і часу, встановивши тим самим режим ефективності.

Відповідно в умовах тактичної операції слід розрізняти однозначну, альтернативну

та будь-яку послідовність проведення слідчих дій. Однозначною є така послідовність, за якої одна з поєднаних дій ніби логічно випливає з іншої (огляд документа на місці його виявлення, а вже після цього – призначення почеркознавчої експертизи і ТЕД). Альтернативна – допускає можливість чергування слідчих дій залежно від конкретних обставин (наприклад, після огляду документів за його результатами доцільніше призначити криміналістичну експертизу чи допитати підозрюваного), а також і паралельне (одночасне) їх проведення (наприклад, після огляду документів призначити криміналістичну експертизу, одночасно допитати підозрюваного з пред'явленням йому ксерокопій документів), за результатами експертизи допитати повторно з метою викриття у брехні). Будь-яка – це така послідовність проведення слідчих дій, яка не має значення для одержаних результатів (наприклад, фіксація безумовних фактів – наприклад, видача документів під час допиту та їх подальший огляд).

Залежно від тактичного завдання, що стоїть перед слідчим на певному етапі розслідування, і слідчої ситуації обумовлюється і тактика окремих слідчих дій, що утворюють тактичну операцію. Наприклад, значною мірою зумовлює об'єм і послідовність пред'явлення доказів під час допиту обвинуваченого, характер дій слідчого під час проведення обшуку, рішення про пред'явлення підозрюваному документів або предметів тощо.

Сказане, звичайно, в жодному разі не применшує значення самостійної тактики окремих слідчих дій; часто саме вона може принести успіх усій тактичній операції. У зв'язку з цим ми хотіли б підкреслити, що в системі дій, які становлять тактичну операцію, тактика окремих слідчих дій, що є підпорядкованою загальному завданню, у кожному випадку набуває нового інтегрування, взаємовизначення і доповнюючих ознак.

Визначена сутність тактичних операцій, що здійснюються під час розслідування кримінальних правопорушень, звичайно, не є остаточною. Проте викладене вище дозволяє, на нашу думку, сформулювати основні ознаки сучасного бачення тактичної опера-

ції в розслідуванні кримінальних правопорушень.

Названі дії, хоча в результаті й спрямовані на досягнення загальних цілей розслідування, безпосередньо покликані вирішувати окремі проміжні (тактичні) завдання розслідування. Зміст тактичних завдань тактичної операції обумовлюється предметом доказування, що підлягає встановленню під час розслідування кримінального провадження.

Тактичні завдання тактичної операції є типовими, і оптимальне вирішення їх передбачає виконання відповідних алгоритмів. Окремі дії, що утворюють систему тактичної операції, правомірні за умови, якщо вони передбачені або відповідають нормам процесуального закону та підзаконним нормативним актам.

Одноосібним керівником тактичної операції є слідчий. Наділений широкими процесуальними повноваженнями управлінського характеру, слідчий забезпечує узгодженість і непротивіччя складових дій слідчого характеру. Слідчий несе всю повноту відповідальності за визначення виду, планування, підготовку, здійснення та результати тактичної операції. За необхідності слідчий одноосібно проводить тактичну операцію, мабуть, це можна вважати підставою для доповнення визначення тактичної операції слідчою операцією.

У зв'язку з цим пропонуємо ввести доповнення до чинного Кримінального процесуального кодексу України з питання вдосконалення призначення і провадження слідчих операцій. Дефініцію слідчої операції слід внести до розділу «Досудове розслідування» КПК України як універсальне поняття: «Слідча операція – це система узгоджених і скоординованих між собою дій, що здійснюється слідчим, об'єднаних порівняно єдиною метою (завданням) розслідування».

Найбільш істотним моментом у наведеному переліку специфічних сторін тактичних слідчих операцій є, як ми собі уявляємо, вказівка на те, що завдання, які вони вирішують, зазвичай виступають як типові, а ступінь спільності цих завдань дозволяє значною мірою програмувати дії.

Висновки

Отже, виходячи з цього, тактична операція в своїй сукупності є системою узгоджених дій (слідчих, оперативно-розшукових тощо), які здійснюються з дотриманням режиму законності повноважними посадовими особами органів слідства та оперативних служб органу внутрішніх справ для вирішення автономних завдань, що є підпорядкованими загальним цілям розслідування кримінального правопорушення, Зміст кожної такої задачі обумовлюється питаннями характеристики кримінальних правопорушень, що входять у предмет доказування, а за ступенем спільності вони, зазвичай, є типовими, і оптимальне вирішення їх у кожному випадку передбачає виконання певного алгоритму.

Таке визначення, що містить вказівку на основні практично значущі ознаки тактичних операцій, є основою для розробки теорії та практики слідчих операцій.

Література

1. Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций. Иркутск: ИГУ, 1983. С. 17.
2. Драпкин Л. Я. Первоначальные следственные действия в методике расследования преступлений и проблема повышения их эффективности. *Вопросы методики расследования преступлений*. Свердловск, 1976. Вып.50. С. 54.
3. Операція. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ: Абрис, 2002. С. 451.
4. Дулов А. В. Тактическая операция при расследовании преступлений. Минск: БГУ, 1979. С. 44.
5. Образцов В. А., Ястребов В. Б. Актуальные направления развития криминалистической методики и тактики расследования. *Материалы расширенного заседания Ученого совета ВНИИПП*. Москва, 1978. С. 7.
6. Князев В. А. О понятии тактической операции. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 1982. Вып. 25. С. 67.
7. Каневский Л. Л. Планирование расследования и разработка тактичес-

ких операций по делам несовершеннолетних. *Алгоритмы и организация решений следственных задач*. Иркутск, 1982. С. 73.

8. Белкин Р. С. Курс криминалистики. Москва: Юристъ, 1997. Т. 3. С. 211-212.

9. Герасимов И. Ф. Тактические операции как форма взаимодействия органов предварительного следствия и дознания. *Тактические операции и эффективность расследования*. Свердловск, 1986. С. 4-5.

10. Кручинина Н. В., Шиканов В. И. Теоретические проблемы алиби и их прикладное значение в уголовном судопроизводстве. Иркутск: ИГУ, 1992. С. 169.

Baranyak Volodymyr Mykhailovych

Candidate of Chemical Sciences, Associate

Professor

Educational and Scientific Institute of Law,

Psychology and Innovative Education

Lviv Polytechnic National University, Chair of

Criminal Law and Procedure

THE CONCEPT OF THE ESSENCE OF TACTICAL OPERATIONS DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES

The analysis of the scientific literature confirms the ambiguity of the solution to the issue of the essence of tactical operations, the theoretical foundations of the construction of tactical operations and the practice of their implementation in criminal proceedings. A tactical operation is a system of coordinated investigative, investigative and other actions carried out by authorized officials of investigative bodies and operative services of the internal affairs body in compliance with the regime of legality to solve the tasks of criminal justice. The content of such tasks during the investigation of criminal offenses is determined by questions included in the subject of proof, which are typical, and their optimal solution involves the implementation of a certain algorithm.

The basis for the development of the theory and practice of investigative operations is a definition containing an indication of the main practically significant features of tactical operations.

Key words: *tactical operation, concept, essence of tactical operation, investigation of criminal offenses, investigative action, tactical combination, investigative operation.*

ІНСТИТУТ ПРИЧЕТНОСТІ ДО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЙОГО ПРОФІЛАКТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ

СМУШАК Олександра Маркіянівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології Івано-Франківський Навчально-науковий юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія»

orcid.org/ 0000-0002-5311-5720
УДК 343.2/.7+343.8: 348.851
DOI 10.32782/LAW.UA.2023.1.18

У статті проводиться аналіз норм інституту причетності до кримінального правопорушення та визначається їх вплив на запобігання вчиненню кримінальних правопорушень. Визначається вплив кримінально-правової політики у сфері відповідальності за причетність до кримінального правопорушення на протидію вчиненню таких діянь.

Автор статті, розкриваючи правову природу інституту причетності до кримінального правопорушення з урахуванням наукових досліджень теорії кримінального права, а також визначає власне бачення щодо його профілактичного впливу на кримінальні правопорушення.

Норми причетності виконують превентивну функцію, яка сприяє більшій ефективності реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення.

Інститут причетності до кримінального правопорушення в кримінально-правовій політиці держави виступає ефективним інструментом забезпечення невідворотності покарання і попередження найбільш тяжких та особливо тяжких злочинів.

У статті зазначається, що основною метою примусу, які містяться в нормах про приховування, придбання, збут, потурання, неповідомлення, є примусити недобросовісних осіб співпрацювати з правоохоронними органами, а не зі злочинцями, забезпечуючи тим самим безпеку один одного і неминучість відповідальності для винних.

Кримінально-правова політика яка здійснюється нашою державою на сьогоднішній день, спрямована на економію репресій, що в свою чергу зумовлює розширення сфери застосування покарання, яка здійснюється не у вигляді реальної кари, а у вигляді відмови від будь-яких заходів карального впливу. Та при цьому слід пам'ятати, що межі кримінальної репресії, а також видів і характеру заходів дії потрібно керуватися принципом доцільності, оскільки, метою, як розробки так і застосування таких заходів є не тільки охорона правопорядку від злочинних посягань, але і зниження рівня злочинності, виправлення та перевиховання осіб що вчинили кримінальні правопорушення, а також загальна та спеціальна превенція.

Запропоновано розширити рамки інституту причетності, криміналізувати ряд сутібно-небезпечних дій, внести зміни до змісту статей які є в законодавстві та широко проінформувати названий інститут кримінального права в учбовій літературі і приділити їм достатньої уваги в учбовому процесі.

Ключові слова: політика, кримінально-правова політика, злочинність, профілактика, покарання, причетність до злочину, криміналізація, декриміналізація, право, мораль.

Постановка проблеми

Метою наукової статті є дослідження особливостей правового регулювання інституту причетності до кримінального правопорушення та можливість удосконалення цього правового інституту.

Стан дослідження проблеми

Дослідженню проблеми кримінально-правової політики у сфері відповідальності за причетність до кримінального правопорушення присвячені праці таких учених, як М.О. Беляєва, С.С. Босколова, В.А. Владимірова, Л.Д. Гаухмана, О.А. Герцензона, П.С. Дагеля, М.І. Ковальова, Ю.Г. Ляпунова, М.І. Огороднікова, М.І. Панова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, П.Л. Фріса, О.М. Яковлєвата багатьох інших.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження особливостей правового регулювання інституту причетності до кримінального правопорушення, його профілактична спрямованість, та можливість його удосконалення. Норми причетності до кримінального правопорушення допомагають реалізації принципу невідворотності відповідальності, сприяють скороченню латентних злочинів та розкриттю і виявленню кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу дослідження

Політика - це складний і багатогранний феномен, призначенням якого є визначення основних напрямків діяльності держави її змісту і форми, вона проявляється у всіх сферах життя суспільства.

Одним із напрямів внутрішньої політики будь-якої держави в будь-який історичний проміжок часу є забезпечення законності та правопорядку, у тому числі – й протидія злочинності [1, с. 78]. Кримінально-правова політика є складовою частиною державної політики у сфері протидії злочинності, яка здійснюється за допомогою матеріального кримінального права.

Політика у сфері протидії злочинності визначає стратегію і тактику боротьби із злочинністю, маючи як кінцеву мету зменшення рівня злочинності на основі усунення причин і умов, що її породжують, використовуючи як засоби кримінальне, кримінально-процесуальне, кримінально-виконавче право і засоби профілактики.

П.Л. Фріс зазначає, що через кримінально-правову політику реалізується за-

вдання запобігання злочинності, яке є одним з основних, що стоїть перед політикою у сфері боротьби зі злочинністю [2, с. 13].

Кримінально-правова політика складає основу політики у сфері боротьби зі злочинністю. Вона дозволяє здійснювати успішну діяльність всієї системи заходів, спрямованих на боротьбу зі злочинністю. Ці заходи спрямовані на зниження рівня злочинності та проведення індивідуальної профілактики серед деліктоздатного населення.

Та далеко не останню роль у реалізації профілактичної політики відіграє рівень правосвідомості громадян. Це пов'язано з тим, що профілактика злочинів здійснюється як державними органами, так і громадськими організаціями і громадянами, залежить від узгодженості, координації, злагодженості їх дій [2, с. 197-198].

Профілактична спрямованість норм інституту причетності до кримінального правопорушення є досить великою, оскільки реалізація її норм спрямована на встановлення сприятливих умов для здійснення законних дій і при цьому є стримуючим фактором для деякої частини злочинців та інших осіб, схильних до вчинення правопорушень. Крім того, норми причетності виконують превентивну функцію, яка сприяє більшій ефективності реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення. Та варто зазначити, що ефективність профілактичної функції чинного кримінального законодавства в порівнянні з нормами, які містилися в КК України 1960 року, знизилась, підтвердженням цього є декриміналізація одного з видів причетності до кримінального правопорушення, недонесення про злочин.

Принцип невідворотності відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення включає в себе необхідність законодавчого встановлення та застосування до кожного кримінального правопорушення, а також притягнення до кримінальної відповідальності осіб винних у їх вчиненні (з призначенням покарання або без нього чи із звільненням від його відбування), або звільнення (за наявності підстав для того)

від кримінальної відповідальності та відшкодування заподіяної шкоди.

Причетність до кримінального правопорушення в кримінально-правовій політиці держави є інструментом забезпечення невідворотності покарання і попередження найбільш тяжких та особливо тяжких злочинів. Для запобігання вчиненню злочинів, спрямованих проти основних, життєво важливих інтересів держави і суспільства, у тому числі по відношенню до злочинів, при вчиненні яких отримується незаконний прибуток, покарання за причетність за які спрямована на зменшення можливості користування „плодами” злочинної діяльності. При цьому розвиток науки кримінального права вплинуло тільки деталізацію регулювання відповідальності за причетність до кримінального правопорушення, а не на зміну ставлення до даного інституту.

Принцип невідворотності відповідальності найбільш повно відображається при застосуванні до винного, який вчинив кримінальне правопорушення - покарання. Покарання виступає як неминучий наслідок, який повинен переконати винного, що за кожне злочинне діяння настане покарання.

У такому випадку постає питання, чи буде в повному обсязі реалізовано принцип невідворотності відповідальності, коли причетна особа буде звільнена від кримінальної відповідальності? Для того, щоб дати відповідь на це питання, потрібно з'ясувати, що слід розуміти під звільненням від кримінальної відповідальності?

Застосування звільнення від покарання (його) відбування, виступає засобом не тільки економії примусових заходів, але прояв до особи, що вчинила кримінальне правопорушення, довіри яка ґрунтується на основі досягнення мети покарання шляхом його пом'якшення, зокрема без реального його відбування чи часткового відбування покарання. Інколи достатньо дотримання самої процедури призначення покарання, для того щоб особа в подальшому не вчиняла злочинних посягань.

Саме тому принцип невідворотності діє незалежно від того, чи було застосовано

конкретне покарання до певної особи, чи ні, основне, щоб вона розуміла, що за вчинене злочинне діяння встановлена кримінальна відповідальність.

Влучно зазначив з цього приводу Ч. Беккарія, який зазначав, що упевненість у неминучості хоч би і помірному покарання справить завжди більше враження, ніж страх перед іншим більш жорстоким покаранням, яке супроводжується надією на безкарність [3, с. 243].

На жаль, на сьогодні ігнорується попереджувальна властивість норм всього інституту причетності до кримінального правопорушення, які, у свою чергу, наділені потенційною можливістю попередження деліктів, здатністю позитивно впливати на стан злочинності в цілому.

Загальновідомо, що підвищити стримувальну дію чинних кримінально-правових норм можна двома шляхами:

по-перше, збільшити покарання за вчинене злочинне діяння;

по-друге, суттєво підвищити ризик настання відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення.

Більш ефективним є все ж таки другий шлях, так як неминучість відповідальності має стримуючу здатність попередження вчинення кримінального правопорушення. Норми причетності до кримінального правопорушення спрямовані на створення безпечного для життя суспільства, а також на забезпечення невідворотності відповідальності за таке діяння. Основною метою примусу, які містяться в нормах про приховування, придбання, збут, потурання, неповідомлення, є примусити недобросовісних осіб співпрацювати з правоохоронними органами, а не зі злочинцями, забезпечуючи тим самим безпеку один одного і неминучість відповідальності для винних.

Причетність до кримінального правопорушення характеризується як дією (приховування кримінального правопорушення чи злочинця, знарядь і засобів вчинення кримінального правопорушення, потурання), так і бездіяльністю (неповідомлення про кримінальне правопорушення чи особу, яка його вчинила).

Відповідальність за бездіяльність зумовлює поведінку особи, що змушує її в тій чи іншій ситуації вчиняти певні дії – надавати допомогу, повідомити про кримінальні правопорушення у відповідні органи і тим самим попередити настання злочинного результату. Саме право стимулює активність позитивних дій особи, сприятливо впливає на правосвідомість громадян. Проте активна поведінка особи не є основною метою відповідальності за причетність до кримінального правопорушення. Основною метою виступає попередження кримінальних правопорушень, настання їх суспільно небезпечних наслідків та неминучість відповідальності за них.

Досягнути поставленої мети тільки за допомогою моральних норм на сьогоднішній день, на жаль, є неможливо. Співвідношення в законі моральних і правових норм є досить дискусійним. Це питання є актуальним і що до інституту причетності до кримінального правопорушення. Право стоїть на сторожі захисту основних цінностей суспільства, тих самих моральних норм.

Кримінально-правова політика формує законодавчу базу управління боротьби зі злочинністю, відмежовуючи злочинне від незлочинного, кримінальне від аморального. Від того, яке коло діянь буде визнано злочинним, який характер караності буде для них встановлений, за яких умов і на яких підставах кримінальна відповідальність виключатиметься або буде замінюватися іншими заходами – залежатиме розвиток кримінально-процесуальної, кримінально-виконавчої та кримінологічної політики [2, с. 17].

Як вдало зауважують В. Селіванов та Н. Діденко, з точки зору філософії, – право є сукупністю етичних суспільних цінностей, таких як: справедливість, порядок, моральність, правдивість та інші, що ґрунтується на ідеї соціальної рівності [4, с. 16].

Критерієм моральних норм виступають категорії добра і зла, чесності, порядності, совісті.

Та при цьому, вдало зауважує Тарахонич Т. І., право і мораль мають загальне для них цільове призначення – це вплив на

поведінку суб'єктів; право та мораль, формують еталони поведінки, ціннісно-нормативну орієнтацію суспільства [4, с. 276].

Межа між аморальним і злочинним є досить умовна та мінлива.

Таким чином, з поданої порівняльної характеристики норм права і моралі можна прийти до наступних висновків, головне з яких полягає в необхідності морального виміру права.

Дотримання правових норм забезпечується засобами державного впливу. На відміну від права, норми моралі не містять спеціальних механізмів впливу, вони забезпечуються силою громадської думки.

Звичайно, ми повинні розуміти, що створення високоморального суспільства без застосування засобів, пов'язаних зі зміцненням правопорядку, дисципліни в суспільстві, а також незаперечного виконання особою своїх обов'язків є неможливе.

Для досягнення поставленої мети необхідно підвищити рівень правосвідомості населення, а також його окремих груп, оскільки високий рівень правосвідомості населення за загальним правилом визначає більш низькі показники характеристики злочинності і створює необхідні передумови до її подальшого стабільного зниження, при цьому населення має усвідомлювати правильність і необхідність рішень, що ухвалюються державою у сфері попередження злочинності, і стати не просто спостерігачем, а й активним учасником втілення їх у життя.

На сьогодні норми моралі, які повинні бути основою правосвідомості кожної людини, практично не діють, тому для того, щоб попередити настання кримінальних правопорушень та їх наслідків, потрібно розширити сферу кримінально-правового впливу на дії, які носять злочинний характер, посилити відповідальність за дії осіб, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, та забезпечити неминучість настання відповідальності за вчинене суспільно небезпечне діяння.

Звичайно, кількість аморальних вчинків значно вища ніж кримінальних правопорушень. При цьому знайти межу між

аморальним вчинком і злочином дуже важко. Хоча зрозуміло, що приховування злочинця, який вчинив згвалтування 14-річної дитини, є звичайно аморальним. КК 1960 року визнавав це діяння не тільки аморальним, але і злочинним.

Та, на жаль, кримінально-правова політика, яка здійснюється нашою державою спрямована на економію репресій, що, у свою чергу, зумовлює розширення сфери застосування покарання, яка здійснюється не у вигляді реальної кари, а у вигляді відмови від будь-яких заходів карального впливу або актуалізованої погрози виконання вже призначеного судом покарання. Крім того, було здійснено декриміналізацію ряду злочинних діянь.

Новий КК України 2001 року вніс зміни до інституту причетності до злочину, зокрема, було декриміналізовано один із видів причетності – недонесення про злочин. Ця норма була скасована Законом України від 17 червня 1992 року № 2468-12 «Про внесення змін і доповнень до КК України...». У цьому акті зазначалося, що у зв'язку з проголошенням України незалежною демократичною державою та з метою правового захисту її суверенітету, конституційного ладу, внутрішньої і зовнішньої безпеки Верховна рада України постановляє: скасувати Розділ I у зв'язку із втратою чинності КК 1960 року та прийняттям нового КК 2001 року.

Однак, як зазначає Г.М. Міньковській, економія репресій може і повинна здійснюватись лише в тих межах, які не перешкоджають досягненню поставлених перед кримінальним законом цілей [5, с. 121].

Здійснюючи кримінально-правову політику, потрібно уникати крайностей, чи то надмірної лібералізації репресії, чи ригоризму. При цьому, буде неправильним надавати заходам кримінально-правової дії як характеру відплати, так і надмірної гуманізації. Для правильного встановлення меж кримінальної репресії, а також видів і характеру заходів дії потрібно керуватися принципом доцільності. Основна мета як розробки, так і застосування таких заходів є не тільки охорона правопорядку від злочинних посягань, але і зниження

рівня злочинності, виправлення та перевиховання осіб, що вчинили кримінальні правопорушення, а також загальна та спеціальна превенція.

Інститут причетності до кримінальних правопорушень, усі його види спрямовані на забезпечення здійснення зазначених заходів. У такому випадку виникає питання про доцільність декриміналізації одного із видів причетності до кримінального правопорушення - недонесення про злочин. Важко збагнути, чим керувався законодавець скасовуючи один із видів причетності до кримінального правопорушення – недонесення про злочин. Яким чином норма про недонесення про злочин могла зашкодити суверенітету держави її конституційному ладу та внутрішній та зовнішній безпеці України?

Декриміналізація діянь зумовлена втратою ними суспільної небезпеки, та відмова держави визнавати їх як злочини, та недоцільність здійснення кримінально-правової боротьби з ними.

Так, на думку О. І. Коробецьова, «декриміналізацією діянь можна визначити як процес встановлення підстав відпадання їх суспільної небезпеки, визнання недоцільності кримінально-правової боротьби з ними та скасування їх кримінально-правової караності» [6, с. 58-59].

Процес декриміналізації певного діяння повинен бути не раптовим, це тривалий процес. Він зумовлений змінами, які відбуваються у житті суспільства, політичного, економічного, ідеологічного, культурного тощо. Декриміналізація діянь, пом'якшення умов відповідальності та санкцій за деякі види кримінальних правопорушень повинні вирішуватись у відповідності до визнаних у цивілізованому суспільстві моральних цінностей, принципів законності, справедливості та гуманізму.

У результаті декриміналізації діяння відбувається виключення кримінально-правової караності діяння, яке супроводжується або виявленням такої поведінки правомірною, соціально корисною, чи переведення її в ранг адміністративного, дисциплінарного, цивільно-правового делікту. Важко збагнути, у який ранг зако-

подавець відніс неповідомлення про злочин, здійснюючи його декриміналізацію. Неповідомлення особою відомостей про кримінальне правопорушення яке готується, вчиняється або вчинене назвати правомірним ніяк не можна. Про соціальну корисність такої поведінки ми теж говорити не можемо, оскільки, декриміналізуючи це діяння як кримінальне правопорушення ми тим самим створюємо перешкоди для оперативного розслідування не тільки вже вчинених кримінальних правопорушень, та, у першу чергу, ми створюємо сприятливий ґрунт для безперешкодного готування та вчинення злочинних діянь. Відповідальність за неповідомлення про кримінальні правопорушення дала б можливість запобігти вчиненню таких діянь. При цьому законодавець не встановлює жодної відповідальності за неповідомлення про кримінальні правопорушення, які готуються, вчиняються чи вчинені, стимулюючи тим самим пасивну поведінку наших громадян.

Встановлення відповідальності за неповідомлення в органи юстиції слід розглядати як один із правових способів забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності. Склад цього діяння складає неповідомлення про факт скоєння кримінального правопорушення, так і про злочинця, місце його знаходження, а також місце знаходження слідів, знарядь і засобів скоєння кримінального правопорушення, предметів, добутих злочинним шляхом. Такі повідомлення забезпечують розслідування кримінальних справ доказами.

Тому прийняття законодавчого рішення про виключення відповідальності за неповідомлення про кримінальне правопорушення слід розглядати як таке, що вступає в протиріччя з реальною дійсністю, з точками зору вчених і практиків. Загальновизнано, що для ефективної боротьби із злочинністю необхідна повна і об'єктивна інформація про її стан. Пошуками шляхів зменшення кількості латентних кримінальних правопорушень займаються вчені всього світу.

Слід дослухатись до думки Б. М. Грека, який зазначає, що декриміналізацію слід застосовувати обережно, слід пам'ятати,

що ми маємо справу з протиправними діями, навіть якщо при цьому знижується рівень їх суспільної небезпечності. Здійснюючи декриміналізацію певного діяння, яке породжене суспільними поглядами, традиціями та моделями поведінки, право не тільки дає такій соціальній моделі поведінки позитивну оцінку з боку суспільства, а й спонукає певну частину громадян дотримуватись такої поведінки та стимулювати заохочення до такої поведінки з боку суспільства [7, с. 94].

Сучасні зміни в законодавстві дозволяють громадянам байдуже ставитися до долі інших людей і виявляти мінімальне добро, яке забезпечує певну безпеку всього суспільства і кожної людини зокрема. Вказана тенденція сучасної кримінальної політики свідчить про недооцінку впливу на суспільне життя прихованої форми права, яка полягає в організованій, виховній і мобілізованій ролі, яка притаманна праву самим фактом свого існування.

У нашому суспільстві значно знизилась моральні вимоги до людини, у тому числі і з боку законодавця, що є неприпустимим: перемога в сутичці добра і зла залежить не тільки від сили противника. Сутичка ніколи не буває чистим єдинокорством. Її результат у більшості визначається тим, як поведе себе оточення, а саме особи, які доторкнулись до злочину, вчиненого іншою особою. Норми про відповідальність за причетність до кримінального правопорушення, які є в законодавстві і пропонуються автором, є покликаними скеровувати поведінку оточення.

Законодавець, здійснюючи таку оцінку, приймає нові норми закону про кримінальну відповідальність, які, у свою чергу, дозволяють, заохочують або забороняють під загрозою кримінального покарання конкретне діяння.

Розвиток вітчизняного кримінального законодавства потребує осмислення загальнотеоретичних питань криміналізації суспільно небезпечних діянь з урахуванням дійсних змін соціально-економічних відносин з метою підвищення ефективності дії кримінального закону, досягнення поставлених перед ним цілей.

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства доцільно:

а) розширити рамки інституту причетності, криміналізувати ряд суспільно небезпечних дій;

б) внести зміни до змісту статей, які є в законодавстві;

в) широко проінформувати названий інститут кримінального права в навчальній літературі і приділити їм достатню увагу в навчальному процесі;

г) вжити заходів до забезпечення невідворотності відповідальності за причетність до кримінального правопорушення.

Криміналізація причетності до кримінального правопорушення, у першу чергу, повинна бути пов'язана з прагненням держави спонукати громадян до виконання своїх громадянських обов'язків, до консолідації держави і суспільства, та покращення функціонування апарату правосуддя.

Звичайно, при цьому, не можна переоцінювати значення правових норм, зокрема, інституту причетності до злочину на моральні устої суспільства в цілому. На вчинення злочинних дій, людину може спонукати цілий ряд зовнішніх факторів, зокрема, економічний стан, влади та цілий ряд інших факторів. Цікавими є результати наукового дослідження за темою «Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовної діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні», проведене в Інституті вивчення проблем злочинності НАПрН України, виявило, що серед усіх стримуючих від вчинення злочину мотивів страх перед покаранням притаманний 74 % опитаним під час зазначеного дослідження осіб, а також серед інших мотивів було названо: «совість не дозволяє», «сором перед людьми», «огида до вчинку», «з принципових міркувань», «з нерішучості», «релігійність», «ніколи не було навіть думки вчинити злочин» та ін. [8, с.170]. Як бачимо, така відсоткова ставка підтверджує позитивність встановлення відповідальності за причетність до кримінального правопорушення. Норми інституту причетності до кримінального правопорушення спрямовані на вироблення у людей позитивної поведінки в ситуаціях,

які пов'язані із вчиненням кримінальних правопорушень іншими особами. Оскільки саме вибір правильної поведінки здатний попередити настання злочинних наслідків, таких як смерть, тілесних ушкоджень, а значить, позитивно вплине на розвиток і результат злочинної події.

Деякі автори висловлюють сумнів щодо ефективності інституту причетності до кримінальних правопорушень, зокрема, це стосується обов'язку громадян повідомляти про злочин, який готується або вчиняється.

Так, Н. Полетаєва зазначала, що, покладаючи на громадян обов'язок, під страхом покарання доносити, – означає, обмежити їх свободу [9, с.53].

М.І. Морозов, А.В. Зарубін, зазначають, що кримінальне право, охороняючи права і свободи людини і громадянина, одночасно обмежує права і свободи законслухняних громадян [10, с. 125].

Підтримувати цю точку зору не правильно, тому що замовчування про знаходження вбивці, про знущання над дитиною є не тільки аморально, але і злочинно. Встановлення кримінальної відповідальності за неповідомлення про кримінальні правопорушення, які готуються, або вчиняються, не може бути названо аморальними. Та неповідомлення про місцезнаходження вбивці, гвалтівника є не тільки аморально, але і суспільно небезпечно – злочинно.

Висновки

Інститут причетності до кримінального правопорушення містить у собі норми, які дисциплінують поведінку людини в суспільстві. Частіше всього зазначені норми не є злочинами, які вимагають скрупульозної підготовки. Будь-яка людина може стати випадковим свідком кримінального правопорушення, володіти інформацією про місцезнаходження небезпечного злочинця або мати можливість перешкодити кримінальному правопорушенню, яке вчиняється, у цих випадках вона перебуває в стані причетності до нього. Вибір поведінки в цій ситуації буде залежати, у першу чергу, від її правового виховання

та моральних засад. Саме норми інституту причетності до кримінального правопорушення спрямовані на вироблення в людей певної поведінки пов'язаної з вчиненням кримінальних правопорушень іншими особами. Залежно від того, як поведе себе особа в тій чи іншій ситуації, буде залежати чи настане смерть особи, чи буде завдано інші тяжкі наслідки події кримінального правопорушення. Саме закріплення в законі норм причетності до кримінального правопорушення буде виховувати в особи правомірну поведінку, спонукаючи її до вчинення правомірних дій.

Норми, які встановлюють відповідальність за причетність до кримінального правопорушення (які існують і запропоновані автором), містять у собі високоморальні вимоги, яким повинна відповідати особа, яка стала причетною до кримінального правопорушення інших осіб. З одного боку, реалізація норм причетності до кримінального правопорушення стають перешкодою для злочинної діяльності. З іншого боку, норми причетності до кримінального правопорушення допомагають реалізації принципу невідворотності відповідальності за конкретне злочинне діяння, сприяють скороченню латентних кримінальних правопорушень та їх розкриттю і виявленню злочинців.

Література

1. Загальна теорія держави та права: підручник / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова [та ін.] ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Харків : Право, 2002. 432 с.
2. Фріс П. Л. Кримінально правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми / П. Л. Фріс. – К. : Атіка, 2005. 332 с.
3. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях // О свободе. Аналогия западноевропейской классической мысли / Отв. ред. М. А. Абрамов. – М., 1995. 483 с.
4. Селіванов В., Діденко Н. Правова природа регулювання суспільних відносин / В. Селіванов, Н. Діденко // Право України. 2000. № 10. С. 10-20.

5. Миньковский Г., Мирзажанов К. Проблемы охраны правопорядка и борьбы с правонарушениями / Г. Миньковский, К. Мирзажанов. – Ташкент: Узбекистан, 1984. 175 с.

6. Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации : монография / А. И. Коробеев. – Владивосток : Изд-во Дальневосточ. ун-та, 1987. 267 с.

7. Грек Б. Декриміналізація діянь як один із видів гуманізації кримінальної відповідальності: сутність та підстави / Б. Грек // Юридична Україна. 2012. № 8. С. 90-95.

8. Сташис В. Роль та значення покарання у системі запобігання злочинності / В. Сташис // Право України. 2011. № 9. С. 167-173.

9. Полетаев Н. Прикосновенность к преступлению / Н. Полетаев // Журнал министерства юстиции. 1862. Том XIV. С. 45-100.

10. Морозов М. И., Зарубин А.В. / М.И. Морозов, А.В. Зарубин // Обеспечение прав и свобод человека и гражданина. Сборник статей. – Тюмень: Изд-во Тюм. ГУ, 2006. ч.3. С. 125-129.

Smushak O M

*Candidate of Law, Associate Professor of Criminal Law and Criminology Ivano-Frankivsk Educational and Research Law Institute of the National University «Odessa Law Academy» street Maksymovycha, 13, Ivano-Frankivsk, Ukraine
orcid.org/ 0000-0002-5311-5720
smushakoleksandra1974@gmail.com
+38099-521-52-35*

THE INSTITUTE OF PARTICIPATION IN A CRIMINAL OFFENSE ITS PREVENTIVE DIRECTION

The article analyses the norms of the institute of involvement in a criminal offense and determines their impact on the prevention of criminal offenses. The author determines the impact of criminal law policy in the area of liability for involvement in a criminal offense on counteracting the commission of such acts.

The author of the article reveals the legal nature of the institute of involvement in a criminal offense with due regards for scientific

research on the theory of criminal law, and also defines his own vision of its preventive impact on criminal offenses.

The rules of involvement perform a preventive function which contributes to a more efficient implementation of the principle of inevitability of criminal liability for a criminal offense.

The institute of involvement in a criminal offense in the criminal law policy of the State is an effective tool for ensuring the inevitability of punishment and prevention of the most serious and especially serious crimes.

The article notes that the main purpose of coercion contained in the provisions on concealment, acquisition, sale, connivance, and failure to report is to force unscrupulous persons to cooperate with law enforcement agencies rather than with criminals, thereby ensuring the safety of each other and the inevitability of responsibility for the perpetrators.

The criminal law policy pursued by our state today is aimed at saving repression,

which in turn leads to the expansion of the scope of punishment, which is carried out not in the form of real punishment, but in the form of refusal to take any punitive measures. At the same time, it should be remembered that the limits of criminal repression, as well as the types and nature of measures of action, should be guided by the principle of expediency, since the purpose of both the development and application of such measures is not only to protect law and order from criminal encroachments, but also to reduce the crime rate, correct and re-educate perpetrators of criminal offenses, as well as general and special prevention.

The author proposes to expand the scope of the institute of involvement, to criminalize a number of socially dangerous acts, to amend the content of the articles available in the legislation and to widely inform about this institute of criminal law in the educational literature and to pay sufficient attention to them in the educational process.

Key words: policy, criminal law policy, crime, prevention, punishment, involvement in crime, criminalization, decriminalization, law, morality.

СИСТЕМА ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА ПІД ЧАС ВІЙНИ

ЗИГРІЙ Ольга Володимирівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7092-5306>

ПАПІЖ Вікторія Володимирівна - здобувач вищої освіти Західноукраїнського національного університету

ЯЦУХ Тетяна Степанівна - здобувач вищої освіти Західноукраїнського національного університету

УДК: 349.6

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.1.19

У цій статті проаналізовано питання щодо системи охорони навколишнього природного середовища України під час війни.

Зазначено про те, що забезпечення охорони навколишнього природного середовища має базуватися на взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також громадських формувань, що вимагає покращення правової бази і вивчення міжнародного досвіду щодо вирішення екологічних проблем. Однією з причин, яка суттєво впливає на безконтрольність стану довкілля і, відповідно, зумовлює необхідність діяльності місцевих органів влади в питаннях охорони навколишнього природного середовища та забезпечення організації такої роботи, є декларативність законів у галузі екології та відсутність відповідних підзаконних актів, які б регулювали механізми управління та контролю на рівні місцевих органів влади. Нами наголошено на тому, що вирішення проблем охорони навколишнього середовища значною мірою залежить від їхньої освіти і виховання в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Як висновок, сказано про те, що охорона навколишнього природного середовища України в умовах воєнного стану виглядає як єдина комплексна проблема, що потребує координації зусиль усіх суб'єктів та міжнародних партнерів. Правильна організація системи органів управління щодо охорони навколишнього середовища є запорукою налагодженої та ефек-

тивної роботи. Вкрай актуальною стає необхідність посилення взаємодії чинної системи суб'єктів забезпечення екологічної безпеки та природоохорони, вдосконалення правових засад їх діяльності, встановлення нових критеріїв оцінки ефективності природоохоронної діяльності органів виконавчої влади із врахуванням європейських норм і стандартів. Підтримка ЄС, США та інших зарубіжних партнерів є необхідною для України як під час війни, так і після її завершення.

Ключові слова: навколишнє середовище, охорона навколишнього природного середовища, охорона довкілля, законодавство, органи державного управління.

Постановка проблеми

Захист довкілля є одним із ключових питань у політичному та правовому полях. Воєнні дії, які проходять в Україні, несуть руйнівний характер щодо навколишнього природного середовища. Нагальним на сьогодні виступає питання щодо збереження та відновлення стану навколишнього природного середовища, яке можна досягнути лише за умов вдосконалення екологічного законодавства на державному рівні, розробки та прийняття дієвих програм на рівні територіальних громад, налагодження системи моніторингу, а також забезпечення системної взаємодії суб'єктів у сфері охорони довкілля.

Під час війни система забезпечення охорони навколишнього природного середовища має базуватися на взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також громадських формувань, що вимагає покращення правової бази і вивчення міжнародного досвіду щодо вирішення екологічних проблем. Враховуючи те, що війна в Україні за нанесенням шкоди навколишньому середовищу та руйнівною силою не прирівнюється до жодних із війн у світі, тому міжнародного досвіду щодо цього як такого і немає. В основному все зводиться до вирішення певних, окремих екологічних проблем. Нашій державі необхідно самій формувати свою охорону навколишнього природного середовища. Зважаючи на це, вирішення питання вдосконалення державного управління в цій сфері є особливо актуальним і першочерговим.

Мета дослідження

Ефективно сформована національна система управління охороною навколишнього середовища має здатність вирішувати проблеми та долати кризові явища. Логіка процесів і реалій сьогодення Української держави привела до необхідності створення інноваційно-технологічної бази і підготовки кадрів для екологічного виховання й освіти, комплексного розгляду та осмислення екопроблем, формування стратегії загальнонаціонального екологічного збереження на державному рівні, що проявляється через дослідження поняття, принципів, а також встановлення ролі взаємодії суб'єктів охорони навколишнього природного середовища.

Стан дослідження проблеми

З огляду на питання охорони навколишнього середовища, розвитку екологічного руху в Україні до війни, вироблення й реалізації державної політики у цій важливій сфері суспільно-політичного життя все більшої уваги цьому приділяють українські науковці та, широка громадськість. Означені питання знайшли висвітлення у працях В. Джигиря [1], В. Борейка [2], В. Крисаченка [3], С. Васюти [4], С. Генсірука [5], М. Алексієвця, В. Зуєв, І. Казанчук, Н. Золотарьова, О. Мірошніченко, В. Ксендзюк,

В. Тюн, Ю. Назар та інші. Однак у сьогоденні реаліях це питання потребує подальшого вивчення, дослідження та реагування.

Наукова новизна дослідження

Екологічна ситуація, стан навколишнього природного середовища в Україні, діяльність органів державної влади та законодавча база після 24 лютого 2022 року вимагає нагального розгляду.

Виклад основного матеріалу

Українці намагаються донести світу наявну ситуацію із забрудненням навколишнього природного середовища, що є вкрай важкою. Наочним є значне її погіршення в західних та центральних регіонах, техногенно екологічна катастрофа не виключена на окупованих територіях та територіях, де проходять воєнні дії. Україна вже рік намагається донести світу через відображенні дійсні факти та злочини реальну картину лиха, що діє по всій території нашої держави. На сьогодні наявна ситуація загрози ядерних інцидентів, радіаційний дим, хімічне забруднення від вибухів ракет, палаючі ліси, непридатні до землеробства території та інші – це все наслідки війни росії проти України [7].

Проблема визначення сутності національного управління охороною навколишнього середовища безпосередньо пов'язана з реформуванням національної системи управління навколишнім середовищем.

Відповідно до сучасних концепцій, охорона навколишнього природного середовища, природних ресурсів може бути забезпечена шляхом комплексу заходів, направлених на зниження рівня шкідливого впливу людської діяльності на екологічні відносини, організаційних, правових та економічних заходів щодо відновлення пошкоджених об'єктів, забезпечити його раціональне використання.

Комплексністю цих заходів вважається організаційно-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища. Він складається з двох системних компонентів – інституційного, тобто системи державних і громадських інституцій, які здійснюють управління у сфері охорони навколиш-

нього природного середовища, та функціонального, тобто багатогранних форм цього управління (спеціалізація, контроль, регулювання та стандартизація, збереження кадастрів, облік природних ресурсів, моніторинг тощо) [11, с. 206].

Відповідно до ст. 16 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» управління охороною навколишнього природного середовища повинно здійснюватися через функції «спостереження, дослідження, стратегічної екологічної оцінки, оцінки впливу на довкілля, контролю, прогнозування, програмування, інформування та іншої виконавчо-розпорядчої діяльності» [1].

Державне управління в галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюється органами загальної компетенції та спеціальної компетенції.

Виходячи із вищезазначеного, систему органів управління загальної компетенції складають: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування та їх виконавчі органи, правоохоронні органи.

Також вважаємо доцільним вказати основні особливості, що характеризують суб'єктів. Це:

- реальні учасники адміністративно-правових відносин, які володіють адміністративно-правовим статусом та беруть участь в організації державного управління;
- одна зі сторін публічної управлінської діяльності наділена відповідною компетенцією, повноваженнями, наданими законодавством;
- вони можуть бути конкретними учасниками адміністративно-правових відносин, виступаючи за власним бажанням (громадяни) або в силу обов'язку (органи виконавчої влади) [5, с. 112].

Звісно, коло таких суб'єктів різноманітне. Головне, що об'єднує їх, – це володіння особливою юридичною якістю, а саме: адміністративною правоздатністю, тобто здатністю набувати відповідний комплекс юридичних прав і обов'язків та нести відповідальність за їх реалізацію. Певним чином

усі суб'єкти створюють систему охорони навколишнього природного середовища.

Зміст управління у сфері природокористування та охорони довкілля складається з відповідних функцій, під якими слід розуміти визначені екологічним законодавством види діяльності органів управління та інших суб'єктів права, спрямованих на організацію раціонального використання та відтворення природних ресурсів і охорону навколишнього природного середовища.

Класифікацію функцій управління у сфері охорони навколишнього природного середовища, запропоновану А.П. Гетьманом та М.В. Шульгою, поділяють їх на групи: організаційна, попереджувально-охоронна та інші.

До групи організаційних функцій належить облік природних ресурсів; розподіл та перерозподіл природних ресурсів; екологічне планування; прогнозування використання природних ресурсів та охорони довкілля, а також просторово-територіальний устрій об'єктів природи. Група попереджувально-охоронних функцій включає спостереження (моніторинг) за використанням природних ресурсів та охороною довкілля; екологічну експертизу та екологічний контроль [6, с. 38].

Необхідно зауважити, що у сфері охорони навколишнього природного середовища чільне місце в налагодженні раціональної системи управління та правового забезпечення відводиться обласним, районним, селищним і сільським радам як повноважним представникам органів місцевого самоврядування, а також їх виконавчим органам.

При цьому роль рад і їх відповідальність у сфері охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів значно посиляться, що впливає із Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» [2].

Регіональна екологічна політика держави є органічною складовою національної екологічної політики. Від вирішення регіональних екологічних проблем значною мірою залежить соціально-економічна стабільність в Україні. В умовах децентралізації

управління та підвищення ролі соціально-економічного розвитку регіонів особливої актуальності набуває управління охороною довкілля, раціональне використання природних ресурсів та безпека життєдіяльності людини [9, с. 92].

У зв'язку з цим, в умовах трансформаційних змін виникає необхідність в удосконаленні організації діяльності місцевих органів влади у сфері охорони навколишнього природного середовища на регіональному рівні.

Однією з причин, яка суттєво впливає на безконтрольність стану довкілля і, відповідно, зумовлює необхідність діяльності місцевих органів влади в питаннях охорони навколишнього природного середовища та забезпечення організації такої роботи, є декларативність законів у галузі екології та відсутність відповідних підзаконних актів, які б регулювали механізми управління та контролю на рівні місцевих органів влади. Це призводить до недостатньо ефективного збереження довкілля та виникнення протиріч між органами місцевого самоврядування, місцевими державними адміністраціями та територіальними органами відповідних центральних органів виконавчої влади [7].

Виконавчі органи сільських, селищних, міських рад у галузі охорони навколишнього природного середовища в межах своєї компетенції здійснюють повноваження закріплені ст.19 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Виконавчі органи сільських, селищних, міських рад можуть здійснювати й інші повноваження відповідно до цього та інших законів України.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» Кабінет Міністрів України забезпечує проведення державної екологічної політики у вигляді [1] :

- розробки загальнодержавної екологічної програми;
- встановлення чіткого порядку утворення і використання Державного фонду охорони навколишнього природного середовища у складі Державного бюджету України

та затвердження переліку природоохоронних заходів;

- координації діяльності міністерств, державних комітетів, інших установ та організацій України в питаннях охорони навколишнього природного середовища;

- чіткої та дієвої організації екологічного виховання та екологічної освіти громадян;

- встановлення порядку розробки та затвердження екологічних нормативів, лімітів використання природних ресурсів, скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище;

- здійснення порядку надання дозволів на проведення операцій у сфері поводження з відходами;

- прийняття рішень про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення;

- здійснення управління зовнішніми зв'язками України в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Якщо проаналізувати повноваження органів управління, діяльність яких стосується охорони екології та природних ресурсів України, то можна дійти наступних висновків, щодо органів спеціальної компетенції управління природоохоронною діяльністю, то відбувається значне дублювання повноважень Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України та його органів на місцях. Було б доцільніше функції комітетів повністю передати Міністерству захисту довкілля та природних ресурсів України, створивши в його структурі відповідні управління.

Як зазначено вище, управління в галузі охорони природи здійснюється значною кількістю органів (спеціальної, загальної компетенції, органами місцевого самоврядування, громадськими формуваннями тощо). Однак їх правове становище і компетенція щодо охорони довкілля не завжди чітко визначені. Тому важливим способом удосконалення буде саме систематизація та конкретизація правового статусу цих органів, а також розмежування їх повноважень.

Окремою ланкою в системі органів управління охороною навколишнього природного середовища слід виокремити громадські формування по регіонах, які не від-

носяться ні до органів загальної компетенції, ні до органів спеціальної компетенції.

Громадський контроль здійснюється громадськими інспекторами з охорони довкілля згідно з Положенням, яке затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища [1].

Вирішення проблем охорони навколишнього середовища значною мірою залежить від їхньої освіти і виховання в галузі охорони навколишнього природного середовища. Підвищення екологічної культури суспільства і професійна підготовка спеціалістів забезпечуються загальною обов'язковою комплексною освітою та вихованням у галузі охорони навколишнього природного середовища, у тому числі в дошкільних дитячих закладах, системі загальної середньої, професійної та вищої освіти, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів.

Міжнародні спільноти визначають відкриті дані з моніторингу навколишнього природного середовища пріоритетом для держави, оскільки це впливає на краще розуміння громадянами стану навколишнього природного середовища, у якому вони живуть, працюють та відпочивають, а також зміні ставлення та довіри цих громадян до держави. Слід зазначити теж, що екологічний моніторинг сприяє ефективному державному плануванню управління природоохоронною сферою.

Згідно зі статтею 22 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» функціонує система екологічного моніторингу з метою забезпечення збору, обробки, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін і розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень в Україні створюється система державного моніторингу навколишнього природного середовища [1].

Міністерство довкілля зазначає, що 10 національних парків, вісім заповідників і два біосферних заповідники зараз знаходяться під російською окупацією [10].

На законодавчому рівні з метою реалізації визначених державних завдань та функцій щодо визначення шкоди та збитків, завданих навколишньому природному середовищу внаслідок подій, зумовлених збройною агресією росії урядом затверджено «Порядок взаємодії Міністерства оборони України з Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України з питань фіксування фактів заподіяння шкоди та визначення збитків, нанесених навколишньому природному середовищу, на об'єктах системи Міністерства оборони України внаслідок збройної агресії Російської Федерації» [3]. Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», постанов Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації», від 19 квітня 2022 року № 473 «Про затвердження Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд», затверджений «Порядок...» буде реалізуватися через механізм взаємодії Міноборони з Міндовкіллям з питань фіксування фактів заподіяння шкоди та збитків навколишньому природному середовищу, проведення огляду (обстеження) об'єкта, який зазнав екологічної шкоди, розрахунку розміру шкоди, завданої природним ресурсам та навколишньому природному середовищу внаслідок збройною агресією Російської Федерації та розподіл повноважень між Міноборони, Міндовкілля та Держекоінспекцією.

Висновки

З метою ефективного відновлення, захисту та гарантії національних інтересів у сфері охорони навколишнього природного середовища до адміністративно-правової системи охорони навколишнього середовища належить Верховна Рада України, державні органи і їх посадові особи, зокрема: Президент України, Кабінет Міністрів України, суди, прокуратура України, Національна поліція, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, український народ

(окремі громадяни, громадські організації). Їх усіх об'єднує ціль зобов'язання, щодо охорони природи, яка здійснюється узгодженою діяльністю в межах законодавства України. Координаційна діяльність здійснюється в рамках законодавства України.

Охорона навколишнього природного середовища України виглядає як єдина комплексна проблема, що потребує координації зусиль усіх суб'єктів та міжнародних партнерів. Таким чином, правильна організація системи охорони навколишнього середовища є запорукою налагодженої та ефективної роботи. Вкрай актуальною стає необхідність посилення взаємодії чинної системи суб'єктів забезпечення екологічної безпеки та природоохорони, вдосконалення правових засад їх діяльності, встановлення нових критеріїв оцінки ефективності природоохоронної діяльності органів виконавчої влади із врахуванням європейських норм і стандартів. Підтримка ЄС, США та інших зарубіжних партнерів є необхідною для України як під час війни, так і після її завершення.

Література

1. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 № 1264-XII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1264-12> (дата звернення: 28.02.2023).

2. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні». Концепція від 01.04.2014 № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/333-2014-%D1%80> (дата звернення: 07.11.2022).

3. Наказ «Про затвердження Порядку взаємодії Міністерства оборони України з Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України з питань фіксування фактів заподіяння шкоди та визначення збитків, нанесених навколишньому природному середовищу, на об'єктах системи Міністерства оборони України внаслідок збройної агресії Російської Федерації» від 01.12.2022 № 407/509 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0150-23#n13>

4. Наказ «Про внесення змін і доповнень до Положення про громадських інспекторів

з охорони довкілля», від 04.07.2006 № 315. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0852-06> (дата звернення: 07.11.2022).

5. Алфьоров С. М., Ващенко С. В., Долгополова М. М., Купін А. П. Адміністративне право. Загальна частина. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 216 с.

6. Екологічне право України: підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів /- А. П. Гетьман, М. В. Шульга, В. К. Попов та ін.; за ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги. Харків: Право, 2005. 384 с.

7. Зигрій О., Кійко К., Мацух С. Інтерпретації та захист екологічних прав людини: міжнародні стандарти та українські реалії. Актуальні проблеми правознавства. Тернопіль, Випуск 1 (29), 2022.- С. 55-62. <http://app.wunu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/1-2022-1.pdf>

8. Сливка М. М. Поняття, принципи та роль взаємодії суб'єктів охорони навколишнього природного середовища. Прикарпатський юридичний вісник. 2019. №2.- С. 143-146.

9. Сливка М.М. Взаємодія суб'єктів охорони навколишнього природного середовища (адміністративно-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2018. 214 с.

10. Міндовкілля: Росія завдала збитків українській екології на два трильйони гривень. Радіо свобода, від 05.03.2023 р. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ekolohiyadovkilliya-zbytky-rosiya-viyana/32301715.html>

11. Sorochnyńska Y. International legal regulation of environmental protection in civil aviation. Polit. Challenges of science today. International relations: Abstracts of XXI International conference of higher education students and young scientists, Kiev, 2021, National Aviation University /Editorial board Lutskyi M. [and others]. K.: NAU, 2021. p. 205-207.

12. Zyhrii O. Правові засади становлення та особливості функціонування ринку землі в умовах викликів глобалізації / Globalizacja droga ku przyszłości / redakcja : dr Malgorzata Koleska ks. prof. dr hab. Jan Zimny, Stalowa Wola, 2017. st. 297-314

13. Zyhrii O. Місце права на життя в системі прав людини / Societas Familia – Paragon

tela / redakcja : ks. prof. dr hab. Jan Zimny, Stalowa Wola, 2017. st. 739-750

References

1. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha : Zakon Ukrainy № 1264-XII.(1991, June 25). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1264-12>.

2. Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy; Kontseptsiiia № 333-r. (2014, April 1). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/333-2014-%D1%80>.

3. Pro zatverdzhennia Poriadku vzaiemodii Ministerstva oborony Ukrainy z Ministerstvom zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy z pytan fiksuвання фактів заподіяння шкоди та визначення збитків, нанесених навколишньому природному середовищу, на об'єктах системи Міністерства оборони України внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Nakaz vid 01.12.2022 № 407/509 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0150-23#n13>

Pro zatverdzhennia Polozhennia pro hromadskykh inspektoriv z okhorony dovkillia: Nakaz; Minekoresursiv Ukrainy vid № 88. (2002, February 27). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0276-02>

4. Pro vnesennia zmin i dopovnen do Polozhennia pro hromadskykh inspektoriv z okhorony dovkillia : Nakaz; Minpryrody Ukrainy vid № 315. (2006, June 4). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0852-06>

5. Alforov S. M., Vashchenko S. V., Dolhopolova M. M., Kupin A. P. (2011). Administratyvne pravo. Zahalna chastyna. Navch. posib. K.: Tsentр uchbovoi literatury [in Ukrainian].

6. Hetman A. P., Shulha M. V., Popov V. K. (2005). Ekolohichne pravo Ukrainy: pidruchnyk dlia studentiv yuryd. vyshch. navch. Zakladiv. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

7. Zyhrii O., Kiiko K., Matsuk S. (2022). Interpretatsii ta zakhyst ekolohichnykh prav liudyny: mizhnarodni standarty ta ukrainski realii [Interpretations and Protection of Environmental Human Rights: International Standards and Ukrainian Realities] Aktualni problemy pra-

voznavstva. №1 (29), P. 55-62. <http://app.wunu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/1-2022-1.pdf> [in Ukrainian].

8. Slyvka M. M. (2019). Poniattia, pryntsypy ta rol vzaiemodii subiektiv okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha. Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk. №2. 143-146 [in Ukrainian].

9. Slyvka M.M. (2018). Vzaiemodiia subiektiv okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha (administratyvno-pravovyi aspekt): dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07. Lviv [in Ukrainian].

10. Mindovkillia: Rosiia zavdala zbytkiv ukrainskii ekolohii na dva tryliony hryven. Radio svoboda, vid 05.03.2023 r. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ekolohiya-dovkilliya-zbytky-rosiya-viyina/32301715.html> [in Ukrainian].

11. Sorochynska Y. International legal regulation of environmental protection in civil aviation. Polit. Challenges of science today. International relations: Abstracts of XXI International conference of higher education students and young scientists, Kiev, 2021, National Aviation University /Editorial board Lutskyi M. [and others]. K.: NAU, 2021. 205-207 [in English].

12. Zyhrii O. (2017). Правові засади становлення та особливості функціонування ринку землі в умовах викликів глобалізації / Globalizacija droga ku przyszlosci / redakcja dr Malgorzata Koleska ks. prof. dr hab. Jan Zimny, Stalowa Wola, st. 297-314 [in English].

13. Zyhrii O. (2017). Місце права на життя в системі прав людини / Societas Familia – Parantela / redakcja : ks. prof. dr hab. Jan Zimny, Stalowa Wola, st. 739-750 [in English].

*Zyhrii Olha,
Papizh Viktoriia,
Yatsukh Tetiana*

SYSTEM OF MANAGEMENT BODIES IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL PROTECTION DURING WAR

This article analyzes issues related to the environmental protection system of Ukraine during the war.

It is noted that during the war, the system of environmental protection must be based

on the interaction of state authorities, local self-government bodies, as well as public organizations, which requires the improvement of the legal framework and the study of international experience in solving environmental problems.

One of the reasons that significantly affects the uncontrollable state of the environment and, accordingly, determines the need for the activities of local authorities in matters of environmental protection and ensuring the organization of such work, is the declarative nature of laws in the field of ecology and the absence of relevant by-laws that would regulate the mechanisms of management and control at the level of local authorities.

It is emphasized that the solution to the problems of environmental protection largely depends on the education and upbringing in the field of environmental protection.

In conclusion, it is said that the protection of the natural environment of Ukraine

in the conditions of martial law looks like a single complex problem that requires the coordination of efforts of all subjects and international partners. Proper organization of the environmental protection system is the key to its smooth and effective work. The need to strengthen the interaction of the existing system of environmental safety and nature protection subjects, to improve the legal basis of their activities, to establish new criteria for evaluating the effectiveness of environmental protection activities of executive authorities, taking into account European norms and standards, is becoming extremely urgent. The support of the EU, the USA and other foreign partners is necessary for Ukraine, both during the war and after it ends.

Keywords: environmental protection system, environmental protection, management in the field of environmental protection, regional environmental policy, environmental culture of society.

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ З НЕСПЛАТОЮ АЛІМЕНТІВ

ЧОХРІЙ Вікторія Степанівна - аспірант кафедри цивільного права та процесу Навчально-наукового Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», адвокат

ORCID: <http://orcid.org/0009-0007-7868-5715>

УДК 342.95

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.1.20

Статтю присвячено аналізу особливостей адміністративно-правової кваліфікації правопорушень, пов'язаних з несплатою аліментів. Розглянуто наукові підходи до розуміння понять «адміністративно-правова кваліфікація» та «кваліфікація адміністративного правопорушення». З'ясовано, що кваліфікація адміністративних правопорушень є одним із етапів використання адміністративно-правової норми, метою якої є встановлення підстав для застосування адміністративної відповідальності до особи, що вчинила протиправні дії.

Окрему увагу приділено аналізу складу адміністративного правопорушення, що пов'язане із несплатою аліментів. Визначено об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону правопорушення, передбаченого статтею 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). Зокрема, доведено, що об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують захист майнових інтересів неповнолітніх дітей або непрацездатних осіб, які потребують допомоги. Зауважено, що з об'єктивної сторони адміністративний проступок характеризується бездіяльністю, яка полягає у невиконанні особою свого обов'язку по сплаті аліментів на утримання дитини, одного з подружжя, батьків або інших членів сім'ї. Зазначено, що суб'єктом правопорушення є особа, яка на підставі пред'явленого до примусового виконання виконавчого документа зобов'язана сплачувати аліменти на утримання іншої особи. Обґрунтовано, що

суб'єктивна сторона характеризується виною у формі як необережності, так і умислу.

Визначено, що правильна й повна кваліфікація може бути проведена лише тоді, коли встановлені всі обов'язкові фактичні обставини справи, коли юридичний склад є визначеним та передбачає встановлення ознак, які характеризують кожний з елементів юридичного складу. Встановлено, що неправильна або неповна кваліфікація вчиненого правопорушення означає незаконне притягнення особи до адміністративної відповідальності.

Зауважено, що проведений аналіз адміністративно-правових норм сприятиме усуненню недоліків під час притягнення правопорушників до адміністративної відповідальності, позитивно вплине на правозастосовну практику юрисдикційних органів та набуде юридичної довершеності.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, адміністративний проступок, аліменти, делікт, кваліфікація, несплата, протидія, юридичний склад.

Постановка проблеми

Кваліфікація адміністративних правопорушень посідає важливе місце в провадженні у справах про адміністративні проступки, оскільки необхідно не тільки здійснити перевірку дотримання вимог законодавства та виявити протиправну поведінку, а також важливо встановити, чи є така дія чи бездіяльність особи протиправною. Правильна кваліфікація того чи іншого діяння – це запорука дотримання прав особи, уникнення

неправомірного притягнення її до адміністративної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Сьогодні питання кваліфікації адміністративних правопорушень щодо несплати аліментів не отримали належної уваги з боку вчених-адміністративістів, не стали предметом комплексних наукових досліджень у галузі адміністративно-деліктного права. Однак варто зауважити, що окремі аспекти адміністративно-правової кваліфікації розглядали у своїх наукових працях такі вітчизняні вчені як В. Б. Авер'янов, А. І. Берлач, І. П. Голосніченко, Т. О. Гуржій, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, О. І. Остапенко, О. М. Стороженко, М. М. Тищенко, В. К. Шкарупа та інші. Їхні праці створили підґрунтя для подальших наукових розробок адміністративно-правової кваліфікації та мають важливе наукове та практичне значення. Проте дотепер проблеми, пов'язані з адміністративно-правовою кваліфікацією адміністративних правопорушень, зокрема з несплатою аліментів, залишаються недостатньо висвітленими у науковій літературі. Водночас варто зауважити, що, незважаючи на свою безумовну значущість, питання адміністративно-правової кваліфікації здебільшого залишаються поза увагою галузевих дослідників.

Мета статті

Метою цієї статті є характеристика особливостей кваліфікації адміністративних правопорушень, пов'язаних із несплатою аліментів, визначення її місця в правозастосовчій діяльності органів адміністративної юрисдикції та аналіз юридичного складу правопорушень щодо несплати аліментів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Кваліфікація адміністративних деліктів – це встановлення й процесуальне закріплення точної відповідності ознак вчинених особою протиправних дій або бездіяльності ознакам складу делікту, передбаченого адміністративним законодавством. Саме тому однією із найбільш важливих складо-

вих застосування норми адміністративного законодавства є правильна кваліфікація правопорушень [1, с. 146]. Своєю чергою, неправильна кваліфікація адміністративних правопорушень може призводити до порушення прав та свобод людини, непритягнення винних осіб до відповідальності, втрати довіри населення до судових та правоохоронних органів тощо [2, с. 5].

Встановлення поняття адміністративно-правової кваліфікації доцільно розпочати зі з'ясування значення слова, яке лежить в основі відповідного терміна. Слово «кваліфікація» походить від двох латинських слів – «qualis» (якість, який за якістю) та «facio» (роблю). Таким чином, у буквальному перекладі кваліфікація – це визначення якості, оцінка [3, с. 8]. Хоча поняття адміністративно-правової кваліфікації у науковій літературі використовується, проте спеціально не визначається. Сьогодні адміністративно-правова наука має різні позиції та точки зору щодо змісту та сутності питання кваліфікації адміністративних проступків. У більшості випадків адміністративно-правову кваліфікацію ототожнюють з кваліфікацією адміністративного делікту.

При визначенні поняття «кваліфікація правопорушення» науковці виходять з того, що цей термін означає встановлення відповідності, співвідношення з об'єктивною дійсністю і визначення юридичної сутності, дії або бездіяльності людини відповідно до норм права. Так, Т. О. Гуржій пропонує наступне визначення: «адміністративно-правова кваліфікація – оцінка суб'єктом адміністративної юрисдикції вчиненого посягання, яке містить формальні ознаки адміністративного делікту, котра полягає у співвіднесенні такого діяння з відповідною нормою адміністративного права та у юридичному закріпленні відповідного висновку» [4].

На думку В. К. Колпакова та О. В. Кузьменко, кваліфікація адміністративних деліктів – це встановлення і процесуальне закріплення точної відповідності ознак вчинених особою протиправних дій або бездіяльності до ознак складу делікту, передбаченого адміністративним законодавством [5].

Водночас у теорії адміністративно-деліктного права найбільш поширеною є дефініція, яка сформульована О. І. Остапенком, відповідно до якої кваліфікація адміністративних проступків є встановленням і процесуальним закріпленням точної відповідності між ознаками вчинених дій чи бездіяльності та ознаками складу делікту, передбаченого адміністративним законодавством [6, с. 95].

Враховуючи вищенаведене, варто зробити висновок, що кваліфікація адміністративних правопорушень – це поєднання протиправного діяння, визначеного правовою нормою, та юридичного факту, що виявляється у вчиненні протиправного діяння.

Так, можна вважати, що кваліфікація адміністративного проступку – це один із видів правової кваліфікації, який є визначенням протиправного діяння, наданням йому оцінки та встановленням тотожності із правовою нормою, у якій зазначене діяння кваліфікується як проступок.

З урахуванням вказаних положень, виокремлюють особливості, притаманні процесу кваліфікації адміністративних проступків [7]. Отже:

1) це розумовий, логічно побудований процес пізнання;

2) цей процес спрямований на пізнання безпосередньо адміністративного правопорушення чи проступку, а точніше його юридично значущих ознак, які призводять до заподіяння шкоди суспільству;

3) при кваліфікації будь-яке адміністративне правопорушення підлягає юридичній оцінці, тобто встановленню відповідності конкретній нормі законодавства про адміністративні правопорушення;

4) суб'єктами кваліфікації можуть бути лише органи (посадові особи), які уповноважені на це законом (в іншому випадку така кваліфікація не приведе до юридичних наслідків і не матиме правового результату, отже, не буде офіційною);

5) кінцевий результат кваліфікації у формі висновку набуває документального закріплення [7].

У практичній площині алгоритм кваліфікації адміністративних проступків повинен

реалізовуватися у такому порядку: 1) вибір адміністративно-деліктної норми, зміст якої відповідає вчиненому проступку; 2) визначення відповідності між змістом обраної адміністративно-правової норми та юридично значущими ознаками протиправного посягання; 3) юридичне закріплення кваліфікації діяння, яке реалізується у прийнятті правозастосовного акта. Цю стадію можна вважати результатом проведеної кваліфікації делікту. Він проявляється у накладенні адміністративного стягнення, тобто застосуванні адміністративно-правової санкції до правопорушника з боку суб'єкта адміністративної юрисдикції [8, с. 16].

Насправді, повна та правильна кваліфікація може бути проведена лише тоді, коли встановлені всі обов'язкові фактичні обставини справи, коли є визначений юридичний склад. Це передбачає встановлення ознак, які характеризують кожний з елементів юридичного складу, а саме: об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт, суб'єктивну сторону. Неповнота встановлення фактичного складу може або взагалі виключити можливість юридичної оцінки вчиненого, або тягнути неправильну кваліфікацію [9, с. 376]. Помилка під час кваліфікації може спричинити неправильне призначення покарання, чим може порушити низку прав та свобод людини.

07.12.2017 року Верховна Рада України ухвалила Закон України № 2234-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів», що вступив у дію 06.02.2018 року. Зазначеним Законом запроваджені додаткові механізми і гарантії захисту прав дитини та інших осіб на отримання аліментів. Серед прийнятих положень є внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, якими встановлена адміністративна відповідальність за несплату аліментів, а також запроваджений новий вид адміністративного стягнення – суспільно корисні роботи [10].

Так, статтею 183-1 КУпАП передбачено відповідальність за несплату аліментів

на утримання дитини, одного з подружжя, батьків або інших членів сім'ї, що призвела до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання. Частиною другою ст. 183-1 КУпАП передбачено відповідальність за несплату аліментів на утримання дитини з інвалідністю, дитини, яка хворіє на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісне орфанне захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, або на утримання дитини, яка отримала тяжкі травми, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, що призвела до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три місяці з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання. За такі правопорушення законодавець встановив можливість призначення адміністративного стягнення у вигляді виконання суспільно корисних робіт на строк від 120 до 240 годин та від 240 до 360 годин залежно від частини. Кваліфікованим складом правопорушення (частина третя) є повторне протягом року вчинення правопорушення, передбаченого частинами першою або другою цієї статті. Водночас під повторним вчиненням правопорушення відповідно до цієї статті варто розуміти невжиття особою заходів щодо сплати аліментів протягом двох місяців з дня відбуття адміністративного стягнення у вигляді суспільно корисних робіт, призначеного з підстав, передбачених статтею 183-1 КУпАП [11].

У теорії адміністративного права склад адміністративного правопорушення характеризують наступні елементи: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона. З'ясуємо особливості юридичних складів адміністративних правопорушень, що пов'язані із несплатою аліментів. Отже, першим елементом є об'єкт адміністративного проступку. Об'єктом правопорушен-

ня, передбаченого статтею 183-1 КУпАП, є суспільні відносини у сфері громадського порядку та безпеки, а саме: суспільні відносини, що забезпечують захист майнових інтересів неповнолітніх дітей або непрацездатних осіб, які потребують допомоги, а також відносини у сфері правосуддя, оскільки йдеться про невиконання судового рішення, яке набрало законної сили та належним чином звернуто до виконання [12, с. 282].

Своєю чергою, у теорії адміністративно-деліктного права традиційно об'єктивній стороні адміністративного правопорушення властиві основні та факультативні ознаки. До першої відносять діяння, що передбачає наявність активної або пасивної поведінки правопорушника. Факультативні ознаки об'єктивної сторони, як відомо, можуть бути під час кваліфікації встановлені лише тоді, коли вони прямо передбачені диспозицією відповідної статті. Відтак, з об'єктивної сторони, адміністративний проступок характеризується бездіяльністю, яка полягає у невиконанні особою свого обов'язку по сплаті аліментів на утримання дитини, одного з подружжя, батьків або інших членів сім'ї. Водночас для утворення складу правопорушення є обов'язковим настання суспільно шкідливих наслідків у виді виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання. Визначення періоду і розміру заборгованості здійснюється державним виконавцем, у провадженні якого перебуває відповідне виконавче провадження. За своїм характером таке правопорушення є тривалим, і, розпочавшись одного разу з протиправної бездіяльності, воно триває у часі до моменту його припинення. Часом вчинення правопорушення вважається період, який розпочинається з моменту початку виконання об'єктивної сторони, тобто першої несплати, яка входить у період заборгованості, і до погашення (припинення) заборгованості в сумі платежів понад шість місяців [13].

Відповідно до ст. 12 КУпАП суб'єктами адміністративного правопорушення визнаються особи, які досягли на момент вчи-

нення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку [11].

Суб'єкт правопорушення щодо несплати аліментів є спеціальним, ним є особа, яка на підставі пред'явленого до примусового виконання виконавчого документа зобов'язана сплачувати аліменти на утримання іншої особи. Водночас це може бути як батько, так і матір або навіть інші особи, що їх замінюють, у встановленому законом порядку.

Наступним елементом складу адміністративного правопорушення, пов'язаного з несплатою аліментів, є суб'єктивна сторона, тобто психічне ставлення особи (суб'єкта правопорушення) до вчиненого правопорушення. Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі як необережності, так і умислу, але при відсутності ознак злісного ухилення від сплати аліментів, передбаченого статтями 164, 165 Кримінального кодексу України. Водночас, виходячи з диспозиції статті 183-1 КУпАП, немає значення, з яких причин особа не платить аліменти і чи були вони поважними, а достатньо лише факту несплати, який призвів до виникнення заборгованості в загальній сумі платежів понад шість місяців. Однак наявність в особі об'єктивних чи непереборних причин, які унеможлилювали сплату аліментів (наприклад, тяжка тривала хвороба, надзвичайна ситуація або воєнні дії тощо), мають бути враховані судом при розгляді справи з метою вирішення питання про розмір стягнення або наявності підстав для звільнення особи від відповідальності через крайню необхідність (ст. 18 КУпАП), чи закриття справи за статтею 22 КУпАП [11]. Отже, встановлення вини є одним з головних завдань аналізу суб'єктивної сторони адміністративного правопорушення.

Такі факультативні ознаки суб'єктивної сторони, як мотив та мета, для кваліфікації значення не мають. Проте їх варто враховувати під час виконання завдань провадження у справах про адміністративні правопорушення, що закріплені у ст. 245 КУпАП, а саме своєчасне, всебічне, повне й об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її в точній відповідності до закону, забезпечення виконання винесе-

ної постанови, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі додержання законів, зміцнення законності, тому зазначений вид адміністративних правопорушень характеризується, як правило, корисним мотивом задля отримання певних матеріальних благ [11].

Відповідно до ст. 255 КУпАП повноваження складання протоколу про адміністративне правопорушення за статтею 183-1 КУпАП надані державному виконавцю [11]. Як видається, правильність складення державним виконавцем протоколу про адміністративне правопорушення має важливе значення і закладає підґрунтя для розгляду справи на засадах законності і справедливості.

Крім того, варто зазначити, що на практиці, якщо суд чи суб'єкт владних повноважень виявляє у матеріалах справи відсутність ознак правопорушення, порушення закону або інші недоліки (наприклад, помилки при складенні протоколу про адміністративне правопорушення), які не дають змоги ухвалити правильне рішення, він повертає матеріали та повідомляє правозастосовувача про допущені ним порушення законності.

Висновки

Узагальнюючи, варто зазначити, що однією з найактуальніших проблем у теорії адміністративного права залишається невизначеність адміністративно-правової кваліфікації як правового інституту, незважаючи на її велике практичне значення, зокрема: кваліфікація є основою призначення справедливого покарання; впливає як на інтереси конкретної особи, так і держави в цілому; забезпечує законність та правопорядок, що, у свою чергу, сприяє формуванню правової держави.

Водночас особливостями кваліфікації проступків щодо несплати аліментів є: об'єкт, з приводу якого здійснюється кваліфікація; суб'єкт кваліфікації (компетентний орган влади та їх посадові особи); відповідні норми законодавства про адміністративні

правопорушення, щодо яких відбувається кваліфікація.

Відтак, здійснення правильної кваліфікації адміністративного правопорушення в подальшому сприятиме забезпеченню реалізації принципів верховенства права та законності, настанню відповідальності лише за наявності вини під час притягнення особи до адміністративної відповідальності та обґрунтованого застосування адміністративного стягнення за наявну протиправну поведінку правопорушника.

Література

1. Матіос А. В. Адміністративна відповідальність посадових осіб : монографія. Київ: Знання, 2007. 223 с.
2. Ковальова О. В., Корнієнко М. В., Берендєєва А. І. Кваліфікація адміністративних правопорушень: навч. посібник / Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса: ОДУВС, 2019. 148 с.
3. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації. Київ, 2005. 395 с. URL: https://www.academia.edu/14188975/1502_%D0%9E%D0%A1%D0%9D%D0%9E%D0%92%D0%98_%D0%9A%D0%92%D0%90%D0%9B%D0%A4%D0%9A%D0%A6_2004 (дата звернення: 12.03.2023).
4. Гуржій Т. О. Логіко-методологічні засади визначення поняття адміністративно-правової кваліфікації. *Вісник Української Академії державного управління при Президентові України*. 2002. № 4. С. 216–220.
5. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративні правопорушення в системі корупційних деліктів. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2002. № 5. С. 7–12.
6. Остапенко О. І. Кваліфікація адміністративних правопорушень: монографія. Львів: ЛІВС НАВСУ, 2000. 173 с.
7. Чишко К. О. Адміністративно-правова кваліфікація та кваліфікація адміністративного правопорушення (проступку): поняття, ознаки, передумови. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3 (70). С. 150–158.
8. Чишко К. О. Адміністративно-правова кваліфікація правопорушень у сфері забезпечення громадського порядку та громадської безпеки: монографія; за ред. д-ра юрид. наук, проф. О. Ю. Салманової. Харків, 2017. 232 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/3574/Administratyvno-pravova%20kvalifikatsiia%20pravoporushen%20u%20sferi%20zabezpechennia%20hromadskoho%20poriadku%20ta%20hromadskoi%20bezpeky_monohrafiia_Chyshko_2017.pdf?sequence=3&isAllowed=y (дата звернення: 12.03.2023).
9. Борисова Ю. В. Особливості адміністративно-правової кваліфікації адміністративних правопорушень, що пов'язані з корупцією. *Юридичний вісник*. Одеса: Гельветика, 2020. № 6. С. 374–380. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/17367?locale-attribute=en> (дата звернення: 12.03.2023).
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів: Закон України від 07.12.2017 р. № 2234-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2234-19> (дата звернення: 12.03.2023).
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 12.03.2023).
12. Ярошенко А. С., Костенко О. М., Гасанов Е. Д., Калашнік Р. В. Особливості адміністративної відповідальності за несплату аліментів в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 2. С. 281–284. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/767927.pdf> (дата звернення: 12.03.2023).
13. Постанова Кіровоградського районного суду м. Кіровограда у справі № 404/8274/19 від 11 грудня 2019 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86345597> (дата звернення: 12.03.2023).

**Chokhrii Viktoriia –
Graduate student of the Department
of Civil Law and Process Educational and
Scientific Institute of Law, Psychology and
Innovative education Lviv Polytechnic National
University, Attorney,**

ORCID: <http://orcid.org/0009-0007-7868-5715>

e-mail: vikach1995@ukr.net

**FEATURES OF THE ADMINISTRATIVE
AND LEGAL QUALIFICATION OF
ADMINISTRATIVE OFFENSES RELATED
TO NON-PAYMENT OF ALIMONY**

The article is devoted to the analysis of the peculiarities of the administrative and legal qualification of offenses related to non-payment of alimony. Scientific approaches to understanding the concepts of «administrative-legal qualification» and «qualification of an administrative offense» are considered. It was found that the qualification of administrative offenses is one of the stages of using the administrative-legal norm, the purpose of which is to establish the grounds for applying administrative responsibility to the person who committed illegal actions.

Particular attention is paid to the analysis of the composition of the administrative offense related to non-payment of alimony. The object, objective side, subject, and subjective side of the offense provided for in Article 183-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses have been determined. In particular, it has been proven that the object is social

relations that ensure the protection of the property interests of minor children or disabled persons in need of assistance. It is noted that from an objective point of view, an administrative offense is characterized by inaction, which consists in the failure of a person to fulfill his obligation to pay alimony for the maintenance of a child, one of the spouses, parents or other family members. It is noted that the subject of the offense is a person who, on the basis of an executive document presented for enforcement, is obliged to pay alimony for the maintenance of another person. It is substantiated that the subjective side is characterized by guilt in the form of both carelessness and intent.

It was determined that a correct and complete qualification can be carried out only when all the mandatory factual circumstances of the case are established, when the legal composition is determined and involves the establishment of features that characterize each of the elements of the legal composition. It has been established that incorrect or incomplete qualification of the committed offense means illegal bringing of a person to administrative responsibility.

It was noted that the analysis of administrative and legal norms will contribute to the elimination of shortcomings when bringing offenders to administrative responsibility, will have a positive effect on the law enforcement practice of jurisdictional bodies and will acquire legal perfection.

Key words: administrative responsibility, administrative offense, alimony, tort, qualification, non-payment, opposition, legal structure.

GENERAL DIRECTIONS OF ACTIVITY OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN COMBATING VIOLENCE AGAINST WOMEN

NAMAZOVA Lala - PhD Student/ Faculty of Law “Human rights and information law” UNESCO chair Baku State University

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.1.21

A number of international political and humanitarian organizations of the world, especially the United Nations, carry out their work on the elimination of gender violence, both at the global and regional levels. For example, the issue of violence against women was included in the agenda of the Council of Europe in 1996, when the Social Charter was adopted. Here, special attention is paid to the countries of the former socialist camp. A strategy and action plan for the realization of gender equality was developed by the Council of Europe's Committee on Gender Equality and the UN Human Rights Committee. That plan was adopted in 1997. In addition, at the initiative of the Council of Europe, measures aimed at the struggle for free choice in the field of reproductive rights and sexual relations and the struggle against human trafficking for the purpose of sexual exploitation were held.

The article provides information on the measures taken by international organizations related to the restoration and protection of women's rights since the last century, as well as the general directions of activities of organizations fighting violence against women.

Keywords: violence against women, international organizations, international law, gender equality, women's rights.

According to the UN statement, human rights are the basis of all rights. In this context, women's rights have a special place in terms of their specificity. At the end of the 20th century, the attention of the UN was focused on the issues of women's rights. The result of the UN's

activities in this direction has been to request the governments of all countries to recognize violence against women as a crime, not a problem in interpersonal relationships.

Women's organizations have managed to include gender issues in all UN declarations, including human rights endorsements, the most important of which is the Universal Declaration of Human Rights adopted in 1948.

The next step of the UN was the adoption of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, also known as the “Women's Convention” in 1979. That Convention defines legal norms for women for all countries that have ratified it. Over the next ten years, this document was signed and ratified by many countries. Currently, the number of countries that have adopted the Convention is more than 160.

Article 1 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women defines discrimination as any separation, deprivation or limitation based on sexual characteristics. The following articles of the document list the duties of governments to ensure that women realize their rights.

The UN Committee on the Elimination of Discrimination against Women is the body that oversees the fulfillment of the duties set by the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women. In 1989, the Committee adopted general recommendation No. 12 for the resolution on the elimination of discrimination against women. According to that recommendation, governments should

report to the Committee twice a year on what laws and initiatives have been adopted at the local and national level to protect women's rights. It includes initiatives aimed at addressing all forms of domestic violence and providing assistance through the provision of special services.

The United Nations is in the process of developing a comprehensive political and legal framework to address the decades-old problem of gender-based violence. The first step in this direction was the adoption of the UN Declaration on the Elimination of Discrimination against Women, which includes recommendations on gender-based violence. In those recommendations, it was confirmed by the Committee that the state can be held responsible for the actions of private individuals based on the provisions of the general international law norms and specific human rights covenants - CEDAW. This applies to cases where the state does not take necessary steps to prevent violations of law or investigate acts of violence, bring the guilty persons to justice, and pay compensation. Today, CEDAW continues to be the most widely ratified fundamental human rights treaty that addresses women's rights and the obligations of states to ensure them, including their right to be free from violence [1]. The Committee on the Elimination of Discrimination against Women defines violence against women as a form of discrimination and a manifestation of the historically unequal status of men and women, and in this regard, the effectiveness of national action plans depends on recognizing and responding to the deeply gendered dynamics of violence. Thus, national plans of action to combat violence against women should not be part of more general plans to combat violence in general, since both the prevention and response to violence against women will necessarily differ from those in case of other forms of violence. National action plans need to address interdependent forms of inequality and discrimination against these different groups of women through the development of specialized or targeted strategies. For example, when designing preventive interventions, it is essential that the planned actions not only encourage respectful relationships and achieve gender equality, but also challenge discrimination and stereotyping based on identity. In

terms of response, the provision of assistance and services, the administration of criminal justice, needs to take into account the special needs of different groups of women and develop appropriate actions.

There are many organizations and institutions in the world that deal with the protection of women's rights, one of which is UNIFEM, which was established as a UN women's fund [2]. UNIFEM was established in December 1976 as a voluntary fund to celebrate the Decade of the United Nations Women's Fund on the International Year of Women. The Foundation offers financial support for innovative programs and strategies focused on women's empowerment, inclusion, and economic security. Since 1976, UNIFEM has supported the empowerment of women to provide sexual inquiries through its program to open offices and branches of women's organizations in major regions of the world. The fund's deficit work began in 1996 in South Africa, gradually including East Africa, Southeast and South Asia, Central America and the Andean region. The Fund has worked to raise awareness throughout the UN system in view of the release of budgetary funds as a tool for the expected economic management in all countries. UNIFEM, along with other smaller UN organizations with the same profile, merged in 2010 to form the United Nations Organization for Gender Equality and the Empowerment of Women, as well as UN Women, which organizes the activities of the United Nations gender specific and women's problems [3].

International law imposes clear obligations on states to address the issue of violence against women. States have an obligation to give due attention to the prevention of acts of violence against women; investigation of such acts; prosecution and punishment of those who committed them; reparation for damages and provision of assistance to victims. The requirement to adopt and implement national action plans to combat violence against women is contained in international and regional human rights instruments and policy documents. The adoption and implementation of multisectoral national plans of action to combat violence against women is one of the five key goals targeted by the Secretary-General's United Nations Campaign

to End Violence against Women by 2015 in all countries [4]. Many States have recognized that A coordinated and coherent approach is needed to address a problem as serious, widespread and deeply rooted as violence against women. Strategic long-term programs of action aimed at addressing the root causes of violence against women and strengthening systems to respond to such violence are a feature of recent policies in this area, in contrast to the more passive approach that has characterized work in this area in the past. An important part of these efforts are national action plans that provide for comprehensive, multisectoral and coherent “programs for the elimination of violence against women”. Such plans allow all sectors involved coordinating and systematizing their activities, while evaluating and activating various initiatives so that the approaches used could be adapted and used over time. Over the past decade, research and data on the causes and consequences of violence against women have developed significantly. It is now clear that most forms of violence against women. The term “violence against women” is used in this model framework to recognize the specific nature and disproportionate impact of gender-based violence on women. The term also covers gender-based violence against girls. The alternative term “gender based violence” is sometimes used in national action plans and that this woman is committed by a person known to the woman and that many incidents of violence remain unknown due to family/private life customs or culture. Violence against women includes intimate partner violence, the most common form of violence in the world, which includes coercive acts of a sexual, psychological and physical nature by current or former husbands or boyfriends, as well as murder of women, sexual violence by persons who do not partners, sexual harassment, trafficking in women, sexual exploitation and harmful traditional practices such as dowry violence, early marriage, female genital mutilation/cutting, “honor” crimes, female infanticide and antenatal sex selection and mistreatment of women. Many of these forms of violence also (or especially) affect girls, and intimate partner violence affects children of both sexes. The forms of violence against women vary according to the social,

historical, economic, cultural and political contexts of different countries, and it is essential to take these characteristics into account when formulating policy directions. Violence against women often has multiple interrelated and/or recurring manifestations. Women may experience domestic, community or state violence, and some forms of violence (such as trafficking in women and violence in armed conflict) spill over into other areas. The nature of violence against women is determined by cultural norms and the social, economic and political conditions in which they live. Factors such as race, ethnicity, caste, class, migrant or refugee status, age, religion, sexual orientation, marital status, disability or HIV status can also influence the forms and nature of violence women experience.

The clear recognition and definition of violence against women in accordance with human rights standards in national plans provides a solid and coherent basis for joint efforts of the government and civil society actors. This does not preclude other approaches to violence prevention and elimination, such as action in education, health, development and criminal justice, but rather promotes indivisible, holistic and multisectoral responses. In doing so, national action becomes part of the broader context of regional and international efforts to end violence against women, strengthening the potential for partnerships and collaboration at this level. National action plans adopted in a number of countries clearly state that violence against women is a violation of human rights. Including in plans a clear definition of violence against women based on international or regional instruments provides the plans with an internationally recognized reference point from which to build a common understanding of violence against women in various sectors and determine the nature of their respective actions. Such definitions are usually broad in scope so that they can remain relevant in the face of the growing flow of changing information about the nature, root causes and consequences of such violence.

In 2012, the UN Women’s Development Fund created a guide to developing national action plans to combat violence against women. That handbook builds on the results of the Ex-

pert Group Meeting on Good Practices in Implementing National Plans of Action to Combat Violence against Women. The meeting was hosted in September 2010 by the United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women, UN-Women, in collaboration with the Caribbean Subregional Office of the United Nations Economic Commission for Latin America and the Caribbean in Porto of Spain, Trinidad and Tobago [5].

The UN Declaration on the Elimination of Violence against Women, adopted on December 20, 1993, was the fundamental document that separated gender violence as an independent problem and defined strategies for its solution at all levels. The main obligations of the state in the field of combating gender violence are defined in Article 4 of the aforementioned Declaration. This document calls on States to condemn gender-based violence and to take action to eliminate it without delay. At this time, states cannot evade their obligations by referring to some customs, traditions or religious motives. According to the declaration, the first step for all states should be to consider acceding to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. If a state has already acceded to the Convention, it must assume all conditions arising from the Convention [6, p. 278].

The state is required to refrain from violence against women. This means that the state itself does not commit violence based on the gender principle, and that it does not take a negligent approach to the manifestations of such violence in society.

Focusing on rooting out and investigating violence against women should be a primary duty of every state. Those found guilty of gender violence should be punished according to the applicable national legislation. At this time, both state bodies and private individuals should bear the responsibility for committing those actions.

The development of criminal, civil, labor and administrative sanctions that can be applied against the perpetrators of gender violence is one of the main tasks of the internal legislation of the state. Solving the issues of compensating the financial damage caused to women as a result of being subjected to acts

of violence and making judicial mechanisms fully accessible to them should also be one of the duties of the state. Effective and fair legal remedies should be provided for women who have been subjected to violence. In addition, they should receive information about what rights they have to compensation for the damage caused to them.

The task of determining the question of which National Action Plan should be developed to ensure the protection of women from any form of violence is also included in the state's responsibilities. If such national plans already exist, they should be amended accordingly. In the development of its strategies, the state should also take into account the possibilities of benefiting from the assistance of non-governmental organizations, in particular, those whose activities are gender violence. The state should develop legal, political, administrative and cultural measures capable of protecting women from all forms of violence. These measures should be designed to exclude the secondary victimization of women due to the application of gender-neutral law enforcement methods and laws [7, p. 212].

References

1. Using the international and regional legal framework to stop all forms of violence against women and girls, Strasbourg, Geneva (8 March 2022). <https://www.ohchr.org/en/statements/2022/03/using-international-and-regional-legal-framework-stop-all-forms-violence-against>
2. Voluntary Fund for the United Nations Decade for Women, General Assembly resolution 31/133. 102nd plenary meeting, December 16, 1976. <https://web.archive.org/web/20121022103057/http://www.undemocracy.com/A-RES-31-133.pdf>
3. UN Women official website. <https://www.unwomen.org/en/about-us/about-un-women>
4. Paragraph 8 of resolution 61/143; paragraph 16 of resolution 63/155; and paragraph 16 of United Nations General Assembly resolution 65/187 on intensifying efforts to eliminate all forms of violence against women.
5. United Nations Development Fund for Women, Handbook for nation-

al action plans on violence against women, July 1, 2012. <https://www.refworld.org.ru/publisher,UNIFEM,,,522db08d4,0.html>

6. Общая теория прав человека/Под ред. Е.А. Лукашевой - Москва: Норма, 1996.- 512 с.

7. Федосеева, Г.Ю. Вопросы защиты некоторых социальных прав женщин в международном праве и национальном законодательстве РФ. / Г.Ю. Федосеева - Москва: Академия, 1994. - 431 с.

*Намазова Лала - диссертант/
Юридический факультет - Кафедра ЮНЕСКО
«Права человека и информационное право»
Бакинского Государственного Университета*

**ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕЖДУНАРОДНЫХ
ОРГАНИЗАЦИЙ ПО БОРЬБЕ С
НАСИЛИЕМ В ОТНОШЕНИИ
ЖЕНЩИН**

Ряд международных политических и гуманитарных организаций мира, прежде всего ООН, проводят свою работу по искоренению гендерного насилия как на глобальном, так и на региональном уровне.

Например, вопрос о насилии в отношении женщин был включен в повестку дня Совета Европы в 1996 году, когда была принята Социальная хартия. Здесь особое внимание уделяется странам бывшего социалистического лагеря. Стратегия и план действий по реализации гендерного равенства были разработаны Комитетом Совета Европы по гендерному равенству и Комитетом ООН по правам человека. Этот план был принят в 1997 году. Кроме того, по инициативе Совета Европы были проведены мероприятия, направленные на борьбу за свободный выбор в сфере репродуктивных прав и сексуальных отношений и борьбу с торговлей людьми в целях сексуальной эксплуатации.

В статье представлена информация о мерах, предпринятых международными организациями, связанных с восстановлением и защитой прав женщин, начиная с прошлого века, а также общие направления деятельности организаций, борющихся с насилием в отношении женщин.

Ключевые слова: насилие в отношении женщин, международные организации, международное право, гендерное равенство, права женщин.

ВИДИ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

КІНАШ Наталія Богданівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного, адміністративного та конституційного права Івано-Франківського навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID: 0000-0001-8773-8339

ЮРЧИШИН Наталія Геннадіївна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного, адміністративного та конституційного права Івано-Франківського навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID: 0000-0001-7110-5369

УДК 341.33

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.1.22

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних проблем міжнародного права щодо питання видів збройних конфліктів. За останні роки, на міжнародній арені спостерігається збільшення їх видів, які, у свою чергу, заподіюють шкоду правам і свободам людини та громадянина. Міжнародне гуманітарне право призначене спеціально для регулювання збройних конфліктів, яке містить норми щодо засобів і методів ведення війни і захисту осіб та об'єктів, які потрапляють у владу воюючої сторони. Тому актуальність проблеми, яка розглядається міжнародним гуманітарним правом не викликає сумніву.

У міжнародному гуманітарному праві розрізняються два види збройних конфліктів: міжнародні збройні конфлікти між двома або кількома державами; неміжнародні збройні конфлікти, що відбуваються між державами і недержавними збройними групами або тільки між такими групами.

Збройним конфліктом неміжнародного характеру визначається збройне протистояння, що має місце в межах території держави, між урядом, з одного боку, і збройними повстанськими групами – з іншого. Причинами виникнення збройних конфліктів неміжнародного характеру є: порушення прав меншостей населення держав; недотримання прав людини й громадянина з боку державних органів влади; нездатність публічної влади управляти країною, забезпечувати законність

і правопорядок у країні, у результаті чого різні угруповання населення починають між собою боротьбу за владу; конфесійна протидія між різними релігіями; націоналізм, расизм, нетерпимість до інших народів.

Міжнародний збройний конфлікт – це збройна боротьба між двома або декількома сторонами, що володіють міжнародною правосуб'єктністю: а) суверенними державами; б) національно-визвольним рухом і метрополією; в) визнаною повсталого або воюючої стороною й відповідною державою.

Ключові слова: збройний конфлікт, війна, акт оголошення війни, міжнародний збройний конфлікт, неміжнародний збройний конфлікт.

Постановка проблеми

В умовах сьогодення на міжнародному рівні постійно спостерігається збільшення тих чи інших видів збройних конфліктів, які заподіюють шкоду правам і свободам людини та громадянина. Міжнародне гуманітарне право призначене спеціально для регулювання збройних конфліктів, яке містить норми щодо засобів і методів ведення війни і захисту осіб та об'єктів, які потрапляють у владу воюючої сторони. Тому актуальність проблеми, яка розглядається міжнародним гуманітарним правом, не викликає сумніву.

Сучасне міжнародне право забороняє використання збройної агресії проти будь-

якої суверенної держави. З цього приводу в п. 4 ст. 2 Статуту ООН визначено положення про те, що всі члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в їх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, несумісним з Цілями Об'єднаних Націй [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Дослідженням цієї проблематики займалося багато науковців. Теоретичну основу нашого наукового доробку склали праці В.П. Базова, В.Ю. Калугіна, М.І. Карпенка, І.І. Котлярова, І.І. Лукашука та інших. Проте це питання потребує подальшого дослідження.

Формулювання завдання

Мета дослідження – розкрити питання видів збройних конфліктів у міжнародному праві та з'ясувати причини їх виникнення.

Наукова новизна полягає в теоретичному виді збройних конфліктів у міжнародному праві та їх загальній характеристиці з точки зору юридичного підходу та практики застосування.

Методологія дослідження

Провідними підходами дослідження стали формально-логічний (догматичний), історико-описовий та юридичний методи наукового пізнання. При дослідженні особливостей видів збройних конфліктів у міжнародному гуманітарному праві використовується як формально-логічний, так і юридичний метод наукового дослідження. Окрім цього, при з'ясуванні причин виникнення збройних конфліктів використовується юридичний метод наукового пізнання. За допомогою нього виявляються закономірності та виводяться поняття. Водночас, формально-логічний (догматичний) метод також полягає в логічній послідовності викладу міркувань, у дотриманні законів (тотожності, несуперечності, виключення третього, достатньої підстави) та правил формальної логіки.

Виклад основних положень

Міжнародне гуманітарне право, яке регулює питання щодо збройних конфліктів, представляє собою сукупність принципів і норм, що регулюють відносини між воюючими, їх відносини з нейтральними країнами, що встановлюють правила, поведіння з військовополоненими, пораненими, хворими й цивільним населенням з метою захисту жертв війни, вибору засобів і методів ведення збройної боротьби [2, с. 116].

До основних джерел міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів належить так зване «право Женеви» (Женевські конвенції 1949 року: про поліпшення долі поранених і хворих у чинних арміях; про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали аварії корабля, зі складу збройних сил на морі; про поведіння з військовополоненими; про захист цивільного населення під час війни; Додаткові протоколи до них 1977 року) і «право Гааги» (Гаазькі конвенції 1899 і 1907 років про закони і звичаї сухопутної війни, про відкриття воєнних дій, про права й обов'язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної й морської війни, Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року) [3, с. 174].

У цілому, у договірному міжнародному гуманітарному праві розрізняються два типи збройних конфліктів: а) міжнародні збройні конфлікти між двома або кількома державами і б) неміжнародні збройні конфлікти, що відбуваються між державами і недержавними збройними групами або тільки між такими групами [4, с. 319]. У цьому випадку, відмінною ознакою цих збройних конфліктів служить державний кордон: війна між двома або більшим числом держав вважається міжнародним збройним конфліктом, а збройні зіткнення, що відбуваються в межах території однієї держави, – не міжнародними (внутрішніми) збройними конфліктами (звичайно їх називають громадянськими війнами). Винятком є ситуація, коли народ повстає проти колоніального панування, здійснюючи своє право на самовизначення: із прийняттям Протоколу I національно-визвольні війни стали вважатися міжнародними

ми збройними конфліктами. Норми Женевських конвенцій разом із Додатковими протоколами містять 20 положень по збройних конфліктах неміжнародного характеру й 500 статей по міжнародних війнах.

Проте, в умовах сучасного світу виникають і інші збройні конфлікти. Так, наприклад, актуальними є питання щодо так званих інтернаціоналізованих конфліктів, які починалися як внутрішні, а після втручання третьої держави на боці повстанців (що заборонено класичним міжнародним правом) набули міжнародного характеру. Проблеми визначення існують також щодо «асиметричних» конфліктів, у яких беруть участь недержавні утворення (у секторі Газа, в Афганістані тощо), а також дуже поширені сьогодні опосередковані (ргоху) конфлікти, у яких одна держава здійснює загальний чи ефективний контроль за діями організованих збройних груп не території іншої держави. Зрештою, визначення стану війни, кола ворогуючих і переможців усе більше ускладнюється в сучасних умовах «глобальної війни з тероризмом» і різного роду «інформаційних воєн», що супроводжують збройну боротьбу [5, с. 139-140].

У теорії міжнародного права та практиці його застосування, збройним конфліктом неміжнародного характеру визначається збройне протистояння, що має місце в межах території держави, між урядом, з одного боку, і збройними повстанськими групами – з іншого. У протистоянні протиборчих сторін беруть участь урядові війська, з одного боку, а з іншого – суб'єктами, що входять до складу збройних загонів, можуть бути повстанці, заколотники, революціонери, сепаратисти, борці за волю. Метою їх боротьби є прагнення захопити владу, домогтися більшої автономії в межах держави. Або ті, що борються за відокремлення й створення власної, незалежної держави [2, с. 117].

Водночас, поряд із поняттям збройного конфлікту вказується і на причини його виникнення. Причинами виникнення збройних конфліктів неміжнародного характеру є: порушення прав меншостей населення держав; недотримання прав людини й громадянина з боку державних органів влади; нездатність публічної влади управляти краї-

ною, забезпечувати законність і правопорядок у країні, у результаті чого різні угруповання населення починають між собою боротьбу за владу; конфесіональні протиріччя між різними релігіями; націоналізм, расизм, нетерпимість до інших народів.

На думку науковців, у галузі міжнародного гуманітарного права збройний конфлікт неміжнародного характеру відрізняється від міжнародного збройного конфлікту:

а) наявністю ворожих організованих дій між протиборчими силами тієї самої держави;

б) фактичною участю в бойових діях збройних сил протиборчих сторін, включаючи поліцейські підрозділи;

в) застосування зброї;

г) колективний характер виступів (окремі антиурядові виступи, випадки порушення конституційного ладу в країні, виникнення обстановки внутрішньої напруженості не належать до категорії збройного конфлікту неміжнародного характеру);

д) певний ступінь організованості повстанців і наявність органів, відповідальних за їхні дії;

е) володіння частиною території відповідної держави, контроль над нею (повсталі повинні мати не тільки частину території, але й ефективно здійснювати на ній функції влади, у тому числі планувати й вести воєнні дії);

ж) невелика тривалість і безперервність збройного конфлікту [2, с.119-120].

У такому випадку окремі епізодичні виступи недостатньо організованих груп не можуть розглядатися як збройні конфлікти неміжнародного характеру.

До збройних конфліктів неміжнародного характеру відносяться всі громадянські війни й внутрішні конфлікти, що виникають зі спроб державних переворотів. Ці конфлікти відрізняються від міжнародних збройних конфліктів насамперед тим, що в останніх обидві воюючі сторони є суб'єктами міжнародного права, у той час як у громадянській війні воюючою стороною зізнається лише центральний уряд. Держави не повинні втручатися у внутрішні конфлікти на території іншої держави. Однак на практиці здійснюються певні збройні заходи, що

одержали назву «гуманітарної інтервенції». Так, наприклад, такими були охарактеризовані збройні акції в Сомалі й Руанді, які мали за мету призупинення там внутрішніх конфліктів, що супроводжувалися масовими людськими жертвами.

Зрозуміло, що в усіх війнах і конфліктах, незалежно від причин їх виникнення і визнання або невизнання воюючої сторони, усі воюючі сторони повинні суворо дотримуватися й виконувати чинні норми міжнародного права, спрямовані на захист жертв війни й зменшення руйнувань і страждань.

Такими спеціальними принципами в міжнародній і договірній практиці держав є:

- принцип обмеження воюючих у виборі засобів і методів ведення війни;
- принцип заборони використання зброї, яка збільшує страждання людей, робить їх смерть неминучою або має невивіркові дії;
- принцип захисту жертв війни;
- принцип відповідальності держав і фізичних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права [2, с.120].

З цього приводу, слід наголосити на тому, що норми міжнародного гуманітарного права застосовуються у внутрішніх збройних конфліктах у випадку, коли воєнні дії досягають певного рівня інтенсивності. Все, що нижче цього рівня, вже не збройний конфлікт, а внутрішні заворушення. При цьому мова може йти тільки про застосування норм внутрішньодержавного права, тому що критеріями застосування норм міжнародного гуманітарного права збройних конфліктів, є ступінь насильства потреба жертв у захисті. Тобто стаття 3 Женевських конвенцій починає діяти, якщо в процесі безладів учасники масових виступів організуються в антиурядові збройні формування й починають посилено використовувати зброю (вести бойові дії). Стаття 3 гарантує особам, які безпосередньо не беруть участь у бойових діях або припинили участь у них внаслідок хвороби, поранення, затримки або з будь-якої іншої причини, мінімальні гуманітарні права. Відносно них заборонені: убивства; жорстокість й катування; образливе або принижуюче поведіння (у тому числі з причин: раси, релігії, віри, походження,

майнового положення); використання як заручників; позасудові розправи. Що ж стосується учасників антиурядових збройних формувань, які продовжують брати участь у бойових діях і не складають зброю, то норми міжнародного гуманітарного права в період збройних конфліктів залишають за державою будь-які варіанти силового впливу на них, аж до фізичного знищення. Такого роду кризові ситуації характеризуються як внутрішні збройні конфлікти низької інтенсивності.

У подальшому в ході розглядуваної проблематики важливим є з'ясування питання щодо міжнародного збройного конфлікту. Існують різні підходи до визначення поняття міжнародний збройний конфлікт, так деякі визначають його як збройну боротьбу між державами, між національно-визвольним рухом і колонізатором, між окупантом і населенням окупованої території.

Міжнародний збройний конфлікт – це збройна боротьба між двома або декількома сторонами, що володіють міжнародною правосуб'єктністю: а) суверенними державами; б) національно-визвольним рухом і метрополією; в) визнаною повсталюю або воюючою стороною й відповідною державою [2, с.122]. Таким чином, сторонами в міжнародному збройному конфлікті можуть бути держави, нації і народи, що борються за свою незалежність.

Міжнародний збройний конфлікт визначений у ст. 2 Женевських конвенцій 1949 р. Щоб протистояння сторін вважалось міжнародним збройним конфліктом, не потрібно якого-небудь мінімального рівня насильства або бойових дій між державами. Збройне протистояння сторін може бути не масштабним, досить навіть просто оголошення війни. Разом з тим ст. 2, загальна для всіх Женевських конвенцій 1949 р. встановлює, що міжнародний збройний конфлікт – це збройне зіткнення, що виникає між двома або декількома Високими Договірними Сторонами.

Практичні й теоретичні труднощі при визначенні поняття міжнародного збройного конфлікту виникають також у таких ситуаціях:

– перше, коли пригноблена нація або народ піднімається на боротьбу проти колоніального, расистського режиму або іноземного панування;

– друге, при збройному конфлікті в одній державі, у якому тією чи іншою мірою бере участь третя сторона – інша держава.

Міжнародний збройний конфлікт характеризується:

– високим залученням до нього й уразливістю місцевого населення;

– застосуванням нерегулярних збройних формувань;

– широким використанням диверсійних і терористичних методів;

– складністю морально-психологічної обстановки, у якій діють війська;

– змушеним відволіканням значних сил і засобів на гарантування безпеки маршрутів пересування, районів і місць розташування військ (сил);

– небезпекою трансформації в локальну (міжнародний збройний конфлікт) або громадянську (внутрішній збройний конфлікт) війну.

Як бачимо, міжнародні збройні конфлікти дуже часто переходять у таке явище, як війна. Війна – це організована збройна боротьба між незалежними суверенними державами. Сучасне міжнародне право забороняє державам звертатися до війни для врегулювання суперечок, агресивна війна заборонена міжнародним правом, її підготовка, розв'язання й ведення – це міжнародний злочин. Сам факт оголошення війни розглядається як агресія. Розв'язання агресивної війни є підставою міжнародно-правової відповідальності.

Отже, у міжнародних відносинах досить часто поняття «збройний конфлікт» дуже тісно пов'язане із поняттям «війна» [6, с. 8]. Відмінності у розумінні поняття «війна» і «міжнародний збройний конфлікт» є доволі умовними, оскільки вважається, що поняття «збройний конфлікт» є ширшим та охоплює поняття «війна». Однак, не кожен збройний конфлікт можна називати війною, оскільки поняття «війна» має такі ознаки: акт оголошення війни; розірвання дипломатичних відносин між воюючими державами, що є наслідком оголошення війни; анулювання

двосторонніх договорів, особливо політичних [7, с. 178.].

Разом з тим, війна має ряд ознак, які не властиві збройним конфліктам:

– по-перше, війна веде до якісної зміни стану суспільства, державні інститути починають виконувати специфічні функції, породжені війною. Для забезпечення перемоги над ворогом економіка держави й життя суспільства перебудовуються повністю. При збройному конфлікті переслідуються більш обмежені, ніж у війні, політичні цілі, коли не потрібно повної перебудови державного механізму для досягнення перемоги над ворогом, у державі не вводиться винятковий правовий режим – воєнний стан;

– по-друге, при оголошенні стану війни відразу ж вступають у дію норми міжнародного гуманітарного права, у повному обсязі.

У сучасному світі, війни можуть бути справедливими, які мають на меті захист своєї незалежності, територіальної цілісності, й несправедливими – у випадку агресії, або в змісті принципу незастосування сили або погрози силою. Окрім цього, війни можуть бути локальними, коли у воєнних діях беруть участь дві держави, регіональними – коли воюють між собою декілька держав і великомасштабні (світові) війни [2, с. 125].

Локальна війна може вестися угрупованнями військ (сил), розгорнутими в районі конфлікту, з посиленням їх при необхідності за рахунок перекидання військ, сил і засобів з інших напрямків і проведення часткового стратегічного розгортання збройних сил.- У локальній війні сторони будуть діяти в межах протиборчих держав, і переслідувати обмежені військово-політичні цілі. Локальна війна може виникнути в разі збройної агресії проти України з боку іншої держави, регіону. Негативні наслідки для національної безпеки України можуть оцінюватися як катастрофічні. Натомість регіональна війна може стати результатом ескалації локальної війни або збройного конфлікту й вестися за участю двох або декількох держав (груп держав) одного регіону, що переслідують важливі військово-політичні цілі, національними або коаліційними збройними силами із застосуванням як звичайних, так і ядерних засобів поразки. Регіональна війна, що

може виникнути в разі збройної агресії двох і більше держав проти України призведе до наслідків для національної безпеки України, які можуть оцінюватися як незворотні.

В іншому випадку, великомасштабна війна може стати результатом ескалації збройного конфлікту, локальної або регіональної війни, залучення в них значної кількості держав різних регіонів миру. Ця війна із застосуванням тільки звичайних засобів ураження може характеризуватися високою ймовірністю переростання в ядерну, з катастрофічними наслідками для цивілізації, основ життєдіяльності й існування людства. У ній сторони будуть ставити радикальні військово-політичні цілі, що вимагають повної мобілізації всіх матеріальних і духовних ресурсів держав-учасників. Великомасштабній (регіональній) війні може передувати загрозливий період. Великомасштабна (регіональна) війна може мати початковий період, основним змістом якого буде напружена збройна боротьба за оволодіння стратегічною ініціативою, збереження стійкого державного й військового управління, досягнення переваги в інформаційній сфері, завоювання (утримання) панування в повітрі. У випадку затяжного характеру великомасштабної (регіональної) війни її мета буде досягатися надалі у завершальному періоді [2, с.12].

Зрозуміло, що в умовах сьогодення війни мають такі свої особливі риси: вплив на всі сфери життєдіяльності людства; коаліційний характер; широке використання непрямих, неконтактних і інших (нетрадиційних) форм і способів дій, далекої вогневої й електронної поразки; активне інформаційне протиборство, дезорієнтація суспільної думки в окремих державах і світового співтовариства в цілому; прагнення сторін до дезорганізації системи державного й військового керування; застосування новітніх високоєфективних (у тому числі заснованих на нових фізичних принципах) систем озброєння й військової техніки; маневрені дії військ на розрізних напрямках із широким застосуванням аеромобільних сил, десантів і військ спеціального призначення; поразка військ, об'єктів тилу, економіки, комунікацій на всій території кожної із протиборчих сто-

рін; проведення повітряних кампаній і операцій; катастрофічні наслідки поразки (руйнування) підприємств енергетики (насамперед атомної), хімічних і інших небезпечних підприємств, інфраструктури, комунікацій, об'єктів життєзабезпечення; висока ймовірність залучення у війну нових держав, ескалації збройної боротьби, розширення масштабів і спектра застосовуваних засобів, включаючи зброю масового знищення; участь у війні поряд з регулярними й нерегулярними збройними формуваннями [2, с.12].

Висновки

Таким чином, на підставі вищевикладеного можна дійти висновку про те, що будь-які збройні конфлікти в сучасних умовах глобалізації створюють значну небезпеку для всього міжнародного співтовариства. Саме тому вдосконалення механізму правового регулювання збройних конфліктів та його систематизація повинні відбуватися з урахуванням сучасних міжнародних викликів і загроз. Правове регулювання, яке застосовується в разі збройних конфліктів та війн, представляє собою сукупність правових принципів і норм, що регулюють відносини між воюючими та нейтральними державами.

За допомогою правового регулювання збройних конфліктів і війн здійснюється вплив на воюючі держави, а також на всі категорії учасників збройних конфліктів і війн, характеризуються види цих явищ та дається їм правова оцінка.

Література

1. Статут ООН [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010
2. Бескоровайний С. Я. Види збройних конфліктів та їх правове регулювання. *Юридична наука*. 2014. № 3. С. 116-126.
3. Пронюк Н.В. Сучасне міжнародне право: [навчальний посібник]. 2-е вид., змін. та допов. – К.: КНТ, 2010. 344 с.
4. Пилипенко В. Застосування норм міжнародного гуманітарного права до збройних конфліктів міжнародного і неміжнародного характеру в контексті воєн-

них злочинів. *Підприємство, госп-во і право*. 2021. № 3. С. 317-323.

5. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти: навч. посіб. М-во освіти і науки України. Київ: Голембовська О.О., 2018. 208 с.

6. Батрименко О.В. Особливості сучасних збройно-політичних конфліктів: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2006. 18 с.

7. Топольницька М. І. Критерії визначення збройного конфлікту в міжнародних нормативно-правових актах. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*: серія: Право. Гол.ред. Ю.М. Бисага. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2017. Т. 3. Вип. 47. С. 177-180.

*Yurchyshyn N. G.
candidate of legal sciences, associate professor
of the department of international, constitutional
and administrative law of the Ivano-Frankivsk
educational and scientific legal institute of the
National University
«Odesa Law Academy»
e-mail: nataliur1980@gmail.com*

TYPES OF ARMED CONFLICTS IN INTERNATIONAL LAW

The article is devoted to highlighting one of the current problems of international law regarding the issue of types of armed conflicts. In recent years, the international arena has seen an increase in various types of armed conflicts that harm the rights and freedoms of people and citizens. International humanitarian law is intended specifically for the regulation of armed conflicts, which contains norms

regarding the means and methods of waging war and the protection of persons and objects that fall into the power of the warring party. Therefore, the relevance of the problem, which is considered by international humanitarian law, is beyond doubt.

In international humanitarian law, two types of armed conflicts are distinguished: international armed conflicts between two or more states; non-international armed conflicts occurring between states and non-state armed groups or only between such groups.

An armed conflict of a non-international nature is defined as an armed confrontation that takes place within the territory of the state, between the government, on the one hand, and armed rebel groups, on the other. The reasons for the emergence of armed conflicts of a non-international nature are: violation of the rights of minorities of the population of states; non-compliance with human and citizen rights by state authorities; the inability of public authorities to manage the country, to ensure law and order in the country, as a result of which different groups of the population begin to fight for power among themselves; confessional contradictions between different religions; nationalism, racism, intolerance towards other peoples.

An international armed conflict is an armed struggle between two or more parties with international legal personality: a) sovereign states; b) the national liberation movement and the metropolis; c) a recognized insurgent or belligerent party and the relevant state.

Key words: armed conflict, war, declaration of war, international armed conflict, non-international armed conflict.

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВОРУ МОРСЬКОГО СТРАХУВАННЯ

ПАНЧЕНКО Ірина Миколаївна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри економіки та морського права Херсонської державної морської академії

<https://orcid.org/0000-0003-4545-3794>

УДК 347.764:368.23(477)

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.1.23

Стрімкий розвиток світового господарства та глобалізація мають свій беззаперечний вплив на морський транспорт. Усе це потребує особливої уваги у контексті правового регулювання та механізму відносин морського страхування. За таких обставин важливо дати правильну оцінку правовій природі договору морського страхування його поняттю та змісту. Сучасні відносини з торговельного мореплавання стикаються з різного роду ризиками. Судновласники та інші учасники мореплавання потребують такої системи охорони своїх майнових прав, яка гарантувала б відновлення порушених прав та інтересів. Саме таким інструментом є договір морського страхування. Вирішення завдань розвитку національної системи страхування неможливе без наукового осмислення проблем, які склалися сьогодні в Україні щодо непропорційності теорії та наявної практики страхування. Для України в умовах війни дуже важливим є запозичення зарубіжного досвіду у питаннях страхування своїх вантажів на тлі воєнних ризиків, що потребує відповідного нормативно-правового урегулювання.

У цьому дослідженні розглядається права природа договору морського страхування у контексті історичних подій, зокрема, формування важливого правового інституту, який за своєю суттю має стати амбасадором страхового права. На підставі системного аналізу національного законодавства було визначено поняття договору морського страхування відповідно до тлумачення, наведеного у Кодексі торговельного мореплавання України, та

зроблено висновок, що це визначення співвідноситься з думкою авторів, які досліджували тему договору морського страхування та його поняття. Тема дослідження є актуальною, важливою та корисною, адже попри довготривалу та багату історію становлення морського страхування як різновиду, тема дослідження не втрачає своєї актуальності та потребує більш глибокого опрацювання, оскільки в умовах сьогодення, як і багато років тому, учасники морської торгівлі зазнають потребу у зменшенні ризиків, пов'язаних з мореплаванням.

Ключові слова: страхування, договір морського страхування, морське судноплавання, фізики, об'єкт страхування.

Постановка проблеми

Сучасні відносини з торговельного мореплавання стикаються з різного роду ризиками. Судновласники та інші учасники мореплавання потребують такої системи охорони своїх майнових прав, яка гарантувала б відновлення порушених прав та інтересів. Саме таким інструментом є договір морського страхування. Вирішення завдань розвитку національної системи страхування неможливе без наукового осмислення проблем, які склалися сьогодні в Україні щодо непропорційності теорії та наявної практики страхування. Для України в умовах війни дуже важливим є запозичення зарубіжного досвіду у питаннях страхування своїх вантажів на тлі воєнних ризиків, що потребує відповідного нормативно-правового урегулювання.

Вибір теми дослідження зумовлений також недостатньою увагою у вітчизняній юридичній літературі до питань, пов'язаних із договором морського страхування. Загалом тема морського страхування неодноразово досліджувалася різними авторами, однак у контексті взаємозв'язку правової природи це поняття ґрунтовно не досліджувалася.

Темі договору морського страхування приділяли увагу такі автори: Микитюк В.О., Павлюк А.В., Приступа Л.А., Позднякова А.О., Балабанов О.О. тощо. Микитюк В.О., Павлюк А.В., Приступа Л.А., Позднякова А.О. Вищенаведені автори досліджували саме питання правової природи договору в контексті історичних подій. До прикладу, пакистанський дослідник Дін Саджид Мохі Ал дав оцінку найдавнішим згадкам про морське страхування. Водночас мета цього дослідження, поєднати теоретичні знання з сучасною практикою страхування відповідно до чинного законодавства України.

Мета і завдання дослідження

Метою наукового дослідження є теоретичне опрацювання цивільно-правових питань договору морського страхування, визначення його правової природи в контексті історичних подій та їхній вплив на розвиток морського страхування в Україні на підставі аналізу нормативно-правових актів, які визначають цей вид страхування.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для визначення правової природи договору морського страхування необхідно поглибитись в історію судноплавства. Треба звернути увагу на такий факт: морське страхування стало амбасадором у світовому страхуванні. Його історія бере свій початок від грецької та римської морської позики. Це були найдавніші інструменти хеджування ризиків, які наші предки використовували для зменшення ризику в середньовічні часи [1, с. 661].

Первинні спроби страхування у стародавні часи здійснювалися за принципом взаємодопомоги. Найпростішою формою страхового захисту було натуральне страху-

вання. Перші угоди про страхову взаємодопомогу мають коріння в глибокій давнині і стосуються галузі торгівлі, морських та сухопутних перевезень [2, с. 66-67].

У 1347 р. в Італії було виписано перший зі збережених до нині страхових полісів, це було пов'язано саме з морським страхуванням [3, ст. 40]. Морське судноплавство завжди супроводжувалося значними ризиками, тому навіть у середньовічні часи люди шукали вирішення цієї проблеми, зокрема, шляхом забезпечення певних правових гарантій.

Сучасне морське страхування можна сміливо пов'язати з провідною компанією у світі страхових ринків Лондонським Ллойдом [3, ст. 40]. Так у 1689 р. у Лондоні Едвард Ллойд створив кав'ярню, куди завжди приходили для обговорення ділових питань заможні люди, купці, капітани суден. Після смерті Едварда Ллойда у 1771 р. відвідувачі кав'ярні Ллойда об'єдналися в асоціацію морських страховиків і почали проводити власну реєстрацію суден. Зі свого боку, судовласники, зацікавлені в реєстрації, також об'єдналися у незалежну асоціацію. У 20-х рр. ХІХ ст. ці асоціації (асоціації страховиків і судовласників) об'єдналися в одну, а з 1834 р. почали видавати – *Lloyd's Register of British and Foreign Shipping*.

У 1779 р. члени асоціації «Лондонський Ллойд» прийняли «підписний формуляр Ллойда» (формуляр угоди морського страхування). Поліс Ллойда слугував зразком для створення нормативних актів, які регулювали морське страхування в Німеччині, Італії, Голландії, Франції, Росії. Зміст полісу не змінювався з часу його прийняття. Лише остання фраза, яка спочатку звучала «В ім'я Господа амінь», була в 1850 р. замінена на «Хай буде про це відомо». Наприкінці ХVІІІ ст. андеррайтери обрали комітет і переїхали у власне приміщення. У 1871 р. парламентом Великобританії було прийнято закон, згідно з яким комітет Едварда Ллойда було перетворено у корпорацію «Ллойд» [4, с. 137].

Із зазначеного вбачається, що саме Лондонський Ллойд дав поштовх розвитку сучасного нормативно урегульованого страхування морських суден.

Більш ніж за три сторіччя розвитку морського страхування було розроблено головні принципи, поняття й механізми, які застосовуються і донині, іноді лише з невеликими змінами.

У більшості країн дотепер прийняті та діють закони, які регламентують укладення та виконання договорів страхування. Треба зазначити, що є декілька моделей такого правового регулювання. Порівняємо моделі, які відображають загальну картину правового регулювання договорів морського страхування – англійську та норвезьку. Так, у Норвегії діє Закон про Страхові Контракти (Norwegian Insurance Contract Act – FAL) 1989 р., який є основою під час укладання будь-яких договорів у галузі страхування, включно з морським страхуванням. У свою чергу, в Англії діє спеціальний Закон про морське страхування (Marine Insurance Act) 1906 р. Незважаючи на певні розбіжності правового регулювання відносин у сфері морського страхування у вказаних країнах, йому притаманні і спільні риси, які знаходять своє втілення і в українській моделі регулювання вказаних відносин. Так, низка положень зазначених законів є імперативними, а отже, обов'язковими для виконання. Вони застосовуються навіть у тих випадках, коли сторони за договором морського страхування домовились про протилежне. Однак кількість обов'язкових положень не є переважаючою. Поруч з імперативними виділяються диспозитивні положення, які переважають за кількістю, і використання яких не є обов'язковим, бо сторони можуть лише врахувати їх при укладенні договору. Такі норми мають рекомендаційний характер [5, с. 84].

За загальним правилом, договором вважається домовленість двох або більше сторін, що спрямована на встановлення, зміну та припинення цивільних прав та обов'язків [6].

Автори, які проводили дослідження цієї теми, давали різне визначення поняттю «договір морського страхування». Однак у цих визначеннях спостерігається спільна думка, згідно з якою одна сторона зобов'язується виплатити іншій стороні страхове відшкодування, а інша – сплачувати страхові платежі.

Так Ольховик Л.А. визначає, що за договором морського страхування страховик у разі настання передбачених у договорі небезпечностей або випадковостей, яких зазнає будь-який майновий інтерес, пов'язаний із торговельним мореплаванням (страхового випадку), зобов'язується відшкодувати страхувальнику або іншій особі, на користь якої укладено договір (вигодонабувачу), понесені збитки, а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору [7, с. 74].

А Іменітов Г.І. вказує, що договір морського страхування – це угода, згідно з якою одна сторона (страховик) приймає на себе за обумовлену винагороду (страхову премію) обов'язок відшкодувати іншій стороні (страхувальнику) збитки, що виникли як наслідок передбачених у договорі небезпек та випадковостей, яким піддається судно або вантаж [8, с. 62].

Разом з тим, треба звернутися саме до правового підґрунтя договору морського страхування в Україні.

Договір морського страхування за своєю суттю є договором страхування.

Відповідно до ст. 980 Цивільного кодексу України за договором страхування одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору [6].

Спеціальним нормативно-правовим актом, який регулює питання договору морського страхування, є Кодекс торговельного мореплавання України.

Поняття договору морського страхування наведено у 239 ст. Кодексу торговельного мореплавання України. Так, згідно з вказаною статтею за договором морського страхування страховик зобов'язується за визначену плату (страхову премію) у разі настання передбачених у договорі небезпечностей або випадковостей, яких зазнає об'єкт страхування (страхового випадку), відшкодувати страхувальнику або іншій особі, на користь якої укладено договір, понесені збитки [9].

Як бачимо, норма 239 ст. Кодексу торговельного мореплавства України співвідноситься з 980 ст. Цивільного кодексу України. Однак Кодекс торговельного мореплавства України дає більш широке та конкретизоване визначення цьому виду страхування, окреслює його об'єкти та умови.

Поняття договору страхування нерозривно пов'язано з його об'єктом. Так, згідно

з 242 ст. зазначеного вище кодексу, об'єктом морського страхування може бути будь-який пов'язаний з мореплавством майновий інтерес, як-от: судно, у тому числі і таке, що будується, вантаж, фрахт, плата за проїзд, орендна плата, очікуваний від вантажу прибуток і вимоги, що забезпечуються судном, вантажем і фрахтом, заробітна плата, інші види винагороди капітана, інших осіб суд-

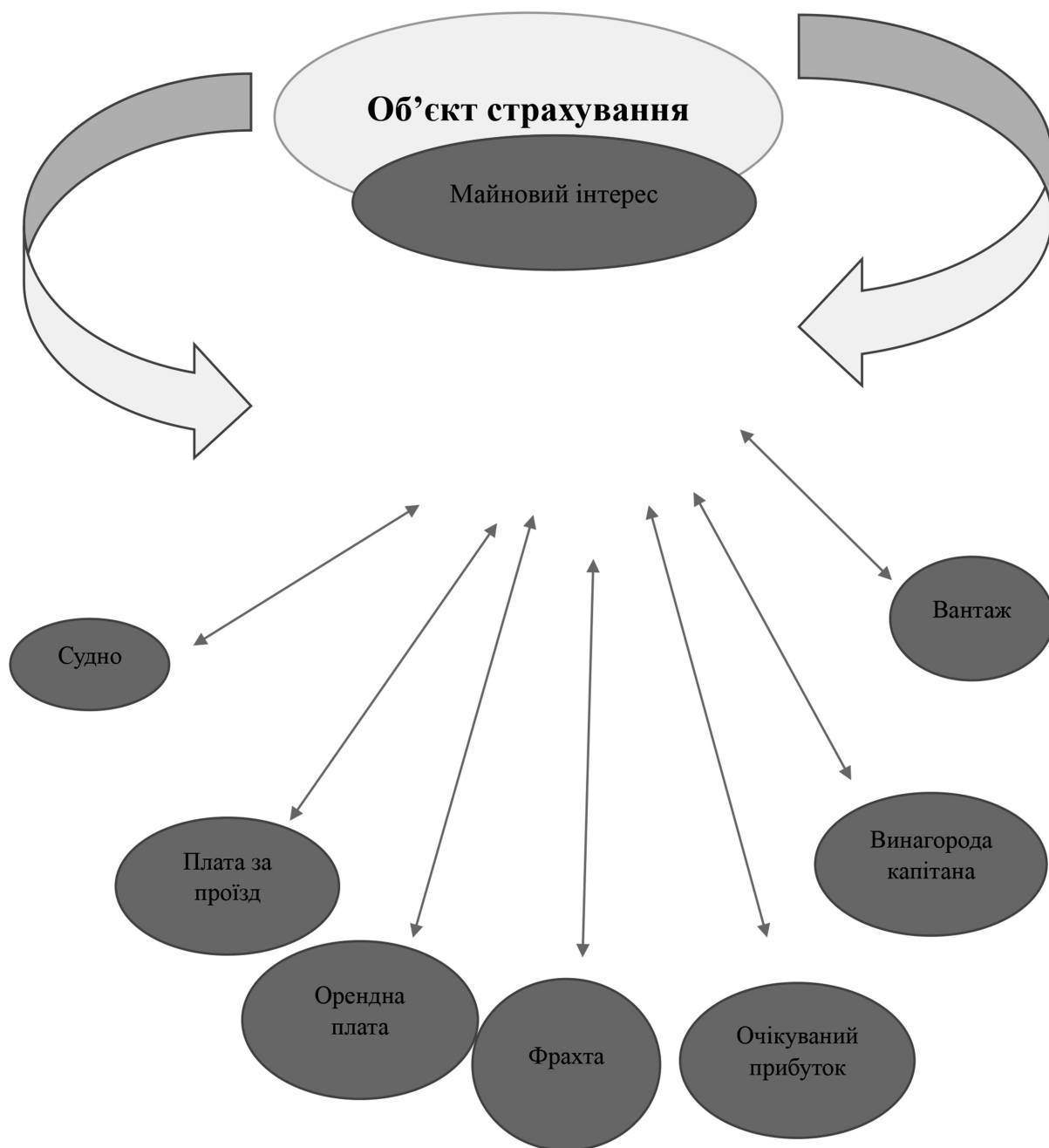

Рис. 1. Складники об'єкту договору морського страхування
Джерело: розроблено автором на основі джерела [9].

нового екіпажу, цивільна відповідальність судновласника і перевізника, а також ризик, взятий на себе страховиком (перестраховання).

Об'єкт страхування повинен бути вказаний у договорі морського страхування [9].- У майбутньому у разі наявності певних суперечок спростить можливість звернення до суду шляхом використання права на позов [10, с. 10].

Принагідно зауважити, що відповідно до п. 8. 89 ст. Закону України «Про страхування» договір страхування, у якому відсутній об'єкт страхування, є нікчемним [9].

На рис. 1 узагальнено та згруповано ст. 242 Кодексу торговельного мореплавства України.

Абзацом 3 242 ст. Кодексу торговельного мореплавства України визначено, що договори морського страхування із страховальниками-резидентами та договори обов'язкового страхування пасажирів від нещасних випадків, що виникають під час морського перевезення, укладаються страховиками, які визнані такими відповідно до законодавства України, одержали в установленому порядку ліцензії на здійснення цього виду страхування і є членами Морського страхового бюро[9].

Отже, можна зробити висновок, що об'єктом за договором морського страхування, у розумінні зазначеної вище статті, може бути не лише майновий інтерес, але й життя та здоров'я людей у вигляді обов'язкового страхування пасажирів від нещасних випадків, що, по суті, відповідає ідеї трансгуманізму, яку досліджували у своїй праці Філіпова М. та Лієв К. [11, с. 36].

Змістом договору морського страхування є чітке визначення страхового інтересу чи об'єкта страхування, зазначення небезпек і випадковостей, від яких страхується пов'язаний із судном або вантажем майновий інтерес (страхові ризики), умови страхування та умови виплати страхового відшкодування, а також сума страхової премії.

Метою договору страхування є відшкодування збитків – виплати страховиком страхового відшкодування. Необхідним елементом змісту договору морського страхування є зазначення страхової суми, на яку

страхувальник страхує свій майновий інтерес. Ця сума повинна бути обов'язково зазначена в договорі страхування [9].

Адамова О. С. у своєму дослідженні визначила, що юридична спільнота не дійшла єдиного консенсусу у визначенні предмету договору морського страхування, який є невід'ємною та істотною умовою кожного договору. Наприклад, одні дослідники вважають, що його предметом є майновий інтерес, який пов'язаний з торговельним мореплаванням, інші вважають, що предметом договору морського страхування є саме те, що застраховано, тобто пов'язують це з конкретним майном, товаром тощо [12, с. 15].

Водночас, Адамова О. С. дійшла висновку, що предметом договору морського страхування є саме правовідносини з морського страхування, акцентуючи, що предметом будь-якого правочину є цивільні правовідносини.

Таким чином, авторка вказує, що зазначені вище погляди на предмет правочину не повинні протиставлятися один одному, оскільки розкривають одне і те саме явище з різних сторін.

Водночас, Кодекс торговельного мореплавства України містить норму, яка зводить нанівець наявність зазначених вище умов. Особливо це є актуальним для України в умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації, яке відбулося 24 лютого 2022 року.

Так, у ст. 261 Кодексу торговельного мореплавства України визначено, що страховик не відповідає за збитки, що виникли внаслідок різного роду воєнних дій або військових заходів та їхніх наслідків, захоплення, піратських дій, народних заворушень, локаутів, страйків, а також конфіскації, реквізиції, арешту або знищення судна чи вантажу на вимогу військових або цивільних властей [9].

З огляду на ризики та небезпеки пов'язані з воєнними діями на півдні України, блокади портів, які відбувались від початку повномасштабного вторгнення, судноплавання в Україні потребує особливого захисту, однак національне законодавство у цьому питанні зайшло у глухий кут. Саме в цей час компанія Ллойдс (Lloyd's) заявила

про готовність оформлювати страхові поліси на суму до 50 мільйонів доларів для українських кораблів[13].

Висновки

Підсумовуючи вищевикладене, можна з упевненістю констатувати, що інститут морського страхування має важливе як міжнародне, так і внутрішньодержавне значення. Це спосіб захисту як судновласників, так і власників товарів, які користуються морськими перевезеннями. На підставі аналізу історичних фактів про становлення інституту страхування було досліджено питання правової природи договору морського страхування, та встановлено, що саме морське страхування стало амбасадором у страхуванні у світі загалом. Ця тема розкриває теоретичну основу договору страхування загалом та договору морського страхування зокрема, а також його нормативно-правове підґрунтя. З огляду на те, що Україна є морською державою та має вихід до численних власних морських портів, тема інституту морського страхування та зокрема договору морського страхування є дуже актуальною, особливо на тлі воєнних подій, які охопили територію України та підвищили ризики судноплавства. У таких умовах повинен існувати інститут захисту судновласників від можливих втрат внаслідок воєнних дій. Разом з тим чинне законодавство чітко визначає, що страховик не відповідає за збитки, що виникли внаслідок різного роду воєнних подій. Такий механізм захисту має право на існування та застосовується у зарубіжних країнах, як то компанія Лондонський Ллойдс, яка взяла на себе страхові ризики в умовах війни в Україні. Відповідно, дуже актуальним на сьогодні є дослідження та розкриття теми морського страхування в Україні в умовах війни та визначення дієвих механізмів задля зниження ризиків судновласників.

Література

1. The Impact of International Trade on Economic Growth: A Case Study of Pakistan / S. Ghaffar et al. *Asian Journal of Social Sciences and Management Studies*. 2019. Vol. 6,

no. 2. P. 15–22. URL: <https://doi.org/10.20448/journal.500.2019.62.15.22> (date of access: 15.03.2023).

2. Микитюк В.О. Становлення та організація страхування в епоху Античності та Середньовіччя. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 4 (47). С. 66-74.

3. Павлюк А. В. Приступа Л. А. Морське страхування – один із найдавніших видів страхування. *Тенденції економічного розвитку України в умовах нестабільності: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 29-30 травня 2015 р.). Київ, 2015. С. 40-43.

4. Позднякова Л.О. Історичні витoki формування та розвитку страхової системи. *Гроші, фінанси і кредит*. 2017. Вип. 3. С. 135-140.

5. Балобанов О. О. Андріященко О. О. Страхування морських перевезень вантажу: окремі організаційно-правові аспекти. *LEX PORTUS*. 2018. № 4(12). С. 80-88.

6. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 08.03.2023).

7. Ольховик Л. А. Поняття морського страхування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 1. С. 72-74.

8. Именитов Г. И. Советское морское и рыболовное право: учебник. Москва: Юрид. лит., 1951. 187 с.

9. Кодекс торговельного мореплавства України: Закон України від 23.05.1995р. №176/95-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 07.03.2023).

10. Melnychenko N. Claim and its modern modifications: definitions of the future. *Futurity Economics&Law*. 2021. P. 4–11. URL: <https://doi.org/10.57125/fel.2021.03.25.1> (date of access: 15.03.2023).

11. Filipova M., Iliev K., & Yuleva-Chuchulayn R. A Transhumanist Legal Worldview: Responding to the Challenges of Time (Requirement, or Necessity?). *Futurity Economics&Law*. 2021. P. 28–37. URL: <https://doi.org/10.57125/fel.2021.03.25.5> (date of access: 15.03.2023).

12. Адамова О.С. Предмет договору морського страхування: до постановки проблеми. *Часопис цивілістики*. Вип. 28. С.14-17.

13. Компанія Lloyds погодилася застрахувати судна з Українським зерном в Українському морському коридорі. URL: ogist.fm/news/kompaniya-lloyds-pogodilasya-zastrahuvati-sudna-z-zernom-v-ukrayinskomu-oroskomu-koridori

THE CONCEPT AND LEGAL NATURE OF THE MARITIME INSURANCE CONTRACT

Rapid development of world economy and globalization have their undeniable influence on maritime transport. All this requires special attention in the context of legal regulation and mechanism of maritime insurance relations. In such circumstances, it is important to give a correct assessment of the legal nature of the contract of maritime insurance of its concept and content. Modern merchant shipping relations are faced with all kinds of risks. Shipowners and other maritime participants need such system of protection of their property rights which would guarantee restoration of violated rights and interests. Contract of marine insurance is just such an instrument. The tasks of national insurance system development cannot be solved without scientific understanding of problems, which have emerged in Ukraine

today concerning disproportionate theory and existing practice of insurance. For Ukraine in conditions of war it is very important to borrow foreign experience in issues of insurance of its cargoes against the background of military risks, which requires an appropriate regulatory and legal regulation. This study examines the legal nature of the contract of marine insurance in the context of historical events, in particular, the formation of an important legal institution, which in its essence should become an ambassador of insurance law. On the basis of a systematic analysis of national legislation the notion of the contract of marine insurance in accordance with the interpretation given in the Code of Merchant Shipping of Ukraine was defined and it was concluded that this definition correlates with the opinion of the authors who researched the subject of the contract of marine insurance and its concept. The theme of the research is actual, important and useful, because in spite of the long and rich history of the formation of marine insurance as a variety, the theme of research does not lose its urgency and requires more profound treatment, because in today's conditions, as well as many years ago, participants of sea trade have a need to reduce the risks associated with maritime insurance.

Key words: insurance, maritime insurance contract, maritime shipping, risks, insurance object.

АНГЛІЙСЬКА МОВА - КЛЮЧ ДО СВІТУ

КУЗІВ Ірина-Марія Іванівна - студентка 3-го курсу Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

МАРКОВА Мар'яна Василівна - доцент кафедри української літератури та теорії літератури, доцент кафедри зарубіжної літератури та полоністики

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.1.24

Вивчення англійської мови – вимога часу, адже очевидно, що для конкурентоспроможності на ринку праці в Україні та за кордоном потрібен високоосвічений фахівець.

Розвиток англійської як універсальної мови є фактом, який ми не можемо заперечувати, так само як ми не можемо заперечувати, що мова нерозривно пов'язана з культурою країни, яку вона представляє, і навіть якщо правда, що міжнародна мова може дати малій мові кращі шанси на виживання, це також правда, що у випадку з англійською мова використовується як зброя, щось для контролю над іншими країнами та отримання переваги над ними в наукових дослідженнях, технологіях і світових справах.

Ключові слова: англійська мова, історія мови, латинь, сфери життя, грецька мова, університет, значення мов.

Вступ

«Вивчення англійської мови – це вимога часу, адже очевидно є необхідність появи високоосвіченого фахівця, конкурентоспроможного на ринку праці як в Україні, так і за кордоном».

Розвиток англійської як універсальної мови є фактом, який ми не можемо заперечувати, так само як ми не можемо заперечувати, що мова нерозривно пов'язана з культурою країни, яку вона представляє, і навіть якщо це правда, що міжнародна мова може дати малим мовам більше шансів вижити, це також правда, що у випадку з англійською мовою мова

використовується як зброя, щось для контролю над іншими країнами та для отримання переваги над ними в наукових дослідженнях, технологіях і світових справах.

Постановка проблеми

Ще років 20 тому ніхто точно не міг сказати, чи необхідно вивчати англійську мову. Зараз же справа зовсім інша. При вступі до університету на багато спеціальностей необхідно скласти іспит на знання іноземної мови та при вступі на роботу на високооплачувану посаду також вимагають наявності цих знань. Тому зараз англійську мову необхідно вчити всім, хто хоче досягти успіху в житті.

Аналіз дослідження

Контекст глобалізованих комунікаційних систем дає нам ідею, що ми вивчаємо англійську мову тому, що нам подобається, а не тому, що вона нам потрібна. Разом із мовою нам показується ціла культура, ми можемо чітко бачити американську культуру, присутню в усіх аспектах нашого життя, наприклад, у попмузиці, Інтернеті, кіно, їжі та навіть у словниках іноземних мов.

Попри те, що англійська мова широко поширена, вона не є однорідною, тому що вона повинна відображати соціальні та культурні умови, у яких вона використовується, ці відмінності полягають не лише у вимові, але й у словниковому

запасі. Як і у випадку з латинською мовою, одноманітність англійської мови ніколи не буде можливою з тієї причини, що стандартна універсальна мова є не більш ніж утопією, оскільки природа людського роду різноманітна, а різноманітність мов є життєво важливою частиною світового культурного розмаїття. Одна спільнота відрізняється від іншої так само як одна людина відрізняється від іншої, кожна спільнота має свій власний спосіб мислення і потребує різних способів вираження своїх думок і почуттів.

Вирішальну роль у поширенні англійської мови зіграли Сполучені Штати. ХХ століття називають «Століттям Америки». Американська культура йшла в авангарді – джаз, рок-н-рол та голлівудські фільми були новаторськими для епохи у плані стилю та технологій. Не відставала і Британія - The Beatles, Rolling Stones та ВВС швидко здобули популярність у всьому світі. І все це англійською мовою. До кінця ХХ століття англійська стала основною мовою масової культури. Більш значну конкуренцію йому становлять лише японська, французька, іспанська, але всі вони тьмяніють на тлі мови Шекспіра.

Основними мовами науки до початку ХХ століття були давньогрецька та латина. Їх вивчали навіть у загальноосвітніх школах, і ними вели заняття в кращих європейських університетах. Вчитися в Оксфорді в ХІ столітті було б неможливо без знання латини та давньогрецької. Ці мови асоціювалися з освіченою античністю і були основою всіх наук: фізики, хімії і навіть філософії. Ними писалися довідники та словники, щоб їх могли читати вчені у всьому світі.

У минулому столітті наукові статті писалися в основному англійською і навіть тепер 95% усіх наукових текстів у світі пишуть мовою Шекспіра.

Наприкінці ХІХ століття трансконтинентальна торгівля та еміграція запустили процес, за яким ми спостерігаємо й досі глобалізуємо. Усі країни на Землі об'єднуються в ім'я миру та дружби для зручності та вигоди у всіх сферах життя. Засоби масової інформації поширили

просвітництво та грамотність, насамперед недоступні цілим верствам населення. Люди змогли активніше спілкуватися між собою, розповсюджуючи інформацію спочатку в межах одного міста, а потім і всієї країни. Згодом спілкування вийшло за межі однієї держави та стало міжнародним.

Після винайдення інтернету народи світу почали спілкуватися ще тісніше. Культурні зв'язки ущільнились, адже Фейсбук один на всіх. Щоб спілкуватися з іноземцями, потрібно вивчати іноземні мови. Наприклад, англійську.

Висновок

Отже, у більшості міжнародних комунікацій ми використовуємо англійську мову. Хоча це не найпоширеніша мова у світі, 53 країни назвали її своєю офіційною мовою. Це також перша мова для приблизно 400 мільйонів людей у всьому світі. Отже, оскільки це друга мова, якою найчастіше розмовляють у світі, вивчення цієї мови відкриє нові двері.

Література

1. <https://www.toppr.com/guides/essays/importance-of-english-language-essay/>
2. <https://www.aplustopper.com/importance-of-english-language-essay/>
3. Верба Л. Г. Історія англійської мови : навч. посібник. для студ. вищ. навч. заклад. / Л. Г. Верба ; за ред. Е. Ф. Ріккіо. — Вид. 3, виправл. — Вінниця : Нова Книга, 2012. — 296 с.
4. Байдурова Л. А., Шапошникова Т. В. Метод проектів під час навчання учнів двох іноземних мов // Іноземні мови в школі.-2002. – № 1. – С.5-11.
5. Шевчук С.В. (2011). Англійська мова за професійним спрямуванням. Алерта.

List of references and sources:

1. <https://www.toppr.com/guides/essays/importance-of-english-language-essay/>
2. <https://www.aplustopper.com/importance-of-english-language-essay/>
3. Verba L.G. History of the English language: a textbook. for students of higher educational institutions / L.G. Verba; edited

by E.F. Riccio - Edition 3, revised - Vinnytsia: Nova Knyha, 2012. 296 p.

4. Baidurova L. A., Shaposhnikova T. V.. Project method in teaching two foreign languages to students // Foreign languages in school.-2002. - No. 1. - P.5-11.

5. Shevchuk S.B. (2011). English for Specific Purposes. Alert.

SUMMARY

Learning English is a requirement of the times, as it is obvious that a highly educated specialist is needed to be competitive in the labor market both in Ukraine and abroad

The development of English as a universal language is a fact that we cannot deny, just as we cannot deny that a language is inextricably linked to the culture of the country it represents, and even if it is true that an international language can give small languages a better chance of survival, it is also true that in the case of English, language is used as a weapon, something to control other countries and to gain an advantage over them in scientific research, technology and world affairs.

Keywords: English, language history, Latin, spheres of life, Greek, university, importance of languages.

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ПРАВО.UA

LAW.UA

№ 1, 2023

Головний редактор
Музичук Олександр Миколайович

Здано до набору 17.02.2023 р.
Підписано до друку 10.03.2023 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк 20,7.
Тираж 850. Зам. № 7811

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76